

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
GENEL İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL
GELİŞME YAKLAŞIMI VE GÜNEYDOĞU ANADOLU
PROJESİ ÖRNEĞİ**

Yaşar Yılmaz AKDAĞ

Danışman
Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ

2009

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “*Türkiye’de Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Yaklaşımı ve Güneydoğu Anadolu Projesi Örneği*” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../.....

Yaşar Yılmaz AKDAĞ

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin
Adı ve Soyadı : Yaşar Yılmaz AKDAĞ
Anabilim Dalı : İktisat
Programı : Genel İktisat
Tez Konusu : Türkiye’de Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme
Yaklaşımı ve Güneydoğu Anadolu Projesi Örneği
Sınav Tarihi ve Saati :..../..../..... ..:.....

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği’nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA O OY BİRLİĞİ O
DÜZELTİLMESİNE O* OY ÇOKLUĞU O
REDDİNE O**

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Türkiye’de Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Yaklaşımı ve
Güneydoğu Anadolu Projesi Örneği

Yaşar Yılmaz AKDAĞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

Genel İktisat Programı

Son yıllara kadar gelişmekte olan ülkeler, kalkınmış olmanın sadece hızlı ve istikrarlı büyümeyi gerektirdiğine inanmaktaydı. Ancak iktisadi büyümenin, gelir dağılımında artan eşitsizlik, geniş kitlelerin yoksullaşması, doğal çevrenin ve doğal kaynakların uzun dönemli büyümeyi gerçekleştirme olanağını ortadan kaldıracak derecede tahribi ve toplumsal barışın bozulması gibi alternatif maliyetlere neden olması gerçeği, yeni bir büyüme ve kalkınma anlayışının doğmasına neden olmuştur. Bu anlayış, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneklerini tehlikeye atmaksızın şimdiki kuşağın ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma olan sürdürülebilir kalkınma kavramını ortaya çıkarmıştır. İlk olarak 1972 Stockholm Çevre ve İnsan Konferansı’nda gündeme gelen sürdürülebilir kalkınma kavramıyla ülkeler üretim ve kaynak tüketimi arasında bir denge sağlayabilme yolunda çalışmalara başlamıştır.

Öte yandan ülkelerin gelişebilmesi için bölgesel gelişmenin gerçekleştirilmesi şarttır ve bu gelişme dengeli bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Çünkü bölgesel gelişmişlik farklılıkları ülkede ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlara yol açmaktadır. Sürdürülebilir bölgesel gelişme, bir yandan bölgesel dengesizlikleri giderirken diğer yandan çevre üzerindeki baskıları da önleyebilir.

Türkiye’de az gelişmiş bölgelerin ve bölgesel dengesizliğin var olduğu açıktır. Türkiye, az gelişmiş bölgelerden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ni kalkındırmak amacıyla Güneydoğu Anadolu Projesini uygulamaya koymuştur. Bu bağlamda bu çalışma Türkiye için sürdürülebilir bölgesel gelişme örneği olarak Güneydoğu Anadolu Projesi’ni ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gelişme, Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme, Sürdürülebilir Gelişme Göstergeleri, Güneydoğu Anadolu Projesi.

ABSTRACT

Master Degree Thesis

**Sustainable Regional Development Approach in Turkey and The Case of
Southeastern Anatolia Project**

Yaşar Yılmaz AKDAĞ

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of Economics

General Economics Program

Until the recent years, the developing countries have believed that the development only requires fast and stable growth. But the fact that economic growth would cause alternative costs such as increasing inequalities in the distribution of income, poverty of masses, destruction of nature and natural sources which will disable growth in the long run and the damage of social peace bring about a new growth and development understanding. This understanding, introduced the sustainable development concept which is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet own needs. With the notion of sustainable development which was first addressed at the Stockholm Environment and Human Conference in 1972, countries have started applications to provide a balance between their production and the use of natural resources.

On the other hand, for developing the countries it is necessary to implement the regional development and this development has to be implemented balanced. Because interregional differences in terms of development bring about economic, social and environmental problems in a country. On the one hand sustainable regional development removes regional imbalance, on the other hand prevents the pressure on the environment.

It is clear that there are undeveloped regions and regional imbalance in Turkey. Turkey has put into practice to develop one of these region that is the region of Southeastern Anatolia by Southeastern Anatolia Project. In this context this study handles The Southeastern Anatolia Project as a case of sustainable regional development for Turkey.

Key Words: Development, Sustainable Regional Development, Sustainable Development Indicators, Southeastern Anatolia Project.

TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL GELİŞME YAKLAŞIMI VE GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ ÖRNEĞİ

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xv
TABLO LİSTESİ	xviii
ŞEKİL LİSTESİ	xix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL GELİŞME TEORİLERİ VE POLİTİKALARI

I. KAVRAMSAL TANIMLAMALAR	5
A. Büyüme, Gelişme ve Kalkınma Kavramları	5
B. İktisadi Açıdan Bölge Kavramı	9
1. Bölge Kavramı	9
2. Bölge Türleri	12
a. Ekonomik Yapı Açısından Bölgeler	12
(1) Homojen Bölge	13
(2) Polarize (Kutuplaşmış) Bölge	14
(3) Plan Bölge	16
b. Ekonomik Gelişme Düzeylerine Göre Bölgeler	17
(1) Gelişmiş Bölge	18
(2) Azgelişmiş Bölge	19
(3) Gelişme Halinde Olan Azgelişmiş Bölge	20
(4) Potansiyel Bakımdan Azgelişmiş Bölge	20

II. BÖLGESEL GELİŞME KAVRAMI VE	
BÖLGESEL GELİŞME TEORİLERİ	21
A. Bölgesel Gelişme Kavramı	21
B. Bölgesel Gelişme Teorileri	22
C. Bölgesel Gelişmeye İlişkin Geleneksel Yaklaşımlar	23
1. Merkezi Yerler Teorisi	24
2. Harrod-Domar Büyüme Modeli	25
3. Neoklasik Bölgesel Büyüme Modeli	27
4. Dengeli ve Dengesiz Kalkınma Modelleri	29
5. Bağımlılık Teorileri	32
6. Kalkınma Kutupları Teorisi	34
D. Bölgesel Gelişmeye İlişkin Yeni Yaklaşımlar	38
1. Entegre Bölgesel Gelişme Teorisi	38
2. Ürün Döngüsü Modeli	40
3. Sanayi Kümeleri ve Esnek Uzmanlaşma Yaklaşımı	43
4. İçsel Bölgesel Büyüme Teorisi	46
5. Yenilikçi Çevre Yaklaşımı	47
6. Bölgesel Gelişme ve Girişimcilik	49
7. Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Yaklaşımı	51
E. Geleneksel ve Yeni Bölgesel Gelişme Yaklaşımlarının	
Genel Değerlendirmesi	52
III. BÖLGESEL GELİŞME POLİTİKASI	57
A. Bölgesel Gelişme Politikası	57
B. Bölgesel Gelişme Politikasının Temel İlkeleri	59
1. Sosyal Karlılık İlkesi	59
2. Kalkınma Kutbu İlkesi	60
3. Halkın Katılımı İlkesi	61
C. Bölgesel Gelişme Politikasının Amaçları	62
D. Bölgesel Gelişme Politikasının Araçları	63
1. Bölgesel Planlama	64
2. Kamu Yatırımları	65

3. Mali ve Vergisel Teşvik Önlemleri	67
4. Mevcut Yönetimsel Örgütün Bölgesel Sorunlara Uyumunun Sağlanması	68
5. Metropolitan Bölge Gelişiminin Sınırlandırılması ve Göç Hareketlerinin Yönlendirilmesi	69
6. Diğer Araçlar	69

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL GELİŞME YAKLAŞIMI

I. SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME YAKLAŞIMI	70
A. Sürdürülebilir Gelişmenin Tanımı	71
B. Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımının Tarihsel Süreci	73
1. 19. Yüzyılda Kalkınma-Çevre İlişkisi	73
2. Büyümenin Sınırları	74
3. 1972 Stockholm Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevresi Konferansı	75
4. Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu	76
5. 1992 Rio Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı	77
6. 2002 Johannesburg Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Gelişme Zirvesi	80
C. Sürdürülebilir Gelişme Stratejisi	84
D. Sürdürülebilir Gelişme Politikası	85
1. Politika Tasarımındaki Gelişme: Politika Matrisi ve Araçları	86
2. Politika Araçları	89
a. Piyasaları Kullanmak	89
b. Yeni Piyasalar Yaratmak	91
c. Çevresel Düzenlemeleri Kullanmak	92
d. Kamu Oyunun Katılımını Sağlamak	93
E. Sürdürülebilir Kalkınmanın Başarı Koşulları	93
1. Finansal Sürdürülebilirliğin Sağlanması	94
2. Yönetmel Sürdürülebilirliğin Genişletilmesi	94
3. Bütünlüğün İnşası	95

4. Politikalararası Uyumun Sağlanması	95
5. Uygun Gösterge Seçimi	95
F. Sürdürülebilir Gelişme Göstergeleri	96
G. Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi	100
II. SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞMEYE ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR	101
A. Derin Ekoloji Yaklaşımı	101
B. Yetinme Seviyesi Yaklaşımı	103
III. GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL GELİŞME UYGULAMALARI	105
A. ABD’de Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme	105
1. ABD Ülke Profili	105
2. ABD’de Tennessee Vadisi Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Politikası	105
3. Tennessee Vadisi Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Politikasının Amaçları	106
4. Tennessee Vadisi’nde Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Uygulamaları	108
B. Fransa’da Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme	110
1. Fransa Ülke Profili	110
2. Fransa’da Bölgesel Gelişme	110
3. Fransa’da Bölgesel Gelişme Alanında Kurumsal ve Hukuki Yapılanma	112
4. Fransa’da Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Politikaları	113
5. Fransa’da Sürdürülebilir Gelişme Alanındaki Faaliyetler	116
a. Su Kirliliği	116
b. Hava Kirliliği	116
c. Gürültü Kirliliği	116
d. Atıkların Uzaklaştırılması	117
e. Doğa Koruma	117
6. Alsas (Alsace) Bölgesinde Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Politikaları	118
C. Polonya’da Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme	119

1. Polonya Ülke Profili	120
2. Polonya’da Bölgesel Gelişme Politikası ve Unsurları	120
3. Polonya’da Bölgesel Gelişme Alanında	
Kurumsal ve Hukuki Yapılanma	121
4. 2000-2003 Döneminde Polonya’ya PHARE Kapsamında	
Yapılan Yardımlar	123
5. Polonya’da Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Uygulamaları	124
a. Bölgesel Ekonomik ve Sosyal Uyum Projeleri	124
(1) Warmia-Mazury Bölgesi	125
(2) Podlaskie Bölgesi	125
(3) Lubelskie Bölgesi	126
(4) Podkarpacie Bölgesi	126
(5) Slaskie Bölgesi	126
b. Bölgesel Ekonomik ve Sosyal Uyum Uygulama Programları	126
(1) Kujawsko-Pomorskie Bölgesi Uygulama Programı	126
(2) Lubelskie Bölgesi Uygulama Programı	127
(3) Lodzkie Bölgesi Uygulama Programı	127
(4) Podkarpackie Bölgesi Uygulama Programı	127
(5) Podlaskie Bölgesi Uygulama Programı	128
(6) Slaskie Bölgesi Uygulama Programı	128
6. Polonya’da Sürdürülebilir Gelişme Alanındaki Faaliyetler	128
D. Sürdürülebilir Gelişmenin Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Önemi	129

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL GELİŞME YAKLAŞIMI

I. TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME	131
A. Türkiye’de Sürdürülebilir Gelişme Süreci	132
B. Türkiye’de Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Politikaları	133
1. Planlı Dönem Öncesi İzlenen Bölgesel Gelişme Politikaları	133
2. Planlı Dönemde İzlenen Bölgesel Gelişme ve Çevre Politikaları	134
C. Ulusal Çevre Eylem Planı (UÇEP)	140

D. Türkiye’de Sürdürülebilir Gelişme Uygulama Sorunları	142
E. Türkiye’de Sürdürülebilir Gelişme Uygulamalarının Genel Değerlendirmesi	143
II. TÜRKİYE’DE UYGULANAN BÖLGESEL GELİŞME PROJELERİ	145
A. Doğu Anadolu Projesi	145
B. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı	148
C. Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi	150
D. Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi	151
III. TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL GELİŞME ÖRNEĞİ: GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ	153
A. GAP’ın Tanımı	153
B. GAP’ın Tarihçesi	153
C. GAP’ın Kurumsal Yapısı	155
D. GAP Bölgesi’nde Çevresel, Ekonomik ve Sosyal Yapı	156
1. GAP Bölgesi’nin Coğrafi Yapısı ve Doğal Kaynakları	156
2. GAP Bölgesi’nin Ekonomik Yapısı	157
3. GAP Bölgesi’nin Sosyo-Kültürel Yapısı	158
E. GAP Master Planı	160
F. GAP Eylem Planı (2008-2012)	162
G. GAP’ta Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Çerçevesinde Uygulanan Politikalar	165
1. Toprak ve Su Kaynaklarını Geliştirme Politikası	165
2. Tarım Politikası	166
3. Sanayi Politikası	169
4. Altyapı Politikası	170
5. Sosyal Politikalar	171
6. Sağlık Politikası	174
7. Çevre ve Kültür Politikası	176
8. Uluslararası İşbirliği Politikası	178
H. GAP’ın Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Açısından Değerlendirilmesi	180
I. GAP’ta Son Durum	183
1. Kamu Yatırımları	183

2. Enerji	183
3. Tarım	184
4. Sanayi	184
5. Ulaştırma	185
K. GAP İçin Öneri ve Tedbirler	185
SONUÇ	187
KAYNAKLAR	193

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AR&GE	Araştırma ve Geliştirme
BM	Birleşmiş Milletler
ÇATOM	Çok Amaçlı Toplum Merkezleri
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirme
ÇEVKO	Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı
DAP	Doğu Anadolu Projesi
DATAR	Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale
DOKAP	Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
ECLA	Economic Commission for Latin America
ESC	Economic and Social Cohesion
ESI	Environmental Sustainability Index
FAO	Food and Agriculture Organization
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GAP İBY	Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesi Sulama Sistemleri İşletme, Bakım ve Yönetimi Projesi
GIS	Geographic Information Systems
GİDEM	Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri
GOLD	Suriye Sulama Bakanlığı Arazi Islah Müessesesi
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülke
GREMI	Avrupa Yenilikçi Çevreler Araştırma Grubu
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HA	Hektar Alan
HES	Hidroelektrik Santral
IAMB	Bari Akdeniz Tarımsal Araştırmalar Enstitüsü

ICARDA	International Center for Agricultural Research in The Dry Areas
IDRC	Kanada Uluslararası Kalkınma Araştırma Merkezi
ILO	International Labour Organization
IPTRD	International Program for Technology and Research in Irrigation and Drainage
ISPA	Instrument for Structural Policies for Pre-Accession
IWMI	International Water Management Institute
İSO	İstanbul Sanayi Odası
JICA	Japan International Cooperation Agency
KALDER	Türkiye Kalite Derneği
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KÖY	Kalkınmada Öncelikli Yörelere
KSS	Küçük Sanayi Sitesi
KTÜ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
MASHAV	İsrail Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İşbirliği Merkezi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MÖ	Milattan Önce
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NUTS	Nomenclature of Territorial Units for Statistics
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
PARR	Polish Agency for Regional Development
PHARE	Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies
PHI	Packard Humanities Institute
SAPARD	Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development
SGÇP	Sürdürülebilir Gelişme İçin Çevre Platformu
SHÇEK	Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
STK	Sivil Toplum Kuruluşları

TEMA	Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
TESK	Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TKSD	Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TOSHKA	Mısır Güney Vadi Kalkınma İdaresi
TTK	Türkiye Taşkömürü Kurumu
TURMEPA	Deniz Temiz Derneği
TÜGİAD	Türkiye Genç İşadamları Derneği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
TVA	Tennessee Valley Authority
UÇEP	Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı
UNDP	United Nations Development Programme
UNEP	United Nations Environment Programme
UNICEF	United Nations Children's Fund
WHO	World Health Organization
YHGP	Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi
ZBK	Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Bölgesel Politikalardaki Değişiklikler	s. 58
Tablo 2: Gündem 21	s. 79
Tablo 3: Politika Matrisi	s. 89
Tablo 4: Sosyal Göstergeler	s. 97
Tablo 5: Çevresel Göstergeler	s. 98
Tablo 6: Ekonomik Göstergeler	s. 99
Tablo 7: Kurumsal Göstergeler	s. 100
Tablo 8: Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi	s. 101
Tablo 9: Derin Ekoloji-Yüzeysel Ekoloji Karşılaştırması	s. 103

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Ürün Döngüsü Modeli

s. 43

GİRİŞ

İnsanlığın sosyo-kültürel gelişme ve değişmesine paralel olarak doğa üzerinde egemenlik kurması ve doğal kaynakları istediği gibi ve düzensiz bir şekilde kullanması, özellikle nüfusun ve sanayileşmenin hızla arttığı günümüzde çevre ve doğal kaynakların yok edilmesi sorunlarının gündeme gelmesine neden olmuştur. Doğaya üstünlük kurmaya yönelik bu davranış için insanın içinde yaşadığı çevresiyle var olan uyumu da bozulmuş ve mevcut durumun sürdürülemez olduğu anlaşılmıştır. 20. yüzyıla doğru teknolojik gelişmelere paralel olarak tehlikeli boyutlara ulaşan çevre kirliliği ülkeleri bu sorunlara karşı önlem almaya yöneltmiştir.

Ülkelerin sahip olduğu doğal kaynakların, mevcut durumlarını devam ettirmeleri ve korumaları ancak söz konusu kaynakların sahip olduğu özelliklerin ve bunları tehdit eden faktörlerin bilimsel araştırmalar doğrultusunda ortaya konulması ve bu doğrultuda gerekli tedbirlerin alınması ile mümkündür.

Aslında çevreye uygun ekonominin temel koşulu sürdürülebilir kalkınmadır. Ancak uygulamalara bakıldığında, sürdürülebilirlik kavramı çoğunlukla ekonomik anlamda algılanmaktadır. Bu bakış açısı, sürdürülebilir kalkınmayı sürdürülebilir büyüme olarak algılamamıza neden olmaktadır. Oysa amaç, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ise ekolojiyi genel ekonomik çerçeve içinde bir bileşen olarak görmek yerine, konuya tam ters yönden yaklaşarak ekonomiyi ekolojik çerçeveler içine yerleştirmekle mümkün olacaktır.

Kısaca sürdürülebilir kalkınmanın tarihsel gelişimine bakıldığında; Stockholm Konferansı, ekolojik sorunlara karşı insanlığın dikkatini çeken ilk uluslararası konferanstır. Bu konferans sonrasında Birleşmiş Milletler Çevre Programı kurulmuş ve daha sonra yine Birleşmiş Milletler önderliğinde Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından “Ortak Geleceğimiz” raporu hazırlanarak “Sürdürülebilir Kalkınma” modeli gündeme getirilmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma, çevre yönetimini uluslararası boyuta taşıyan, kalkınma ve çevre arasındaki ilişkiye yeni bir boyut getiren bir yaklaşımdır. Sürdürülebilir kalkınma, insan boyutunun yanında doğal yaşamın korunmasını da hedef alır. Daha sağlıklı bir dünya için insanlığın gelecek endişesi, toplumların çevre sorunlarına daha ciddi olarak eğilmelerinde temel bir role sahip olmuştur. Bu amaçla uluslararası düzeyde teşkilatlanma çalışmalarına başlanmış, çevre politikaları oluşturulmuş ve buna bağlı çevre programları geliştirilmiştir.

Günümüzde pek çok çevresel sorunun küresel düzeyde etkilerinin olması ve yerel düzeyde eyleme geçme zorunluluğu, çevre politikalarının bölgesel politikalar ile bütünleştirilmesi gereğini doğurmuştur. Bu da sürdürülebilir bölgesel gelişme yaklaşımını gündeme getirmekte ve ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilir bölgeler oluşturulmasına hizmet etmektedir.

Bugün pek çok ülke, ulusal-bölgesel-yerel düzeyde sürdürülebilir bölgeler oluşumunu destekleyen politikalar uygularken Türkiye'nin bölgeselleşme/yerelleşme hareketlerinin dışında kalması düşünülemez. Türkiye'de bu amaçla, katılımcılık, kalkınmada eşitlik ve adalet ile insan kaynaklarının geliştirilmesi temelleri üzerine kurulmuş olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) uygulamaya konulmuştur.

GAP, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu kaynakları değerlendirerek, bu yörede yaşayan nüfusun gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmeyi, bölgelerarası farklılıkları gidermeyi ve ulusal düzeyde ekonomik gelişme ve sosyal istikrar hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlayan bir projedir. Dolayısıyla GAP, yalnızca bir enerji ya da tarım projesi olarak algılanmayacak kadar evrensel kavramları içinde barındıran ve bölgede sosyal ve kültürel değişim ve dönüşümü gerçekleştirecek entegre bir bölgesel gelişme projesidir.

Bu anlamda üç bölümden oluşan bu çalışmada Güneydoğu Anadolu Projesi, Türkiye için sürdürülebilir bölgesel gelişme örneği olarak incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, bölgesel gelişme teorileri ve politikaları incelenmektedir. İlk kısımda, gelişme iktisadi çerçevesinde gelişme kavramının gelişme iktisadının diğer temel kavramları olan büyüme, kalkınma ve yapısal

değişme kavramları ile olan ilişkileri ve bu ilişkilerin niteliği belirlenmiş ve ekonomik açıdan çeşitli bölge ayrımlarına değinilmiştir. İkinci kısımda bölgesel gelişmeye yönelik teoriler geleneksel ve yeni yaklaşımlar başlıkları altında incelenip bölgesel gelişme teorilerinin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Son kısımda ise bölgesel gelişme politikası kavramına açıklık getirilmiş ve bölgesel gelişme politikasının temel ilke, amaç ve araçları incelenmiştir.

İkinci bölümde, sürdürülebilir bölgesel gelişme yaklaşımının temel çerçevesi oluşturulmuştur. İlk kısımda, sürdürülebilir gelişmenin tanımı yapıldıktan sonra sürdürülebilir gelişme yaklaşımının tarihsel süreci anlatılmış ve sürdürülebilir gelişme stratejileri ve politikaları ile sürdürülebilir gelişmenin başarı koşulları incelenmiştir. Daha sonra sürdürülebilirlik konusunda ne kadar ilerleme kaydedildiğini ve hedeflere ne ölçüde ulaşıldığını ölçmeye çalışan BM Sürdürülebilir Gelişme Göstergeleri sosyal, çevresel, ekonomik ve kurumsal olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir. Son olarak çevre sistemleri, çevre sorunları, insanların çevre ile ilgili risklerden korunması, çevre ile ilgili risklere karşı toplumsal ve kurumsal mücadele kapasitesi ve küresel ortak problemlerde ülkenin söz sahipliği gibi kriterler baz alınarak oluşturulan ve çevre ile ilgili sürdürülebilirliğe ilişkin ilerlemeleri ölçmeyi hedefleyen Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi tablo halinde verilmiştir. İkinci kısımda, sürdürülebilir gelişmeye alternatif yaklaşımlar olarak sunulan, Derin Ekoloji Yaklaşımı ve Yetinme Seviyesi Yaklaşımı incelenmiştir. Üçüncü kısımda ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir bölgesel gelişme uygulamalarına yer verilmiştir. İncelemeye konu olan gelişmiş ülkeler ABD ve Fransa, gelişmekte olan ülke ise Polonya'dır.

Üçüncü bölümde, Türkiye'de sürdürülebilir bölgesel gelişme yaklaşımı araştırma konusu yapılmıştır. İlk kısımda Türkiye'de sürdürülebilir gelişmenin gelişim süreci incelenmiş ve Türkiye'de uygulanan bölgesel gelişme politikaları planlı dönem öncesi ve planlı dönem sonrası olmak üzere ele alınmıştır. Ayrıca Türkiye'de sürdürülebilir gelişme uygulamalarındaki sorunlara değinilmiş ve bu uygulamaların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. İkinci kısımda, Türkiye'de uygulanan ve birer bölgesel gelişme projeleri olan Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP), Zonguldak-Bartın-Karabük

Bölgesel Gelişme Projesi (ZBK) ve Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP) incelenmiştir. Son kısımda ise Türkiye için sürdürülebilir bölgesel gelişme örneği olarak, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) inceleme konusu yapılmıştır. Bu kısımda ilk olarak GAP'ın tanımı, tarihçesi ve GAP Bölgesi'nin doğal kaynak, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı anlatılmıştır. Ardından GAP'ta sürdürülebilir bölgesel gelişme çerçevesinde uygulanan politikalara değinilmiş ve bu politikaların sürdürülebilir bölgesel gelişme açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Yine bu kısımda son olarak GAP'ta çeşitli sektörlerde geline aşama konu edilmiş ve GAP için bazı tedbir ve öneriler yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL GELİŞME TEORİLERİ VE POLİTİKALARI

Bu bölümde bölgesel gelişme teorileri ile bölgesel gelişme politikaları incelenmektedir. İlk kısımda öncelikle gelişme, büyüme, kalkınma ve bölge kavramlarına açıklık getirilecek, daha sonra ekonomik yapı ve ekonomik gelişme düzeyleri açısından bölge ayrımlarına değinilecektir. İkinci kısımda bölgesel gelişme kavramı tanımlandıktan sonra bölgesel gelişmeye yönelik teoriler geleneksel ve yeni yaklaşımlar başlıkları altında incelenecek ve bölgesel gelişme teorilerinin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Son kısımda ise bölgesel gelişme politikasının temel ilke, amaç ve araçları incelenecektir.

I. KAVRAMSAL TANIMLAMALAR

A. Büyüme, Gelişme ve Kalkınma Kavramları

Ekonomi disiplini içinde ekonomik gelişme kavramı, ekonomik büyüme, ekonomik kalkınma ve yapısal değişme kavramları ile karşılıklı olarak yoğun ve karmaşık bir ilişki içindedir (Türkay, 1995a: 103). Bu nedenle bölgesel gelişmeyi daha iyi anlayabilmek için öncelikle gelişme kavramının, gelişme iktisadının diğer temel kavramları olan büyüme, kalkınma ve yapısal değişme kavramları ile olan ilişkileri ve bu ilişkilerin niteliğinin belirlenmesi gerekmektedir.

Gelişme kavramı, iktisat disiplini çerçevesinde farklı yaklaşımlarca değişik şekillerde anlamlandırılmıştır. Disiplin çerçevesinde ilk kullanılışından İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede kavram, sosyoloji, siyaset ve ekonomi gibi sosyal bilim disiplinlerinde kullanılmıştır. Her disiplinin kapsamına göre farklı vurgular alan gelişme kavramı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise kullanılış açısından bir değişikliğe uğrayarak, kapsamı daralmış ve esas olarak ekonomik gelişmeye atfen kullanılmaya başlanmıştır (Türkay, 1995a: 103).

Gelişme iktisadı çerçevesinde ekonomik gelişme, ekonomik büyüme ve ekonomik yapısal değişmeye atfedilen anlamlar çoğu zaman birbirine karışmıştır. Özellikle ekonomik gelişme ile ekonomik büyüme uzun süre birbirlerinin yerine geçecek şekilde, eş anlamlı olarak kullanılmıştır (Türkay, 1995a: 103). Yıllarca çoğu ekonomist kişi başına gelirin yıllık artış oranı olan ekonomik büyümeyi, ekonomik gelişmeyi tanımlamak için kullanmıştır (Lynn, 2003: 3). Yapısal değişme ise ekonomik gelişme ve büyümeyi tanımlamak veya aralarındaki farkı vurgulamak üzere ara bir kategori olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda yapısal değişme, ekonomik gelişmeye atfen de kullanılmaktadır. Kavramlar arasındaki bu geçişlilik ve ilişkinin sınırının çizilerek ayrı ayrı tanımlanmalarının gerekliliği birçok çalışmada özellikle vurgulanmaktadır (Türkay, 1995a: 103).

Çalışmanın bu aşamasında söz konusu kavramlar arasındaki benzerlik, farklılık ve tamamlayıcılık şeklinde ortaya çıkan ilişki, sadece tanımsal düzeyde ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ekonomik büyüme, genel olarak bir ekonominin üretim kapasitesinde, sayısal olarak ölçülebilen genişleme veya artışları tanımlayan bir kavram olarak kabul edilmektedir. Bu durumda büyüme, daha fazla çıktının elde edilmesi anlamına gelmektedir (Türkay, 1995a: 103). Bir ekonomide kişi başına gelir düzeyinin üretim kapasitesindeki artış ile sürekli artması da ekonomik büyüme anlamındadır. Tanımlardan da anlaşılacağı gibi büyüme ölçülebilir bir nitelik taşımaktadır. Büyümenin ölçülmesinde milli gelirdeki artış oranı olarak ifade edilen büyüme hızı kavramı kullanılmaktadır (Koyuncu, 2006: 2).

Ekonomik gelişme kavramı ise büyüme kavramını da içine alan ve daha uzun bir dönemdeki gelişmeleri konu alan bir kavramdır (Şahin, 1990: 3).

François Perroux, gelişmeyi reel gelirde sürekli ve kümülatif bir artış sağlayan zihinsel ve sosyal değişkenlerin uyarıcı bileşimi olarak tanımlamaktadır (Ceylan, 1996: 6). Flammang ise ekonomik büyüme dendiğinde ölçülebilir *niceliksel* artışın anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Fakat gelişme terimi kullanıldığında

niteliksel deęişme yolunda olan bir Őeye iřaret edilmektedir. Bu durumda, bűyűme ve deęişme arasındaki fark kendilięinden ortaya çıkmaktadır. Flammang, sűz konusu farklılıęı açık bir biçimde vurgulayarak ekonomik bűyűme dendięinde daha çok *aynı* Őeydeki basit artış sűrecinin anlaşılması gerektięini belirtmektedir. Ekonomik deęişme ise daha fazla ve *farklı* olanın yer aldığı *yapısal deęişme* sűreci olarak anlaşılmalıdır. Bu durumda ekonomik deęişme, hem daha fazla çıktı hem de teknik ve kurumsal yapıdaki deęişmeleri kapsamaktadır (Tűrkay, 1995a: 104).

Ekonomik bűyűmenin ve deęişmenin yanı sıra, ara bir kategori olarak yapısal deęişme ise esas olarak, *dűnűřűm* kavramı ile anlandırılmaktadır. Yapısal deęişme, genel olarak tarım sektűrűnden sanayi sektűrűne doęru bir kaymayı ve bu kaymanın sonuęlarını tanımlamaktadır (Tűrkay, 1995a: 104). Dięer yűnűyle yapısal deęişim űretim faktűrlerinin etkinlik, nicelik ve niteliklerinin deęişimini, toplumun zorunlu gereksinimlerini giderecek mal ve hizmet donatımının saęlanması, bűlgeler ve sektűrler arası bűtűnleřmelerin geręekleřtirilmesini, ekonominin kendisine yetecek teknolojik dűzey ve teknoloji űretme kapasitesine ulařmasını da kapsar (Fidan, 1992: 11).

Chenery, yapısal deęişme veya dűnűřűműn, fiziki ve beřeri sermaye birikimi ve talep, űretim, ticaret ve istihdamın kompozisyonlarında bir kaymayı ięerdięini belirterek bunların, ekonomik dűnűřűműn esasını oluřturduęunu vurgulamaktadır. Ayrıca bu dűnűřűm sűreci; kentleřme, demografik dűnűřűm ve gelir daęılımındaki deęişmeler gibi sosyo-ekonomik sűreçlerle de yakından iliřkilidir (Tűrkay, 1995a: 104).

Yukarıda verilmeye çalıřılan tanımlardan da anlaşılacaęı gibi ekonomik bűyűme, ekonomik deęişme ve yapısal deęişme/dűnűřűm birbirleri ile belirli dűzeylerde çakıřan fakat aynı zamanda aralarında belirli farklılıklarını da barındıran sűreçlerdir. İktisat literatűrűnde bazı çalıřmalarda ekonomik bűyűme ve deęişme arasındaki ayırım yapısal deęişmenin bu sűreçlerde yer alıp almamasından hareketle yapılmaktadır. Buna gűre ekonomik deęişmeyi bűyűmeden ayıran temel farklılık, deęişme sűrecinin yapısal deęişmeyi ięermesi olarak ortaya konmaktadır. Bazı

çalışmalarda ise ekonomik gelişme, yapısal değişme artı çıktıdaki artışlar olarak ele alınmaktadır (Türkay, 1995a: 104-105).

Buraya kadar anlatıldığı kadarıyla, ekonomik büyüme niceliksel bir artışa işaret etmesi nedeniyle niteliksel bir değişime işaret eden ekonomik gelişme kavramından ayrılmaktadır. Yapısal değişme ise bu iki kavramı ve/veya süreci tamamlayıcı özelliklere sahip ara bir kategori olarak, aynı zamanda, ekonomik büyüme ile ekonomik gelişme arasındaki farklılığa da işaret etmektedir (Türkay, 1995a: 105).

Ekonomik gelişme ve büyüme ile ilgili bir diğer kavram kalkınmadır. Kalkınma kavramı, klasik iktisatçıların “kalkınmanın kendiliğinden gerçekleşeceği” görüşlerine dayalı olarak uzun bir süre ihmal edilmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kalkınma çabalarında sanayileşmiş ülkelerin çok büyük mesafeler almasıyla birlikte çok sayıda azgelişmiş ülkenin varlığı, kalkınma konusunu ön plana çıkaran temel faktör olmuştur (Taban ve Kar, 2004: 1).

Kalkınma, bir ülkedeki ekonomik ve sosyal dönüşüm süreçlerini tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Bu süreç iyi düzenlenmiş bir diziyi takip eder ve ülkeler arasında ortak özellik sergiler (Thirlwall, 2003: 19). Diğer bir tanımla kalkınma, devamlı ve sürdürülebilir kişi başına gelirdeki artış, üretim yapısındaki değişiklik, mutlak yoksulluğun azaltılması ve ekonomik fırsatların tüm vatandaşlar için genişletilmesi anlamına gelmektedir (Lynn, 2003: 4).

Kalkınma kavramı büyümeden daha fazla şeyi içerir ve büyüme artı değişimi tanımlamak için kullanılır (Meier, 1995: 7). Çünkü kalkınma süreci, milli gelir ve üretimin zaman içinde sayısal olarak artması ile birlikte, kurumlardaki köklü değişiklikleri, ekonomik ve sosyo-kültürel yapının yeniden düzenlenmesini, halkın değer yargılarında, dünya görüşlerinde ve davranış kalıplarındaki değişiklikleri de kapsar (Siverekli Demircan, 2003: 99).

Sonuç olarak gelişme, büyüme kavramından daha kapsamlı, yani büyüme ile birlikte, bütün nitel ve nicel yapısal değişimleri içeren bir kavram olarak ele alınmaktadır. Kalkınma kavramı da büyüme ile birlikte nitel ve nicel yapısal

değişimleri kapsamaktadır. Fakat bu kavramla ekonomiler, gelişmişlik düzeyi açısından bir soyutlamaya konu olmakta ve sadece azgelişmiş ülke ve bölgeler için kullanılmaktadır. Oysa gerçek gelişme süreci, gelişmiş, azgelişmiş her ülke veya bölgede, büyüme yanında nitel ve nicel unsurları da içeren yapısal değişimlerle birlikte gerçekleşmektedir. Ancak yapısal unsurların önem derecesi değişik gelişme aşamalarında farklılık göstermektedir. Bu nedenle gelişme kavramı, değinilen içerik farkına bağlı olarak kalkınma kavramına tercih edilmektedir. Aksi durumda, azgelişmiş ülkeler ve bölgeler için kullanılan kalkınma kavramının, yapısal unsurlar dikkate alındığı için, gelişmiş ülke ve bölgeleri de içerecek biçimde genişletilmesi gerekli olmaktadır. Dar kapsamlı büyüme kavramı, gelişmiş ülke ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişme süreçlerini, nitel ve nicel yapısal değişimlerle birlikte kapsamaktan uzaktır. Kısacası gelişme kavramı, büyüme ve kalkınma kavramlarından daha kapsamlı olarak ele alınmaktadır. Gelişme kavramının kapsamı, nitel ve nicel yönlerden soyutlanırsa büyüme kavramına, aksine yalnızca gelişmişlik derecesi açısından soyutlanırsa, kalkınma kavramına ulaşılmaktadır (Erkan, 1987: 3).

İktisat literatüründe kimi zaman büyüme ile kalkınma, kimi zaman da gelişme ile kalkınma kavramları eş anlamda kullanılmıştır. Bu çalışma boyunca böyle bir kavram kargaşasını önleyebilmek için kalkınma ve gelişme kavramları birbirlerinin yerine kullanılacaktır.

B. İktisadi Açıdan Bölge Kavramı

1. Bölge Kavramı

Bölge kavramına değinmeden önce mekan kavramına açıklık getirilmesi gerekmektedir (Kumral, 1993: 2).

İnsanların baş aktörü oldukları ekonomik faaliyetler daima zaman içinde ve belirli bir mekanda sürer. Zaman, başı ve sonu bilinmeyen, ancak geçmişten geleceğe uzanan, geri dönülmesi olanaksız, tek boyutlu bir ögedir. Öte yandan mekan, ekonomik faaliyetlerin üzerinde gerçekleştirildiği iki ve hatta üç boyutlu, seçilebilen, değiştirilebilen ve dolayısıyla geri dönülebilen bir ögedir (Dinler, 1994: 7).

Mekan veya uzay kavramı, coğrafik, matematiksel ve ekonomik anlamda olabilmektedir. Bir konunun belli değişkenler arasındaki ilişkiler şeklinde, soyut düzeyde ele alınması matematik mekanı vermektedir. Matematiksel mekânın ekonomik ilişkilere uyarlanmasına örnek olarak ekonominin sektörleri arasındaki girdi-çıkıtı ilişkileri gösterilebilmektedir (Kumral, 1993: 2-3).

Ekonomik mekânın bir de coğrafik yönü bulunmaktadır. Her ekonomik olay ve ilişkiler belli bir coğrafik yörede, belli bir topografya, iklim ve çevre içinde ortaya çıkmaktadır. İşte ekonomik mekân, matematiksel mekân ile coğrafik mekânın sentezinden oluşmaktadır. Ekonomik olay ve değişkenler arasındaki yersel ilişkilerin oluşturduğu mekân, ekonomik mekânı vermektedir. Ekonomik olay ve değişkenler zaman içinde değişim gösterdiği için, ekonomik mekân da sürekli değişmektedir. Bu nedenle ekonomik mekânın sınırları kesin olarak belirlenmemektedir. Ekonomik mekânda oluşan ilişki ve etkileşim sistemlerinin sınırlandırılması uğraşı, bölge kavramını gündeme getirmektedir. Çünkü mekansal ekonomik ilişkiler coğrafik bir yöre içinde veya bu yöreler arasında ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle literatürde mekân kavramı yerine bölge kavramı da kullanılmaktadır. Fakat mekân kavramı, bölge kavramından daha geneldir. Ancak bitişik coğrafik unsurlardan oluşan mekansal birimler bölge olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece mekân kavramı daha daraltıldığı zaman bölge kavramına ulaşılmaktadır (Kumral, 1993: 3).

Latince “regio” yani “çevre” ya da “alan” anlamına gelen bölge; çok boyutlu, çok anlamlı ve sınırları oldukça güç çizilebilen bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Sınırlarının çizilmesi ve tanımının yapılması konusunda kimi zaman zorluklarla karşılaşılmasının en önemli nedeni, bölgenin ölçüğü, niteliği ve kendisinden beklenen işlevlerin farklı ölçütlere göre belirlenmesidir. Ölçek açısından bakılacak olursa, bölge, bir devletin içindeki ekonomik, siyasal, yönetsel, coğrafik, kentsel, kültürel ve etnik ölçütler kullanılarak tanımlanan alt sistemler olabileceği gibi, uluslararası düzeyde aralarında ekonomik, siyasal ve askeri çıkar birliği olan devletlerden oluşan topluluk olarak da tanımlanabilir. Gerek bölgesel gelişme ve gerek sürdürülebilir bölgesel gelişme politikaları için bölgenin hangi ölçekte ve nasıl tanımlandığı önem taşımaktadır. Öte yandan, özellikle Avrupa’da son yıllarda

yoğunlaşan yerel ve bölgesel birimlerin sınır ötesi işbirlikleri de bölgeselleşme içinde değerlendirilmektedir. Küreselleşmenin getirdiği ekonomik, toplumsal ve siyasal bütünleşme gereksinmesi, devletler arasında olduğu kadar, yerel ve bölgesel birimler arasında da işbirliğini yoğunlaştırmaktadır (Mengi ve Algan, 2003: 82). Bu nedenle ülke düzeyinde bölgeler tanımlanabileceği gibi, bir kara parçası (kıta) ya da dünya düzeyinde de bölge olabilir (Karakayalı, 1980: 9).

Genel olarak bölge, belirli kriterler bakımından homojen mekan parçası şeklinde tarif edilmektedir. Bu tarifin tahlili, bölge kavramının mahiyetini açıklamak bakımından faydalı olacaktır. Bölgeler, yeryüzünde belirli özelliklerin bir araya gelmesi ile ortaya çıkan sahalar olarak bilinirler. Ancak, bazı kriterler bakımından homojen görünen bu sahalar içerisinde ve hatta en ufak saha “mekan” birimi içinde bile bir farklılaşma ortaya çıkabilir. Bütün mesele hangi kriterlerden mekana bakıldığıdır (MGK, 1993: 16).

Bu anlamda bölge ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan homojen bir mekan parçası olabileceği gibi, işlevsel açıdan bütünlük gösteren birimler de bölge olarak tanımlanabilir. Ekonomi perspektifinden değerlendirildiğinde ise bir planlama ve analiz birimi olarak bölgenin ne kent kadar küçük ne de ülke kadar çok geniş alan parçası olması uygun görülmektedir (DPT, 2000b: 7).

Son onlu yıllarda yaşanan küreselleşme ve bölgeselleşme (bölgesel birliklerin oluşumu), post-fordist üretime geçiş, post-modernizm, bilginin yükselen değeri, vb. ekonomik, sosyal, teknolojik ve politik değişimler geleneksel bölge kavramını da tartışılır kılmıştır. Geleneksel anlayışta bölge, yan yana gelmiş yerel birimlerin mekansal bütünlüğü ile oluşan, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde, sınırları çizilmiş bir birimdir. Küresel anlayışta ise bölge, ilişki ağı ile belirlenen, mekansal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan, sınırları değişken bir birimdir. İlişkiler ağının niteliği ve ilişkilerin yoğunluğu yerelin, dolayısıyla bölgenin gelişmişliğini belirler. Bu durumda, yerel/yerel dinamikler ekonomik kalkınmanın ve bölgesel gelişmenin itici gücüdür. Yerel, küresel ekonomide bir aktör olarak, kırsal bir sanayi bölgesi olabileceği gibi,

geniş bir nüfus-hizmet-üretim yığılmasına sahip bir metropoliten de olabilir. Diğer bir deyişle, mekan kalkınmanın önemli bir bileşeni durumundadır (DPT, 2000b: 7-8).

Görüldüğü üzere, bölge kavramı açıklığa kavuşmuş bir kavram değildir. Bölge sözcüğünün ifade ettiği mekan biriminin boyutu ve içeriği, sözcüğün kullanıldığı bağlama göre değişebileceği gibi aynı bağlamda da farklılık gösterebilmektedir (DPT, 2000b: 7).

2. Bölge Türleri

Bölge tanımının yapılmasındaki güçlüğü ve sınırlarının esnekliğine rağmen, çeşitli pratik amaçlar, bölge sınırlarını saptamaya yönelik bölge ayrımlarının yapılmasını gerektirmektedir.

Bölge tanımlarında değişik ölçütler kullanılmasına rağmen tez konumuzun ekonomik ağırlıklı olması nedeniyle bölge sınırlarının çizilmesinde daha çok ekonomik yapı ile ekonomik gelişme derecesi esas alınarak bölge ayrımlarına yer verilecektir.

a. Ekonomik Yapı Açısından Bölgeler

İlk olarak F. Perroux tarafından ortaya atılan ve J. Boudeville tarafından sistemleştirilen ekonomik yapıya bağlı bölge ayrımı, genel kabul görerek, günümüzde bölgesel gelişme ve planlama çalışmalarında esas alınmaktadır.

Ekonomik yapı özelliklerine göre bölgeler, mevcut durumun saptanması yönünden *homojen bölge*, fonksiyonel ilişkiler yönünden *polarize bölge*, bölgesel kalkınma politikalarının yürütülmesi yönünden *plan bölge* olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Homojen bölge ve polarize bölge, plan bölgenin saptanabilmesi için yapılan analizler sonucu elde edilen *etüt bölgeleridir* (Dinler, 1994: 96).

Bu üçlü ayırım bölgelerin ekonomik analizinde konuya statik bir yaklaşımdır. Bu ayırım; belirli bir zamanda ve mekanda bölgelerin durumunu ortaya koymakta, ekonomik yapıyı belirli bir süreç içinde değerlendirmeye ihtiyaç duymamaktadır (MGK, 1993: 17).

(1) Homojen Bölge

Bölgelerin ekonomik yapılarına göre ayırımında dikkat çeken bölge çeşidi, homojen bölgedir (MGK, 1993: 17). Homojen bölge tipi daha çok kısmi teorik açıklamaların soyut modellerinde ortaya çıkmaktadır (Erkan, 1987: 56). Her ülkenin çeşitli bölgeleri içinde homojen bölgelerin varlığı öteden beri bilinen bir gerçektir. Konu; coğrafyacılara, nüfus uzmanlarına, sosyologlara ve iktisatçılara tarafından ele alınmıştır. Bu bakımdan, sosyal ilimler yelpazesinde yer alan çeşitli ilim dallarında “homojen” kavramına ve “homojen bölge” ifadesine rastlanmaktadır (MGK, 1993: 17).

Homojen bölge, sürekli bir homojen alana tekabül eden birbirine yakın niteliklere sahip komşu alan grubudur (Dinler, 2001: 78). Homojen olması gereken söz konusu nitelikler de; ekonomik faaliyetin biçimi, gelir düzeyi, coğrafi konum, üretilen mal ve hizmetlerin cinsi, nüfusun sosyal ve ekonomik özellikleri vb. şekilde sıralanabilmektedir (MGK, 1993: 18).

Diğer bir tanıma göre homojen bölge; bir ülkede bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılması politikaları için izlenen bir bölge türüdür. Aynı gelişmişlik düzeyinde olan komşu iller, gelişmişlik düzeyi yönünden homojen bölgeyi oluştururlar (DPT, 2000b: 64). O halde bir ülkede, aynı gelişmişlik düzeyindeki iller gruplaştırılarak, homojen bölge ayırımı yapılabilir (Dinler, 1994: 96).

Homojen bölgelerin tayin edilmesi, aslında benzer özellikler gösteren mahalli birimlerin gruplandırılması şeklinde anlaşılabilir. Homojen bölgelerin yapısını ortaya koyacak teknik, bölge muhasebesidir. Bölge muhasebesi, ele alınan bölgenin diğer bölgelerden farklı olan özelliklerinin belirlenmesine yardımcı olur. Bir bölgenin sosyal ve ekonomik yapısının ortaya çıkarılması, gerek bölge gerek milli plan

çalışmalarında, hem durum tespiti hem de diğer bölge ve ülkelerle mukayese imkanı vermesi bakımından önem taşımaktadır (MGK, 1993: 18). Dolayısıyla homojen bölge ayrımı, bölgesel kalkınma politikasında, bölgelerin saptanması ve bölgelerarası karşılaştırma analizleri bakımından yararlı bir ayrımdır (Çelebi, 1986: 12).

Homojen bölge ayrımı bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının boyutlarının ne olduğunun ortaya konulmasını sağlar. Ancak bölgesel gelişme politikaları uygulanırken bir bölgenin öteki bölgelerle ilişkilerinin yoğunluğunun da dikkate alınması gerekir (DPT, 2000b: 64). Bu şekildeki dinamik bir yaklaşım bizi polarize bölge kavramına götürür (Dinler, 1994: 100).

(2) Polarize (Kutuplaşmış) Bölge

F. Perroux 1955'te yayınladığı bir makalesinde, “gelişme her yerde aynı zamanda meydana gelmeyip, gelişme kutup veya noktalarında değişen şiddetlerde ortaya çıkmaktadır. Dağılışı ise çeşitli yollarla gerçekleşmekte ve tüm ekonomi üzerinde farklı etkiler meydana getirmektedir” diyerek polarize bölge ayrımını ortaya koymuştur (Çelebi, 1986: 12). Polarize bölge ayrımı çeşitli birimler arasındaki ilişkiye dayanmakta ve bu yönüyle de homojen bölgeden ayrılmaktadır. Öteki bölgelerle en fazla ilişkide bulunan bölge, polarize bölgedir.

Kutuplaşmış ya da fonksiyonel olarak da ifade edilen polarize bölge bir merkezle onu çevreleyen hinterlandından (iç bölgelerden) meydana gelen ve çevreye oranla ekonomik gelişme merkezi niteliği taşıyan bölgedir (Erkal, 1972: 23).

Homojen bölgelerin tespiti statik bir inceleme ile ortaya çıkmasına rağmen polarize bölge, bir kutup ve bu kutbun etkisi altındaki yerleşme merkezleri arasındaki ilişkiyi gösteren dinamik bir kavramdır (DPT, 2000b: 65). Çünkü bölge zaman içinde gelişmişlik özelliği göstermektedir. Çevre illerden beslenmektedir. Bir bölgenin polarize hale gelişiyle, bu bölgeyle olan ilişkileri yoğunlaşan çevrenin veya polarize başka bir bölgenin ortaya çıkışı, çevrenin değişik bir bölge ile ilişkilerinin yoğunlaşması gibi değişik şekilleri ortaya çıkartma ve bir zaman süreci içinde işleyen

mekanizma dinamik bir karakter kazanmaktadır. Polarize bölge, çeşitli kısımları birbirini tamamlayan ve kendi aralarında ve özellikle hakim kutup ve kutuplarla, komşu bölgeye nazaran daha çok değişimde bulunan homojen bölgenin aksine, heterojen bir mekandır (MGK, 1993: 19).

Polarize bölgeler, çevreye oranla ekonomik gelişme merkezi niteliği taşırlar. Bir bölgede bu tip merkezlere birden fazla rastlanabilir. Bir bölge, önem dereceleri birbirinden farklı çok sayıda ekonomik gelişme merkezlerine sahip olabilir. Her gelişme merkezinin etrafında bir polarize bölge bulunacağı düşünüldüğü takdirde, gelişme merkezi sayısı kadar da polarize bölge mevcut olacaktır. Bu merkezle başka bir merkez veya merkezle çevresi arasındaki iktisadi ilişkilerin derecesi, merkezin tesir alanına, çevrenin genişliğine ve çevre ile merkez arasındaki iktisadi ilişkilerin yoğunluğuna göre değişebilir (MGK, 1993: 19).

Bazı merkezlerin kutuplaşması sebebiyle çevreyi iktisadi gelişmeden mahrum bırakarak, dengeli bir kalkınmanın engellenmemesi için bu gibi gelişme merkezlerinin önceden tespit edilerek gerekli planlama çalışmalarının yapılması, kutuplaşmış merkez ile çevre ilişkilerinin iktisadi gelişme sırasında düzenlenmesi ve kontrol altına alınması gerekmektedir (Gündüz, 1988: 7-8).

Polarize bölgenin başlıca özelliği, kendisini oluşturan unsurlar arasında işlevsel ilişkiler bulunması ve büyük kent, bölge özeği (merkez), orta büyüklükte kent, kasaba ve köy gibi yerleşme kademelenmesine sahip olmasıdır (Varım, 1989: 13). Kutuplaşmış bölgede farklılaşmış mekan unsurları arasındaki fonksiyonel ilişkiler ön planda tutulmaktadır. Burada ilgi, öncelikle bölge içi ilişkilere yönelmekte, fakat benzer fonksiyonel ilişki ve farklılaşmalar bölgelerarası alanda da dikkate alınmaktadır (Erkan, 1987: 57).

Polarize bölgenin tespitinde çok değişik veriler kullanılmaktadır. Çünkü kutuplaşma, sanayi ve ticaretin gelişmesine paralel olarak ortaya çıkmış bir olgudur. Bu tespitite, demiryolu ulaşım yoğunluğu, karayolu ulaşım yoğunluğu, nüfus yoğunluğu ve işçi akımı gibi veriler kullanılabilir (Erkal, 1972: 24).

Polarize bölge oluşturulmasında; eldeki kaynakların verimli kullanılması, gelir dağılımının ve halkın yaşam seviyesinin yükseltilmesi amaçlanıyorsa polarize bölgeyi çevresini fakirleştirici (polarize bölge çevredeki sermaye ve işgücünü tamamen kendine çekerek bölgenin diğer kısımlarının gittikçe fakirleşmesine sebep olabilmektedir (Erkal, 1972: 24)) etkiler yayıcı şekilde değil iktisadi faaliyetlerin giderek yayılmasını sağlayacak şekilde zaman unsurunu göz önüne alarak belirlemek gerekmektedir. Çünkü önceleri olumsuz olan bu etkiler zamanla olumlu dışsallıklar yayar hale gelebilmektedir.

(3) Plan Bölge

Homojen bölge ayrımı, bölgeler arasındaki strüktürlerin statik olarak gözlenmesine ve kutuplaşmış bölge ayrımı da bu strüktürlerin dinamik bir süreç içinde saptanmasına dayanmasına karşılık, plan bölge ayrımı bir teşhis özelliğine sahiptir (Çelebi, 1986: 12).

Plan bölge; kentten daha geniş, ülkeden daha küçük, yönetsel sınırları ulusal yönetsel birim sınırlarıyla çakışan, ama etkileşim açısından o sınırları aşabilen, yerinden yönetilen, demokratik-katılımcı bir yönetime ve bütçeye sahip bir planlama ve yönetim birimi olarak tanımlanabilir (DPT, 2000b: 8). Plan bölge, homojen bölge ve polarize bölge ile ilgili iktisadi kalkınma meselelerinin halledilmesinde ele alınmakta ve neticede bölge planlama çalışmalarına ışık tutucu, yol gösterici olmaktadır. Nitekim bölge planlamayı özellikle ele almış ülkelerde, bölge planlama çalışmalarının sınırları bu gibi ön çalışmalardan sonra ortaya çıkmaktadır. Plan bölge kalkınma planlarının hazırlanmasına yardımcı olmak ve uygulamasını kolaylaştırmak, bunlarla ilgili ekonomik kararlar arasında birlik, bütünlük, uyum ve koordinasyon sağlamak ve bölgenin kalkınmaya katılmasını temin gayesiyle tespit edilmiş olan bölgedir. Bundan çıkarılan sonuç, plan bölgenin; bölge ve milli kaynakları en iyi şekilde kullanarak uyumlu bir büyüme sağlama çabasında olan planlama otoritelerinin kullandıkları bir araç olduğudur (MGK, 1993: 19-20).

Plan bölgeler, bölgesel planlama uygulayan ülkedeki planlama anlayışına ve ülkenin bölgesel sorunlarının niteliği ve yoğunluğuna göre, tüm ülkeyi kapsadığı gibi, sadece belirli problemleri kapsayabilir (Dinler, 1994: 108).

Bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltıcı bir politika izleyebilmek için öncelikle ulusal kalkınma planının bölgeselleşebilmesi, gelişmenin bölgeler düzeyinde hedeflenip izlenebilmesi için de plan bölgelerin saptanması gerekmektedir (Dinler, 1994: 114). Planlama bölgelerini belirleyebilmek için öncelikle homojen ve polarize bölge sınırlarının belirlenmesi gerekir. Çünkü bu bölgeler, bölgesel kalkınma faaliyetlerinin bölgeler arasındaki dengeli dağılımını sağlamak için, plan bölge yararına sunulan bir araç niteliğindedir (Klaric, 1992: 242-247). Ayrıca oluşturulan bölgesel gelişme politikalarının başarılı şekilde yürütülebilmesi için de plan bölgeler içindeki ve diğer bölgelerle olan ilişkiler, var olan kutuplaşma yapısı ile birlikte ele alınmalıdır. Bu nedenle ülke ekonomisi, kutuplaşma yapıları göz önüne alınarak plan bölge anlayışına dayalı alt bölgelere ayrılmalıdır (Erkan, 1987: 57).

Plan bölgeler oluşturulurken sınırın ne olması gerektiği sorusu incelendiğinde ise ideal olanın doğal koşullar ve yönetsel sınırların göz önüne alınmış olduğu bir sınırlamaya gidilmesidir (Tandırıcıoğlu, 1998: 9).

b. Ekonomik Gelişme Düzeylerine Göre Bölgeler

Ekonomik yapı özelliklerine göre bölge değerlendirmesinin aksine, gelişme düzeyine göre bölge değerlendirmesinde dinamik bir yaklaşım söz konusudur. Zira bu sınıflandırmada bölgeler belirli bir değişme ve gelişme süreci içinde ele alınmaktadır (MGK, 1993: 20). Bu bölge ayrımının pratik yararı bölgesel dengesizliğin saptanması ve bölgelerin içsel dinamiklerinin gelişme yön ve hızını temel alarak bölgesel politikaların belirlenmesidir (Çelebi, 1986: 10).

Bu bağlamda ekonomik gelişme düzeylerine göre bölgeleri; “gelişmiş bölge”, “azgelişmiş bölge”, “gelişme halinde olan azgelişmiş bölge” ve “potansiyel bakımdan azgelişmiş bölge” şeklinde dört grup altında toplayabiliriz (Safi, 2001: 3).

(1) Gelişmiş Bölge

Gelişmiş bölge, mekanda rastlanılabilen bir bölge çeşididir (MGK, 1993: 21). Gelişmiş bölge sahip olduğu ekonomik ve sosyal faktörler ile diğer bölgelere nazaran avantajlı durumda bulunan bölgelere denilir. Bölgeler arasındaki bu gelişmişlik farkları ilk oluşumunu doğal ve coğrafik yapının dağılımından almaktadır. Çünkü geniş bir alana yayılmış devletlerde, ülkenin iklim ve doğal kaynakları birbirinden farklı alanlara yayılınca, bazı bölgeler doğal olarak gelişmekte ve bazı bölgeler de geri kalmaktadır (Tandırcıoğlu, 1998: 9).

Gelişmiş bölge, gelir seviyesi ve gelir artış hızı itibariyle ülke ortalamasının üstünde olan bölgelerdir. Bunun yanı sıra sosyal, kültürel ve altyapı göstergelerine göre de bölge gelişmiş bir özellik taşımaktadır. Gelir seviyesinin yüksek olması, tasarruf oranlarının yükselmesine ve buna bağlı olarak da bölgedeki yatırım oranlarındaki artışları sürekli kılmaktadır (Erkal, 1982: 11). Sosyal ve kültürel yapı hem eğitim seviyesinin yüksekliği hem de gelir seviyesinin yüksekliğine paralel olarak yüksek seviyededir.

Bütün bunlara bağlı olarak istihdam imkanları sürekli artmakta ve bölgeye yeni göçler olmaktadır. Çalışanların sosyal güvenlikleri diğer bölgelerdeki çalışanlara göre iyidir. İşçilerin çoğu sigortalı ve vasıflı kişilerdir. Nüfus yoğunluğu, endüstrileşme derecesi ve kentleşme hızı ülke ortalamasının üstündedir. Tarımsal ve ilkel üretim yapısının yerini modern ve sanayi üretimi almıştır. Bölgenin dış ticareti hem ithalat hem de ihracat yönüyle gelişmiş durumdadır. Ülkenin modern kesimi sayılan gelişmiş bölgelerde marjinal tüketim eğilimi düşük (azgelişmiş bölgelerde ise yüksektir), marjinal tasarruf eğilimi yüksektir (Gündüz, 1988: 12).

Bu bölgelerde gelir artış hızının ülke ortalamasının üzerinde olması, gelecekte de gelişmiş bölge olma özelliğinin devam edeceğini göstermektedir (Çelebi, 1986: 10).

(2) Azgelişmiş Bölge

Azgelişmiş bölgeler çeşitli engeller nedeniyle ülkenin sosyal ve ekonomik değişimine katılamayan bölgelerdir. Azgelişmiş bölgeyi, gelişme potansiyelini kaybetmiş veya sahip olduğu ekonomik ve sosyal faktörler açısından diğer bölgelerle kıyaslandığında iktisadi avantajlara sahip olmayan bir bölge olarak tanımlayabiliriz. Her ülkede olduğu gibi azgelişmiş bölge, mekanda görülen ve diğer bölgeler ile arasında sosyal ve ekonomik dengesizliklerin bulunduğu bir bölgedir (MGK, 1993: 21).

Azgelişmiş bölge terimi, tamamen gelişmesi gereken ve kaynaklarının yeterli düzeyde istihdam edilmediği bir bölgeyi ifade eder. Bu bölgelerde endüstriyel faaliyetler ya ilkindir ya da yoktur (Smith, 1971: 442). Hakim olan iktisadi faaliyet tarımdır ve makineli tarıma yeterince geçilememiştir. Modern tarım girdilerinden yeterince faydalanılamamaktadır (MGK, 1993: 21). Nüfusun artış hızı, genellikle ülke nüfus artış hızından yüksektir. Bölgede istihdam oranı düşük olduğundan başka bölgelere işgücü göçü yüksek orandadır (Gündüz, 1988: 9). Düşük gelir düzeyi ve yaşam standartları, bu bölgenin belirleyici özelliklerindedir (Smith, 1971: 442). Dolayısıyla sosyal ve kültürel göstergeler bakımından da bölge azgelişmiş bir özellik taşımaktadır. Gelir seviyesi düşük olduğundan tasarruflar da düşüktür. Tasarruflar gelirin bir fonksiyonu olduğundan dolayı, tasarruf azlığı yatırımların etkilenmesine neden olmaktadır. Bu nedenle başta insan emeği olmak üzere diğer üretim faktörleri etkin bir şekilde istihdam edilmemektedir (Gündüz, 1988: 10).

Bu bölgelerde sermaye ve altyapı yetersizliği söz konusudur. Bölgeye bundan dolayı prodüktif yatırımlar çekilememektedir (MGK, 1993: 21). Ayrıca efektif talep düşük düzeyde olduğundan iç piyasa, mamul mallar için yetersiz olmaktadır. Azgelişmiş bölgelerde girişimcilik, eğitim ve teknoloji yetersizliğinden kaynaklanan sorunlar da mevcuttur. Bunların yanı sıra, coğrafi konumlarından kaynaklanan bir takım olumsuz faktörler de bu bölgelerin gelişmesini engellemektedir (Smith, 1971: 442).

(3) Gelişme Halinde Olan Azgelişmiş Bölge

Gelişme halindeki azgelişmiş bölge, gelir seviyesi itibariyle ülke ortalamasının altında olmakla beraber gelişme hızı ülke ortalamasının üstünde olan bölgelerdir. Bu yüzden azgelişmiş bölgelerden ayrı bir sınıflamaya gidilmektedir. Bu tür bölgeler gelişmiş bölgelerle kıyaslandığında geri kalmış kabul edilseler de gelişme potansiyeline sahip bulunmaktadırlar. Ancak bu potansiyel, uzun süre harekete geçirilemediği için bölge azgelişmiş niteliğinden sıyrılamamaktadır. Bölgede mevcut yeraltı ve yerüstü kaynaklarının bilinmemesi veya yeterince değerlendirilememesinin yanı sıra, bölgeye özel veya kamu yatırımlarının çekilememesi ve mevcut insan gücü kaynaklarından faydalanılmaması sonucu bölge azgelişmişliğini sürdürmesine rağmen, gelişmesini de devam ettirmektedir (MGK, 1993: 22).

(4) Potansiyel Bakımdan Azgelişmiş Bölge

Ekonomik gelişme seviyeleri bakımından bölgelerin ayrımında bir diğer örnek de, “potansiyel bakımdan azgelişmiş bölge” tipidir. Potansiyel bakımdan azgelişmiş bölgeyi, gelişme potansiyelini kaybetmiş bir bölge olarak tanımlayabiliriz. Bu tip bölgelerin fert başına düşen ortalama gelir seviyeleri belli bir zamanda ülke ortalamasının üstünde de bulunabilir. Ancak gelişme hızı, ülke ortalamasının altında bulunduğu için bu bölgeler, gittikçe refah içindeki durumlarını kaybedecekler ve azgelişmiş bölgeler arasına katılabileceklerdir. Bu durumda olan bölgeler, gelişme potansiyellerini yitirdikleri için azgelişmiş bölge haline gelmektedirler (MGK, 1993: 22).

II. BÖLGESEL GELİŞME KAVRAMI VE BÖLGESEL GELİŞME TEORİLERİ

A. Bölgesel Gelişme Kavramı

Bölgesel iktisat literatürü incelendiğinde; bölgesel iktisadın, V. Thünen (1826), A. Weber (1929) ve A. Lösch'ün (1939) geliştirmiş oldukları kuruluş yeri kuramı ile ortaya çıktığı görülmektedir (Acar, 2006: 9).

Bölgesel gelişme kavramı ise iktisat literatüründe gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımından sonra ortaya çıkan bir inceleme konusudur. Bu temel ikili ayrım günümüzde güncelliğini kaybetmiştir. Bu ayrım yerine, “bölgesel iktisat (regional economics)”, “bölgelerarası dengesizlik (interregional imbalance)” ve “bölgesel gelişme (regional development)” gibi kavramlar önem kazanmaya başlamıştır (Tandırcıoğlu, 1998: 29).

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu alanda çalışmalara ağırlık verilmiş ve iktisadi ve sosyal kalkınma sorunu mekansal bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde, Isard, Hoover, Richardson, Boudeville, Perroux, Mrydal, Hirschman, Amin ve Rostow gibi araştırmacıların bölgesel gelişme ve dengesiz gelişme konusunda analizler yaptıkları görülmektedir (Dinler, 2001: 199).

Bölgesel gelişme-global olarak- geri kalmış bir bölgenin gelişmiş bölgeler düzeyine ulaşması demektir. Bölgesel gelişmenin temel kriteri, kişi başına bölgesel hasılanın artışı olmakla beraber; bölgesel gelişme için söz konusu olan sosyo-ekonomik gelişme, büyüme kavramından daha kapsamlı; yani büyüme ile birlikte bütün kantitatif ve kalitatif nitelikteki yapısal değişimleri içeren bir kavram olarak da ele alınabilir (Varım, 1989: 20). Daha geniş bir anlatımla; bölgesel gelişme kavramı, ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürülebilirliği temel ilke edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünü olarak tanımlanabilmektedir (DPT, 2003: 250).

Bölgesel kalkınma bir anlamda bölge itibariyle “fakirlik kısır çemberinin” kırılmasıdır ki; bu bölge için gelişme potansiyelinin harekete geçirilmesi, ayrıca bölge dışı birikimlerin, sermaye, bilgi, teşebbüs kabiliyeti gibi bölgeye ithali ve bunların itici birer güç şeklinde bölgeye çekilmesidir (Uzel ve Köprülü, 2004: 1).

Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur, genel anlamda kalkınmanın tanımını yapmaya çalıştığımızda bir toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan belli bir seviyeye ulaşmasını kastediyorsak, bölgesel kalkınma da bu bahsettiğimiz genel kalkınma oluşumunun bölge bazında ortaya çıkmasını ifade edecektir (Tandırıcıoğlu, 1998: 29-30).

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi bölgesel kalkınma; ekonomik ve sosyal nitelikli bir yapısal değişimin bölge bazında gerçekleşmesini öngörmektedir. Bu gerçekleşme sonucunda ülke ekonomisinin pek çok yarar sağlayacağı açıktır. Bölgesel kalkınmanın ülke ekonomisine sağlayacağı yararlardan bahsetmek gerekirse, bunları şöyle sıralayabiliriz (Uzel ve Köprülü, 2004: 1):

- Ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan kaynakların iktisadi faaliyet içinde değerlendirerek yüksek kalkınma hızının gerçekleşmesi,
- Ülkede nüfus-kaynak dengesinin kurulması,
- Düalist özelliğe sahip ekonomik yapının bütünleşmesi,
- İktisadi mekanın ve şehirleşme olayının iktisadi gelişmeye en elverişli şekilde düzenlenmesi,
- Bölgelerarası refah seviyesi farklılıklarının giderilmesidir.

B. Bölgesel Gelişme Teorileri

Makro ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinin analizini konu edinen modellerin, pratik ekonomi politikaları üretiminde yetersiz kalması, zamanla dikkatlerin bölgesel gelişmeye kaymasına neden olmuştur (Erkan, 1995: 227).

Bölgesel gelişme analizlerinin ortaya çıkmasına, ekonomi biliminin iki alt dalı kaynaklık etmiştir. Bunlardan birincisi; mekan ekonomisi veya bölgesel ekonomidir. Bu yöndeki analizler Von Thünen’e kadar uzanmaktadır. İkincisi; ancak

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirilen, makro ekonomik büyüme ve kalkınma teorileridir. Bölgesel gelişme teorileri, bu iki bilim dalının ortak alanında, 1960'lara doğru ortaya çıkmaya başlamıştır (Erkan, 1987: 1).

Mekan ekonomisi ve büyüme teorileri, ekonomi bilimine iki önemli katkıda bulunmuşlardır. Bu bilim dallarının gelişmesinden önce ekonomik olaylar, boyutsuz, "nokta ekonomisi" anlayışı içinde ele alınırken; mekan ekonomisi ile mekan boyutu ve büyüme teorileri ile zaman boyutu ekonomik analizlere kazandırılmıştır. Bu iki bilim dalının ortak kesişme alanında ortaya çıkan bölgesel gelişme teorisi, zaman ve mekan boyutlarını birlikte içermektedir. Bu nedenle, bölgesel gelişme teorisi ilgisini, ekonomik sürecin dinamik yönüne ve mekan içindeki farklılaşmalara yönelmektedir (Erkan, 1987: 1-2).

Aşağıda bölgesel gelişme teorileri, geleneksel ve yeni yaklaşımlar başlıkları altında incelenmektedir.

C. Bölgesel Gelişmeye İlişkin Geleneksel Yaklaşımlar

Yirminci yüzyıl başlarına kadar ekonomi kuramlarının zaman ve mekan öğelerini göz önüne almadan geliştirildikleri görülmektedir. 20. yüzyıl başlarından itibaren ekonomik alanın kullanım biçiminin şekil değiştirmesi ile mekan, ekonomik analizlere katılmaya başlanmıştır. İlk olarak mekanı ulaşım ile ortadan kaldırılabilen bir mesafe olarak kabul eden ekonomistler, taşıma harcamalarına dayanarak, işletmelerin kuruluş yerini ve kentlerin hiyerarşisini saptamaya çalışmışlar, diğer yandan bir grup ekonomist ise alanı yüzey olarak kabul ederek görgül bulguları genel formüllere dönüştürerek etki alanı üzerinde çalışmışlardır. 20. yüzyılın ikinci yarısında gelişen bölgesel ekonomi ise genel ekonominin geliştirmiş olduğu kuramları olarak kendi amaç ve gereksinimlerine uydurmuştur.

1970'li yıllara kadar etkili olan "geleneksel bölgesel ekonomik kalkınma kuramları", neoklasik ekonomi, Keynesyen ekonomi, neo-marksist ekonomi, arz-yönlü monetarist yaklaşımlar gibi genel ekonominin geliştirmiş olduğu kuramlardan etkilenmiştir (Özelçi Eceral, 2005: 90).

1. Merkezi Yerler Teorisi

Bölgesel gelişme teorisinin gelişmesinde mekan ekonomisinin veya bölgesel ekonominin önemli rolü bulunmaktadır (Erkan, 1987: 1). Mekan ekonomisi, ekonominin uzaklık ve alan konuları üzerinde analizlerini yoğunlaştırmıştır. Uzaklığın rolü, ulaşım giderlerinin piyasa fiyatlarına ve de üretici birimlerin kuruluş yerlerinin belirlenmesine olan etkisi ile, alanın rolü ise spesifik mal piyasalarının, belirli coğrafik sınırlara olan bağlılığı ile ifade edilmektedir. 18. yüzyılın önemli ekonomistlerinden Cantillon, Stewart ve Smith uzaklık ve alan kavramları üzerinde çok durmuşlardır. Fakat 1800'lerden sonra bu konu ekonomistler tarafından göz ardı edilmiştir. Mekan ekonomisi ve ekonomik faaliyetlerle ilgili kuruluş yeri teorileri, 19. yüzyıl boyunca üzerinde çalışılıp geliştirilen konular olsa da ne klasikler ne de neoklasikler bu konuları ekonominin esas konuları olarak değerlendirmişlerdir. Mekansal boyutun göz ardı edilmesi 1950'li yıllara dek devam etmiştir (Kumral, 1993: 7).

1826 yılında Thünen, geliştirdiği alan kullanımı teorisi ile mekansal ekonominin kurucusu olmuştur. Thünen, tarımsal üretim bölgelerindeki farklılaşmanın ana ögesi olarak pazar kentine olan uzaklığı göstermiştir. Kent merkezinden itibaren üretim bölgeleri, taşıma harcamaları ile orantılı olarak birbirini izleyecektir. Homojen bir alanda taşıma harcamaları her yöne doğru aynı olduğu için, farklı ürünlerin üretim alanı birbirinden çember bölgeler şeklinde ayrılacaktır. Ürünlerin yerel fiyatı, kentlerden uzaklaştıkça ulaşım giderleri kadar azalacak ve kentten itibaren belirli bir uzaklıktan sonra sıfıra inecektir (Dinler, 1994: 11-13).

Bir diğer mekansal analizci Alfred Weber'dir. Weber, taşıma maliyetleri ve uzaklığı dikkate alarak işletmeler için optimum kuruluş yerini soyutlamalar ve geometrik şekiller yardımıyla belirlemiştir. Buna göre, hammaddelerin üretim merkezine ve işlenmiş mamulün tüketim merkezine taşınma masraflarının minimum olduğu yer, işletmeler için optimum kuruluş yeridir (Dinler, 1994: 15).

Walter Christaller'in ise ülke bütünü içinde her yerleşim biriminin bir kademelenme içinde yer aldığı ve yerleşim birimlerinin bir üst kademede yer alan merkezlere hizmet açısından bağımlılığını açıklamaya yönelik, merkezi yerler

teorisini geliştirdiği görülmektedir (nlsoy, 1985: 18). Teori, kaynakların ve nüfusun eşit dağıldığı varsayımına dayanmaktadır. Merkez kent, çevresindeki uydu kentlere ürettiği malları ve hizmetleri satar. Uydu kentler ise bu mal ve hizmetleri daha küçük yerleşim birimlerine gönderirler. Böylece hiyerarşik bir kent yapısı ortaya çıkar. Christaller'ın gözlemleri, mekansal yapı ve düzen teorisinin oluşturulmasını sağlaması yönünden oldukça önemlidir (A. şen, 2004: 57).

August Lösch, 1940'lı yıllarda Christaller'ın çalışmasını geliştirerek gerçek bir genel denge modeline en yakın ve en gelişmiş ekonomik alan analizini yapmıştır (A. şen, 2004: 58). Bu anlamda Lösch'n, öncelikle kentsel kademelenmeye ilişkin soyut ve ideal bir kuram geliştirdiği, görünen dengesizliği açıklamaya çalıştığı bilinmektedir (nlsoy, 1985: 24). Lösch'n Christaller'dan ayrılan yanı ise, kentlerin hiyerarşik yapısını incelemeye merkezi kentten değil, işletmelerin pazar alanlarından başlamış olmasıdır (A. şen, 2004: 58).

Merkezi yerler kuramı, şematize ettiği mekansal formun yeryüzünün hiçbir yerinde fiziki şartlardan dolayı görülememesi ve gelişmiş ekonomilerde ulaşım sistemlerinin gelişmesiyle birlikte merkezi yerlerin etki alanlarının üst üste binmesi gibi sebeplerden dolayı eleştiriye uğramıştır (nlsoy, 1985: 28).

2. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Keynes sonrası büyüme modelleri içinde gelişme iktisadını önemli ölçüde etkisine almış olan, Harrod-Domar büyüme modelidir (Harrod, 1954, Domar, 1957). İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist dünya ekonomisinin içine girdiği düşünülen uzun dönemli ve sürekli büyüme ortamında bu model, ngrlen büyüme sürecinin hangi koşullarda istikrarlı bir biçimde gerçekleşebileceğinin teorik ifadesi olmuştur. Uzun süreli ve istikrarlı bir büyümenin teorik koşullarını ortaya koyan böyle bir model, gelişme kuramcıları ve azgelişmiş ülkelerin gelişmesine yönelik plan hazırlayan kurumlar nezdinde önemli ölçüde kabul görmüş ve bu kanaldan azgelişmiş ülkelerin gelişme süreçlerinin yönlendirilmesinde etkili olmuştur (Türkay, 1995b: 134).

Keynesci iktisadın tasarruf-yatırım teorisinin temellendirdiği Harrod-Domar büyüme modelini Keynesci iktisattan ayıran özelliği, temel vurgunun dinamik bir ekonominin uzun dönemde istikrarlı büyümesi üzerine yapılmış olmasıdır (Türkay, 1995b: 134). Bu nedenle Harrod-Domar modeli Keynes'in statik denge analizinin genişletilmiş dinamik halidir (Thirlwall, 2003: 136).

Keynes, yatırımları ele alırken, yatırımların kapasite artırıcı etkisi üzerinde durmamıştır. Oysa Harrod-Domar modeli yatırımların hem çarpan yoluyla talebi hem de kapasite artışı üzerindeki etkisiyle de arzı artırdığını kabul etmiştir (Thirlwall, 2003: 139).

Harrod-Domar modeli sermaye yatırımlarını ve tasarrufları bir ekonominin dengeli büyümeyi başarması için kilit şartlar olarak tanımlamıştır (Lynn, 2003: 50). Modele göre, bir ekonominin büyümesi yatırımların miktarına, yatırımların miktarı da tasarrufların düzeyine bağlıdır. Başka bir ifadeyle, yatırımların düzeyi ile tasarruflar arasında doğru yönde ve sıkı bir ilişki mevcuttur. Son analizde büyüme de gelişmeyle (kalkınmayla) özdeş sayıldığına göre, bir ülkenin gelişmesi (kalkınması), doğrudan o ülkenin yatırım yapabilme yeteneğine bağlıdır (Başkaya, 2000: 62).

O halde uzun dönemli amaca ulaşmak için, ilk sorun ne kadar yatırım yapılacağıyla ilgilidir. Ne kadar yatırım yapılacağı, bunun ne kadar tasarrufla gerçekleşeceği sorunuyla, yani optimal tasarruf düzeyiyle ilgilidir. İkinci sorun, yatırımların hangi alanlar veya sektörler arasında nasıl dağıtılacağıyla ilgilidir. Üçüncü sorun da hangi teknolojilerin kullanılacağıyla, başka türlü söylenirse, teknoloji seçimiyle ilgilidir (Başkaya, 2000: 62).

Basit model esas itibariyle kalkınma sorununu, yatırım için kaynak ayırmaya ve ayrılan kaynağın büyüklüğüne indirgemektedir. Bu bakımdan da ekonomik büyüme ve kalkınma, teknik bir sorun, bir sosyal mühendislik olarak algılanmaktadır (Başkaya, 2000: 62-63).

Ayrıca Harrod-Domar modelinde, ekonominin dengeli büyüebilmesi için, bütün bölgelerin aynı büyüme hızına sahip olması gerekmektedir. Modelde bölgenin dış ticareti de dikkate alınabilmektedir. Bölgenin ithalatı, bölge gelirinin doğrusal bir fonksiyonu, ihracatı da dışsal bir büyüklük olarak alınmaktadır (Erkan, 1987: 14).

Harrod-Domar büyüme modeli büyüme ve kalkınmaya çok sınırlı bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Örneğin önemli bir sınırlama, tasarrufların kolayca yatırımlara dönüşmesidir. Oysa bu durum gelişmiş bir finansal sisteme sahip ekonomilerde söz konusu olabilir. Yatırımlarla ilgili olarak model, değişik yatırım türleri arasında bir fark görmemekte ve bu yatırımların benzer ve ortalama olarak büyüme üzerinde aynı, değişmez etkiye sahip olduğunu varsaymıştır (Lynn, 2003: 51). Yine Harrod-Domar modelinde ekonomik sistemin üretim ve arz cephesi ihmal edilmekte ve daha çok talep cephesi inceleme konusu olmaktadır. Ayrıca bölgesel gelişmeyi belirleyen birçok bölgesel unsur ihmal edilmektedir. Böylece aşırı soyutlama sonucu ulaşılmış bir model yapısı içinde bölgesel büyümeye ilişkin kısmi açıklamalar sunulmaktadır (Erkan, 1987: 15). Ancak modelde makro değişkenler arasında yapılan kurgu ve ulaşılan sonuçtan hareketle öngörülen genellemeler, gelişme iktisadı kapsamında büyüme ve gelişme kavramlarının eş anlamlı kullanıldığı kuram ve modellerin ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur (Türkay, 1995b: 135).

3. Neoklasik Bölgesel Büyüme Modeli

Bölgesel büyümenin diğer grubunu oluşturan Neoklasik büyüme modeli ise, Harrod-Domar modelinin ihmal ettiği, bölgesel büyümenin arz cephesine yönelmektedir (Erkan, 1987: 15). Neoklasik büyüme modelinin, Harrod-Domar modelinde bulunmayan teknik ilişkilerle çalıştığı, yani üretim fonksiyonuna yer verdiği görülmektedir (İlkin, 1988: 329). Model, bir ekonomide üretim fonksiyonunun hem sermaye hem de emeğin birlikte sadece sermayeden daha fazla çıktı ürettiğini göstermektedir (Lynn, 2003: 52).

Neoklasik büyüme modelinde üretim artışı, işgücü ve sermayenin büyüme hızı ile teknolojik gelişmeye bağlıdır. Bu nedenle, söz konusu faktörlerin bölgeler arasında neden farklılıklar gösterdiği ve dolayısıyla bölgesel büyüme farklılıklarının nasıl oluştuğu önem kazanmaktadır. Modele göre, bunun en önemli nedenlerinden biri bölgeler arası faktör göçüdür. Bu bağlamda sermaye ve işgücü kendilerine en yüksek getiri oranlarını sağlayan bölgelere doğru hareket etmektedir (Acar, 2006: 69-70).

Neoklasik iktisatçılar, bölgeler arasındaki dengesizliklerin üretim faktörlerinin ve malların fiyatlarından izlenebileceğini ifade ederken, üretim faktörlerinin ve malların tam hareketliliği varsayımı altında faktörler ve malların, fiyatların düşük olduğu bölgelerden yüksek olduğu bölgelere doğru akacağını ve sürecin, bölgeler arası fiyat farklılığını ortadan kaldırmaya kadar devam edeceğini savunmaktadırlar. Bu, aynı zamanda bölgeler arası gelişme farklılığının ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Çünkü Neoklasikler bölgelerin her birinde faktör fiyatlarının eşit olması durumunda gelir seviyesinin de eşit olacağını varsaymaktadırlar (Altay, Gacener ve Çatık, 2004a: 16).

Öte yandan, bölgeler arası dengenin sağlanması gelişmiş bir ulaşım ve iletişim ağının kurulmasına bağlıdır. Piyasa güçlerinin kusursuz rekabet, bütün fiyatlarda tam esneklik ve faktör fiyatlarının marjinal verimliliklerini yansıtmaları varsayımları altında kendi kendine kararlı dengeye ulaşılabilirliğini belirten Neoklasikler, bölgesel farklılıkları ortadan kaldırabilmek için emeğin marjinal verimliliğinin düşük olduğu bölgelerden yüksek olduğu bölgelere doğru kaydırılması gerektiğini savunmuşlardır (Altay, Gacener ve Çatık, 2004a: 16).

Neoklasik bölgesel büyüme modellerinin genel bir değerlendirilmesi yapıldığında, bu modellerin gerisinde yatan temel varsayımların, bölgesel ekonomik analizlere uygun düşmediği görülmektedir. Bilindiği gibi neoklasik sistemlerde tam rekabet, tam istihdam, homojen bir tek ürünün varlığı, iyi davranışlı bir üretim fonksiyonunun varlığı, ölçeğe göre getiri ve marjinal çözümler gibi temel varsayımlar söz konusudur. Bu varsayımlar ekonomik olayları “nokta ekonomisi” anlayışıyla ele alıp, ideal koşullardaki çözümlerin sunulmasını sağlamaktadır. Oysa

ki ekonomik sorunların nokta ekonomisinden mekan ekonomisine aktarılması, neoklasik varsayımların geçersizliğini ortaya koymaktadır. Mekan içinde tam istihdamın gerçekleşmediği bölgeler olduğu gibi, bölgesel piyasalar çoğu kez mekan verilerine bağlı olarak oligopolist yapılar kazanmaktadır. Üretim faktörleri ile tekniğin mekan içinde akışkanlığı ve dağılımı, “marjinal koşullardan” sapan bir ortamda gerçekleşmektedir. Bütün bu özelliklerden dolayı neoklasik modeller, bölgesel ekonominin temel karakterini yansıtmamakta, ekonomik faaliyetin yerel yığılmasını, şehirleşmeyi, merkez-çevre ilişkisini, yerel kuruluşların karşılıklı bağımlılığını ve taşıma masraflarını açıklayamamaktadır. (Erkan, 1987: 19-20).

4. Dengeli ve Dengesiz Kalkınma Modelleri

Dengeli kalkınma kavramını iktisat biliminde klasik iktisatçılara götürmek mümkündür. Arz ve talep arasında bir dengeye işaret eden ünlü Say Kanunu’na dayalı olarak, bütün klasik iktisat teorisi arzın kendi talebini yaratacağını söylemektedir. Allyn Young, 1928’deki ünlü makalesinde Smith’in kavramlarını geliştirerek, Say Kanunu anlamında, üretim miktarının pazarın büyüklüğünü yani talebi belirlediğini ifade etmiştir. Ona göre bir endüstrinin büyüme hızı diğer endüstrilerin büyüme hızına bağlıdır. Bununla birlikte arz ve talep esnekliği değişik mallara göre farklılık göstereceğinden bazı endüstriler diğerlerine oranla daha hızlı büyüebilir (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 55).

19. yüzyılın ilk yarısında Friedrich List, ulusal sanayinin desteklenmesi ve dışa karşı korunması gerektiğini söyleyerek stratejik bakımdan dengeli kalkınma görüşünü ortaya atmıştır. İlerleyen yıllarda dengeli kalkınma kavramı Rosenstein-Rodan, Nurkse, Fleming, Rostow ve Lewis gibi iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir (Altay, Gacener ve Çatık, 2004a: 17).

Az gelişmiş ekonomilerde piyasa mekanizmasının kaynak dağılımını yeterince sağlayamadığı düşüncesi, dengeli kalkınma modelinin hareket noktası olmaktadır (Dinler, 1994: 394). Dengeli kalkınma yaklaşımının öncülerinden Rosenstein-Rodan ile Nurkse, az gelişmiş ülkelerde kaynakların yetersizliğini temel bir sorun olarak görmüş ve özellikle kalkış hızı ile kişi başına gelir artış hızı üzerinde durmuşlardır. Yazarlar, yatırımların birbirini tamamlayan sektörlerle yapılması halinde az gelişmiş

lkelerdeki talep yetersizliği sorununun ortadan kalkacağını savunmaktadırlar (Altay, Gacener ve çatık, 2004a: 17).

Nurkse, savaş sonrası uluslararası birikim koşullarında artan dünya talebinin geç-kapitalistleşen ülkelerin ilksel ürün ihracatını artırdığını ve bu dış etkiyle, belirtilen ülkelerin ekonomik büyümelerini zorunlu hale getirdiğini savunmuştur. Ekonomik büyümenin önündeki yapısal sorunları aşmanın yolu ise dengeli kalkınmadır (Tezcek, 2005: 68). Dengeli kalkınma ise genellikle kalkınma halindeki ekonomilerde bütün kesimlerin, birlikte, aynı zamanda geliştirilmesidir (İlkin, 1988: 80). Aynı anda ve ekonominin birçok sektöründe birden başlatılacak yatırımın, birbirlerini karşılıklı besleyip destekleyerek, bir taraftan piyasanın sınırlarını genişletecek (iç pazarın oluşması) diğer taraftan da piyasaya dinamizm kazandıracaktır. Böyle bir süreç bir kere harekete geçince, verimlilik artışını da hızlandıracak, dengeli ve kapsamlı bir yatırım projesinin söz konusu olmadığı duruma göre bir dizi israfı ve verimsizliği de ortadan kaldıracaktır. Ekonomiye bir kere ilk hız verildi mi, ekonomi gerekli olan dinamizmi kazandı mı, yeni yatırımların kendiliğinden harekete geçmesine imkan veren, kendi kendine işler hale gelen bir süreç yaratılmış olacaktır (Başkaya, 2000: 59).

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınma sürecinde her türde kaynak kıtlığı nedeni ile ortaya çıkan başarısızlıklar, dengeli kalkınma doktrininin önemli bir eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. Dengeli kalkınma eleştirileri çoğunlukla yatırım programı ve tamamlayıcı faaliyetlerin genişlemesinin önemini reddetmez. Ancak özellikle sermaye, girişimci ve diğer kaynakların yetersiz olması, yatırımların istenilen düzeye çıkarılmasına ve yaygınlaştırılmasına engel olmaktadır (Tüylüoğlu ve eştepe, 2004: 57).

Dengesiz kalkınma görüşü ise dengeli kalkınma modelinin gerçeğe uymadığı gerekçesiyle ortaya çıkmıştır. F. Perroux, ekonomik olaylara Neoklasiklerden farklı bir açıdan yaklaşmış ve ekonomilerin eşitsizliğin, hiyerarşının ve dengesizliğin içinde olduğu noktasından hareket ederek bu niteliklerin ortadan kaldırılmasını değil, onlardan yararlanılmasını savunmuştur (İlkin, 1988: 96).

Hirschman, dengeli kalkınma modeline en kapsamlı eleştiriyi yönelterek, bu modele alternatif olarak, ekonominin kendini besleyen bir büyüme sürecine girebilmesi için izlenmesi gereken yolun, yatırımların ekonominin sektörleri arasında bir denge gözetilmeden gerçekleştirildiği dengesiz kalkınma modeli olduğunu ileri sürmektedir (İşgüden, 1995: 155). Çünkü dengeli kalkınma, az gelişmiş ekonomilerde durgunluğa yol açacak ve gelişme hızının düşmesine neden olacaktır (Dinler, 1994: 397).

Hirschman'a göre dengeli kalkınma modeli esas olarak, bir ekonominin iki farklı zamanda çekilen fotoğraflarını karşılaştırmalı statik bir analizle incelemektedir. Oysa bu statik durum, ekonomide eşitsiz bir şekilde gelişen bir veya bir kaç sektörün, diğer sektörler tarafından izlendiği, dengesizliğe dayalı bir sürecin sonunda ortaya çıkmaktadır. Eşitsiz gelişen sektör veya sektörler diğer sektörler ulaştığında farklı sektörler yeniden eşitsiz gelişmeyle öne çıkacaktır. Dolayısıyla kalkınma süreci, birbirini takip eden bir dizi dengesizliğin yer aldığı dinamik bir süreçtir (İşgüden, 1995: 155).

Hirschman, az gelişmiş ülkelerin temel sorununu üretim faktörleri arzının inelastik ve iç piyasanın sınırlı olmasına bağlamaktadır. Yazara göre, tüm sektörler eşit oranda büyümelerini sağlayacak şekilde yatırım yapılması ve sektörler arası tamamlayıcılığa tam anlamıyla uyulması, bu sektörlerdeki firmaların optimum ölçeğin altında faaliyet göstermesine, dolayısıyla kaynak dağılımında etkisizliğe yol açacaktır (Altay, Gacener ve Çatık, 2004a: 17). Buna karşın başlangıçta, sürükleyici güce sahip olan sektörün gelişmesine öncelik verilirse, ekonomiye bir dinamizm gelecek ve tüm ekonomi hızla gelişecektir (Dinler, 1994: 397). Hirschman'a göre bu öncü sektörün sürükleyici olabilen ve bunun için de ileri ve geri bağlantıları yüksek olan bir sektör olması gerekmektedir (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 58).

Sonuç olarak, dengesiz kalkınma stratejisine göre politika sorunu dengesizlikleri ortadan kaldırmak değil, tam tersine dengesizlikleri yaratmaktır. Bu süreçte sektörlerin etkili bir şekilde sıralanması, kalkınmanın engellerinin doğasına bağlı olarak, bölgeden bölgeye ve ülkeden ülkeye değişebilecektir. Bununla beraber

karar verme ve uygulama açısından temel yaklaşım aynı kalacaktır (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 58).

5. Bağımlılık Teorileri

Uluslararası Bağımlılık Teorileri, 1960'lı yılların ortalarında özellikle Üçüncü Dünya entelektüelleri arasında artan bir destek kazanmıştır. Bu teoriler, Üçüncü Dünya ülkelerini kurumsal, politik ve ekonomik rijitliklerin bir yansıması olarak değerlendirerek bu ülkelerin, zengin ülkelerle olan bağımlılık ve baskı ilişkisi dahilinde meydana geldiğini kabul etmektedirler (Yavilioğlu, 2002: 61).

Prebisch tarafından Latin Amerika'da kurulan, Üçüncü Dünya ülkelerinin farklı yapısal problemlerine dikkat çeken ve Yapısalcılık olarak adlandırılan bu düşünceye göre, azgelişmiş ülkeler sadece gelişmiş ülkelerin ilkel bir versiyonu değildir. Bu ülkelerin azgelişmişliğine neden olan kendilerine has bir takım ayırt edici özellikleri bulunmaktadır. Üçüncü Dünya'nın en önemli ayırt edici özelliklerinden biri, sanayileşmelerinin endüstrileşmiş batı ülkeleri ile yan yana ve ticari olarak bağımlı bir durumda ortaya çıkmak zorunda olmasıdır. Gelişmiş ülkelerin başlangıçta karşı karşıya olmadığı böyle bir durum, azgelişmiş ülkelere kalkınmanın farklı yapısal sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 61).

Yapısalcı okulun analizlerini Marksizm geleneği içinde genişleterek; bağımlılık, sömürü ve eşitsiz mübadele kavramları ile açıklayan çok sayıda teori ve modeller oluşturulmuştur. Bunlardan biri, 1950'lerde ECLA (Latin Amerika Ekonomik Komisyonu) okulunun serbest ticarete karşı ithal ikameci (içe dönük sanayileşme) tepkisi ile temelleri atılan, 1960'ların sonunda varlığını gösteren ve 1970'lerde tam olarak şekillenen eleştirel "Bağımlılık Kuramı"dır. Bu kuram, iki kutup olarak dünya ekonomisinin düal bir görünümünü vurgulayan R. Prebisch'in "Merkez-Çevre" paradigmasının daha radikal bir tarzda ele alınmasıyla ortaya çıkmıştır (Tüylüoğlu, 2004: 260). Bununla birlikte bağımlılık ve yapısalcılık arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Yapısalcılar argümanlarını geliştirirken geleneksel

iktisat bilimini referans almış ve ona güvenmişlerdir. Bağımlılık okulu düşünürleri ise geleneksel iktisadı referans almak bir yana, onu ciddi bir şekilde eleştirmişlerdir (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 61).

Bağımlılık teorilerine P. Baran, C. Furtado ve O. Sunkel, F. Cardoso, E. Faletto, A.G. Frank, A. Emmanuel, S. Amin, T.D. Santos ve R.M. Marini gibi iktisatçıların geliştirdikleri teori ve modeller örnek olarak verilebilir. Bu düşünürlerin genel eğilimleri klasik Marksizm'den farklılaşsa da, etkisi ve yeniden yorumlanması olarak gelişmiştir. Bağımlılık teorilerinin genel varsayımları aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 61-62):

1. Gelişmekte olan dünyanın çoğu ekonomileri ve toplumları, temelde hammaddelerin üreticileri ve endüstriyel ürünlerin tüketicileri olarak, küresel ekonomiye katılmış olduklarından dolayı açık ve kesin bir şekilde etkilenmişlerdir.
2. Buna bağlı olarak uluslararası işbölümü, gelişmiş dünyanın ekonomik ve siyasal gücü tarafından belirlenmiş ve sürdürülmüştür.
3. Yabancı çok uluslu şirketler tarafından egemenlik altına alınma gibi, giderek artan ölçüde güçlenen söz konusu küresel ekonomiye katılma eğilimi, Üçüncü Dünya'da yerel ekonomilerin çok ciddi bozulmalarına neden olabilir.
4. Bu ekonomik etkiler toplumsal ve siyasal alanlara bile yayılmıştır. Bağımlı uluslarda elitler, merkezdeki devletler ve ekonomik ortaklıklarla ittifak oluşturur ve onlar için "köprübaşları" olurlar. Yine bu elitler, toplumsal kaynakları monopolleştirmek için onların (merkezin) gücünü kullanırlar.

Bağımlılık teorisyenlerinden Santos'a (1970) göre bağımlılık, belirli ülkelerin ekonomilerinin bu ülkelerin bağımlı olduğu bir başka ülkenin gelişmesi ve yayılması tarafından belirlendiği bir durum anlamına gelmektedir. Bu teorinin en önemli düşünürlerinden Baran, azgelişmişliğin yerel (komprador) elitlerle metropol devletler arasında yer alan işbirliğinin tarihsel bir süreci olduğunu ileri sürmektedir.

Frank, merkez-çevre paradigmasını metropol-uydu kavramlarıyla açıklamaktadır. Kapitalist çelişkiler ve kapitalist sistemin tarihsel gelişimi çevre uydulardaki azgelişmişliği oluşturmuştur. Bu süreç, kendi uydularında üretilen ekonomik artıların metropolün kendi ekonomik kalkınmasında kullanmak için transfer edilmesi sürecidir ve bu süreç hala devam etmektedir. Frank'a göre, ekonomik gelişmişlik ve azgelişmişlik aynı paranın farklı yüzleridir. Her ikisi de, dünya kapitalist sisteminin iç çelişkilerinin çağdaş görünümünün zorunlu bir sonucudur (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 62).

Bu grupta yer alan iktisatçılara göre, azgelişmişliğin nedenleri, ilgili ülkelerin tarihsel süreç içerisinde dünya kapitalist işbölümünde almış oldukları rollerde araştırılmalıdır. Azgelişmişlik, sanayileşmiş merkez kapitalist ülkelerinin dünya çapında genişleyip, çevre azgelişmiş ülkeleri etkilemeleri sonucu ortaya çıkan bir olgu olmaktadır (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 62). Yani bu iktisatçılar geri kalmışlığın nedenlerini geri kalmış ülkeler dışında kabul etmemektedirler (Yavilioğlu, 2002: 62). Dolayısıyla azgelişmişlik içsel değil dışsal bir olgu olarak kabul edilmektedir.

Kalkınma iktisadının ilk teorileri karşısında eleştirel bir yaklaşım olarak ortaya çıkan bağımlılık teorileri, devlet konusunda önemli sınırlamaları yoğunlukla işlemiştir. Dolayısıyla, devlete önem vermekle beraber, uluslararası sistemden bir kopma olmadığı durumda, kalkınmayı gerçekleştirebilme konusunda devletin gücüne karşı şüpheli ve eleştirel bir bakış açısı sergilemektedirler (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 63).

6. Kalkınma Kutupları Teorisi

Bölgesel büyüme modellerindeki denge düşüncesinin aksine, bölgesel gelişme teorilerinin asıl ilgi alanı, gelişme sürecinde ortaya çıkan farklılaşmalar, kutuplaşmalar ve dengesizlikler olmaktadır. Bunlar bölgesel gelişmenin özünü oluşturmakta, bölgesel gelişme dinamiği bu farklılaşma, dengesiz gelişme ve kutuplaşmalarda aranmaktadır. Bu yüzden mekan boyutunun dikkate alındığı

bölgesel ekonomi literatüründe ilginin yoğun olarak, gelişme sürecindeki dengesizliklere yöneldiği görülmektedir (Erkan, 1987: 20). Çünkü dengeli büyüme düşüncesine dayalı bölgesel büyüme modelleri, ekonomik büyümenin niçin ve ne şekilde ortaya çıktığını açıklayabilmekte, fakat verilen bir amaca ulaşmak için, bölgesel ekonomik gelişmenin nerede gerçekleştirilmesi gerektiği sorusuna pek açıklık getirememektedirler. İşte kalkınmanın nerde başlayacağı sorusuna, kalkınma kutupları teorisi cevap vermektedir (Kumral, 1993: 10).

Kalkınma kutbu kavramı ilk kez Fransız iktisatçı F. Perroux tarafından 1949 yılında ortaya atılmıştır (Altay, Gacener ve Çatık, 2004a: 18). Perroux'a göre, kalkınma her yerde ve birden görülmemektedir. Kalkınma, belirli noktalarda farklı yoğunluklarda görülmekte ve çeşitli kanallardan yayılarak tüm ekonomi üzerinde etkisini göstermektedir (Kumral, 1993: 10).

Büyüme merkezi şeklinde de adlandırılan kalkınma kutbu yaklaşımı ekonomik kalkınmanın az gelişmiş ülkelerde tüm sektörlerle eşit oranda kaynak aktarılması ile gerçekleştirilemeyeceğini ve sanayileşme ile birlikte bölgesel ekonomik farklılaşmalar meydana geleceğini belirtmektedir. Ülkenin çeşitli bölgelerindeki farklı sosyo-ekonomik koşullar belli dönemlerde belirli sanayi kuruluşlarının belirli bölgelerde toplanmasına yol açar. Bunun en önemli nedeni, bölgelerdeki uzmanlaşmış emek ve sermayenin en etkin şekilde kullanılması zorunluluğudur (Altay, Gacener ve Çatık, 2004a: 18). Bu açıdan bakıldığında kalkınma kutbu teorisi, eşitsizlik sorununu ulusal düzeyden bölgesel düzeye indirgemektedir (Kumral, 1993: 10).

Bu teori, üretimin ve toplam gelirin artırılması üzerine yoğunlaşmış ekonomik büyüme teorisinden farklı olarak, gerek ekonomik gerekse de sosyal ve kurumsal sistemlerdeki, yapısal değişim sürecini açıklamaya çalışmaktadır. Bu anlamda teori bir gelişme teorisi niteliğindedir (Kumral, 1993: 10).

Perroux açısından söz konusu gelişme teorisinin sorunu, yapısal değişimleri açıklamaktır. Bir başka deyişle, Perroux'un çıkış noktası, ekonomik gelişmenin nasıl gerçekleştirilebileceği sorusudur. Bu gelişimi ya da yapısal değişimi sağlamada en

önemli rol ise egemen (dominant) ekonomik birimlere düşmektedir. Bu ekonomik birimlere iki kavramla açıklık getirmektedir.

- İtici (lider) güce sahip firma ya da endüstri,
- Anahtar firma ya da endüstri.

Bir endüstri üretimi artırdığı zaman diğer endüstrilerde de üretim artışına yol açıyorsa, bu endüstri itici endüstri olmaktadır. Eğer bu teşvik edilen üretimdeki büyüme (diğer endüstrilerdeki üretim artışı), itici endüstrinin büyüme hızından daha büyük ise bu itici endüstri aynı zamanda anahtar endüstri de olmaktadır.

Perroux'a göre endüstri optimum üretime ulaştığı zaman fiyatlarını düşürebilir. İtici endüstride fiyatların düşmesi, yatay bütünleşme içinde olan diğer endüstrilerin üretimlerinde artışa yol açacaktır. Aynı zamanda, girdi fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak mallarının fiyatlarını da düşürebileceklerinden, taleplerinde artış görülecektir. Maliyetin düşmesi kavramı, dengesiz büyüme teorisinde stratejik bir kavramdır. Perroux, büyümenin başlatılması ve devam ettirilmesinde maliyetlerin düşürülmesi konusuna çok önem vermektedir (Kumral, 1993: 11-12).

Maliyetlerin düşmesi, içsel ve dışsal ekonomiler ile ilgili bir konudur. Perroux'a göre dışsal ekonomiler, düşük maliyetli itici sektörü takip eden birçok sektörde büyüme olanaklarının yayılmasını sağlar. İtici sektör çıktı fiyatlarını düşürdüğü zaman, diğer sektörlerde düşük fiyatlı girdi sağlamış olur. Yani dışsal ekonomiler bir çeşit büyüme çarpanıdır ve kalkınma kutbu teorisinde önemli bir açıklayıcı değişkendir.

Kalkınma kutbu kavramını Perroux ile benzer şekilde kabul eden ilk iktisatçılardan biri Hirschman olmuştur. Hirschman, 1958 yılında basılan "The Strategy of Economic Development" adlı kitabında kalkınma teorisi ile ilgili görüşlerinin Perroux, Svernilson ve Fellner ile olan yakınlığından söz etmiştir. Hirschman dengesiz büyüme konusunda ve ekonomik kalkınma stratejisinde ileri ve geri bağlantıları gösteren tablolara çok önem vermektedir. Aralarındaki tamamlayıcılık ilişkilerinin güçlü olduğu endüstrilere "master endüstri" demektedir. Bu kavram Perroux'un anahtar endüstri kavramına çok yakındır (Kumral, 1993: 12).

Perroux, kalkınma kutbu kavramını geliştirirken, mekansal boyut üzerinde pek durmamıştır. Ayrıca gelişmenin mekansal toplulaşması (yığılımı) kavramı da net değildir. Buna karşılık Hirschman, itici sanayilerin yerel kombinasyonlarının mekansal yığılımına önem vermektedir. Hirschman, bir ülkenin farklı yörelerindeki ekonomik kalkınmanın farklı karakterde gerçekleşmesinden söz ederek, kalkınma kutbu kavramına mekansal boyutu getirmiştir. Ona göre ülkeler ve bölgeler arasında görülen farklılıklar kalkınmanın kaçınılmaz bir koşuludur (Kumral, 1993: 13).

Ayrıca Hirschman, kalkınma kutbunda toplanan endüstriler arasındaki ilişkileri Perroux'a benzer şekilde ve daha açık olarak incelemiştir. Kalkınma kutuplarına sahip bölgeler, gelişme bölgelerini oluştururken, diğer bölgeler azgelişmiş veya gerileyen yoksul bölgeleri oluşturmaktadırlar. Bir gelişme bölgesinin çevreye yaydığı çeşitli etkiler söz konusu olmaktadır. Myrdal ve Hirschman bu etkileri iki grupta toplamaktadırlar; olumlu yayılma etkisi (spread effects) ve olumsuz geri itme veya polarizasyon etkisi (backwash veya polarization effects). İlk grupta, büyüme kutbundan yayılan, çevrenin gelişmesini besleyen olumlu yöndeki etkiler (işsizlerin iş bulması, azgelişmiş bölgelerin tarımsal mallarına ve hammaddelerine olan talebin artması, yatırımların ve kalkınmanın zengin bölgeden azgelişmiş bölgeye yayılması gibi) söz konusudur. Polarizasyon etkisinde ise, büyüme kutbundan diğer bölgelerin gelişmesini engelleyip, zorlaştıran olumsuz etkilerin (kalifiye elemanların zengin bölgeye göç etmesi, geri kalmış bölgede verimli bir şekilde kullanılabilir olan tasarrufların bölünmesi, yeni kurulacak bir sanayinin fiyatlarını desteklemek amacıyla uygulanan tarife ve kotaların zayıf bölgede satın alma gücünü düşürmesi gibi) yayılması söz konusu olmaktadır (Erkan, 1987: 24).

Görüldüğü gibi kutup, çevresi üzerinde, bir yandan gelişmeyi artırıcı, bir yandan da gelişmeyi durdurucu olmak üzere, birbirine karşıt iki etkide bulunmaktadır. Kutbun çevresi üzerinde aynı anda yaptığı bu iki etkiden gelişmeyi durdurucu etki, gelişmeyi sağlayıcı etkiyi etkisiz bırakacak kadar ağır basarsa, kutup giderek gelişip büyürken, çevresi de giderek yoksullaşacaktır. Gelişmeyi artırıcı etkinin ağır basması halinde ise, kutuptaki gelişme, suya atılan taşın su yüzeyinde oluşturduğu halkalara benzer şekilde, çevresine yayılacaktır (Dinler, 1994: 408).

Perroux'dan etkilenen ve onun düşüncelerine katkıda bulunan bir diğer ekonomist ise, Boudeville'dir. Düşünür coğrafi boyutu derinlemesine analiz ederek, kalkınma kutbu teorisini zenginleştirmiştir. Her iki teori de, zaman boyutunu dikkate alarak zamansal ilişkilere önem verdiği için, dinamik teorilerdir (Kumral, 1993: 14).

D. Bölgesel Gelişmeye İlişkin Yeni Yaklaşımlar

Bölgelerarası eşitlik hedefinin önemsendiği ve klasik ekonomi kuramlarından etkilenerek oluşturulan geleneksel bölgesel ekonomik kalkınma teorileri pratikte başarılı olamamıştır (Özelçi Eceral, 2005: 101).

Değişen dünya koşulları çerçevesinde bölgesel/yerel ekonomik gelişmeyi anlamada geleneksel modellerin kısıtlamalarının olması, yeni kuramlaştırma çalışmalarını gündeme getirmiştir. 1970'lerden itibaren esnek üretim sistemleri, ekonominin ulus üstüleşmesi ve yerelleşmesi, yatırım, üretim ve işgücünün coğrafi hareketliliği ve kurumların yeniden yapılanması ile gündeme gelen post-fordizm tartışmaları bölge, bölgesel/yerel ekonomik gelişme gibi kavramların yeniden tanımlanması gereğini ortaya çıkarmıştır (Özelçi Eceral, 2005: 90-91). Bu çerçevede, bu kısımda, bölgesel gelişmeye yönelik yeni yaklaşımlar anlatılmaktadır.

1. Entegre Bölgesel Gelişme Teorisi

Geleneksel ekonominin inceleme konularını denge aracıyla açıklaması yoğun eleştirilere konu olmaktadır. Zira denge analizleri pür ekonomik ilişkileri basit sistemler içinde açıklarken, güncel sosyo-ekonomik sorunların çok boyutlu ve karmaşık yapısının analizinde yetersiz kalmaktadır. Aynı sorun büyüme teorisinde de ortaya çıkmıştır (Erkan, 1987: 49). Denge analizleri yapan büyüme modelleri bölgesel gelişmeyi belirleyen, yığılma, yoğunlaşma ve dengesizlikleri dışlamışlardır (Erkan,1995: 228). Dolayısıyla gerçek ve karmaşık gelişme sürecinin açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. Bu da gelişme sorununun, büyüme modellerinin mekanik ve dar yapıları dışında ele alınması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, gelişme sorunlarını tüm karmaşıklığı içinde ele alan araştırmacılar, analiz aracı olarak “denge” ve “mekanik nedensellik” ilişkileri yerine “dengesizlik”leri de

dikkate alan “kümülatif nedensellik ilişkileri” ilkesine yönelmişlerdir (Erkan, 1987: 49).

Kümülatif nedensellik ilkesinde, sosyo-ekonomik gelişme, nedensellik ilişkilerinin yol açtığı kümülatif bir süreç olarak ele alınmakta ve bu süreci oluşturan unsurlar arasındaki nedensellik ilişkileri, karşılıklı-dönüştürücü bağımlılıklar şeklinde ele alınmaktadır. Yani süreci oluşturan unsurların birinde ortaya çıkan bir değişim, karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde tüm sisteme yansımakta, bundan etkilenen unsurlar, tekrar başlangıçtaki ilk elemanı etkileyerek (geri besleme) tüm sistemin belli bir yöndeki değişimini gittikçe artan bir şekilde (kümülatif olarak) hızlandırmaktadır (Erkan, 1987: 49).

Kümülatif nedensellik ilişkiler sistemini teorik analiz aracı olarak kullanan entegre bölgesel gelişme yaklaşımında, sosyo-ekonomik bölgesel gelişme süreci, ekonomik sürecin doğrudan karlılığa yönelik üstyapı faaliyetleri ile bunların varlığı için önkoşul oluşturan doğal, maddi, personel ve kurumsal altyapı arasındaki karşılıklı ilişkiler ve bunların yarattığı alt süreçler bütünü içinde ele alınmaktadır (Kumral, 1993: 15).

Fonksiyonel açıdan yapılan ayırmda maddi altyapı (sosyal sabit sermaye), ekonominin ulaşım, yol, su, elektrik gibi temel donatımlarını kapsamaktadır. Sosyal, politik ve kültürel unsurlar ise personel altyapı (beşeri sermaye) ve kurumsal altyapı içinde kapsamaktadır. Ekonominin doğal verileri ise doğal altyapı içinde ele alınmaktadır. Burada kurumsal altyapıdan, ekonomik karar ve davranışların temeli olan norm, kural ve davranış kalıplarıyla, düşünce biçimleri, değer yargıları ve örgütlenme biçimlerinin oluşturduğu bütün anlaşılmalıdır (Erkan, 1995: 229).

İşte bir ülke ve bölgenin sahip olduğu doğal, maddi, personel ve kurumsal altyapı donatımları ekonomik faaliyetlerin çerçeve ve önkoşullarını oluşturmaktadır. Bu önkoşul ve çerçeve sınırları içinde yürütülen, doğrudan kar ve fayda teminine yönelik ekonomik faaliyetler bütünü (üretim, tüketim ve paylaşım) ise üstyapıyı oluşturmaktadır (Erkan, 1995: 229).

Bir mekansal birimdeki (bölge veya ülke) doğal, maddi, personel ve kurumsal altyapı ile üstyapının zaman ve mekan boyutları içinde oluşan karşılıklı ve kümülatif etkileşimleri, ilgili mekandaki gelişme sürecini belirlemektedir. Söz konusu unsurlar arasındaki karşılıklı etkileşimlere bağlı olarak oluşan gelişme süreci kendi içinde çeşitli alt süreçlere ayrılmaktadır. Bu alt süreçler, büyüme, bütünleşme, yığılma, yoğunlaşma, yayılma, endüstrileşme, şehirleşme, teknik gelişme bilgi ve bilginin yayılması ile yatırım süreçlerinden oluşmaktadır. Bu alt süreçlerin gelişme düzeyleri, ilgili mekan biriminin sahip olduğu altyapı ve üstyapı donatımlarına bağlı olarak belirlenmektedir (Erkan, 1995: 229).

Bir bölge ve ülkenin gelişme düzeyi, bir yandan altyapı ve üstyapı donatımlarına bağlı olarak, diğer yandan bunların belirlediği alt süreçler içindeki karşılıklı etkileşim ve tamamlayıcılık ilişkileri içinde birlikte belirlenmektedir. Örneğin, bilgi ve teknik gelişme süreçleri ile endüstrileşme arasındaki karşılıklı etkileşim günümüz gelişmiş ekonomilerinde enformasyon toplumunun doğmasını sağlamakta; yeni yatırımlar bu alana kayarken büyüme, bütünleşme, yoğunlaşma ve yayılma süreçleri telekomünikasyon ve bilgi işlem sektörlerince sürüklenmektedir (Erkan, 1995: 229).

Değınilen bu karşılıklı etkileşimin gösterdiği gibi bölgesel gelişme stratejilerinin ekonomi politikasında başarılı sonuçlar vermesi, sorunun “entegre bölgesel gelişme” yaklaşımının içerdiği kapsama uygun olarak ele alınmasına bağlıdır. Gelişme sürecindeki bireysel değişkenlerin etkisi, tek başına sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle, gelişme sürecindeki alt süreçlerin içerik ve etkileşimini belirleyen altyapı ve üstyapı donatımları, ancak belli bir donatım kümesi olarak ve belli bir yoğunlukta oluşturulması durumunda arzulanan yönde sonuçlar yaratmaktadır (Erkan, 1995: 229-230).

2. Ürün Döngüsü Modeli

Günümüzde, özellikle gelişmiş ülkelerdeki ekonomi ve teknoloji politikalarının bir amacının da teknoloji kaynaklı ekonomik gelişmenin sağlanması olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, gelişmiş ülkelerdeki teknolojik kaynaklı yerel

ekonomik büyüme merkezlerinin büyüme kaynakları ve sınırlarını ortaya çıkarabilecek yeni teorilerin ve yaklaşımların geliştirilmesi ve buna bağlı olarak politikaların formüle edilmesi, bölgesel iktisatçı ve ekonomik coğrafyacıların başlıca uğraşı alanı olmuştur (Acar, 2006: 77).

Bölgesel gelişme ve teknolojik ilerleme ile ilgili geliştirilen önemli modellerden biri ürün döngüsü modelidir. Vernon'a atfedilen ürün döngüsü teorisi, özelde mikro-elektronik teknolojilerin mekansal davranışlar üzerindeki genel etkisini irdelemede açıklayıcı olabilir. Teori, iletişim ve dışsal ekonomilerin getirisine ve esnekliğe izin veren yeni bir ürünün gelişimindeki yığılmaları ön gerçek olarak kabul etmektedir. Bu yığılmayı, düşük maliyetli mekanlardaki üretim olanaklarının geniş bir ölçüğe dağılması izler. Böylece bu endüstriyel olgunlaşma süreci boyunca, üretim süreçlerinin ayrışmasına ve onların başarılı dış transferine izin veren yeni teknolojiler gelişir (Başer, 2002: 46).

Ürün döngüsü modelinin temel argümanları, başlangıçta tamamen firmalar veya ürünler üzerine kurulu işletme temelli teorilere dayanmaktadır. Burada ürünler ve onlar tarafından karakterize edilen endüstriler, bir yaşam sürecinden geçmektedir. Bu yaşam sürecinin “başlangıç”, “büyüme”, “olgunluk (ya da standardizasyon)” ve “son” evrelerinden meydana geldiği görülmektedir. Her evre; piyasa yapısı, faktör girdileri, rekabetçi konum, işletmenin büyüklüğü gibi firma yerleşim kararlarını etkileyen spesifik özellikleri yansıtmaktadır ve bu nedenle model, bölgesel yapısal değişimi teşvik eden teknolojinin açıklamasını da yapmaktadır (İldırar, 2003: 95-96).

Vernon'a göre ekonomik büyüme, üretimde yeni teknolojilerin kullanılmasına ve yeni ürün üretimine bağlıdır. Bölgeler, uzmanlaştıkları ürünün geçirdiği aşamalara göre büyürler ve küçülürler. Şekil 1'de modelin aşamaları gösterilmiştir. Ürün döngüsünün ilk aşamasında bazı bölgeler, yeni ürünlerin üretiminde uzmanlaşırlar. Bu bölgeler, ileri düzeyde Ar-Ge bilgisine, teknoloji altyapısına ve nitelikli işgücüne sahiptir. İkinci aşama, yeni ürünlerin piyasada başarı elde etmeye başladığı büyüme aşamasıdır. Üçüncü aşama olan olgunlaşma ya da standartlaşma aşamasında ise yeni teknolojiler, üretimin yapılacağı diğer bölgelere taşınmıştır. Bu aşama, genellikle fordist kitlevi üretimin gerçekleştiği aşamadır. Bu

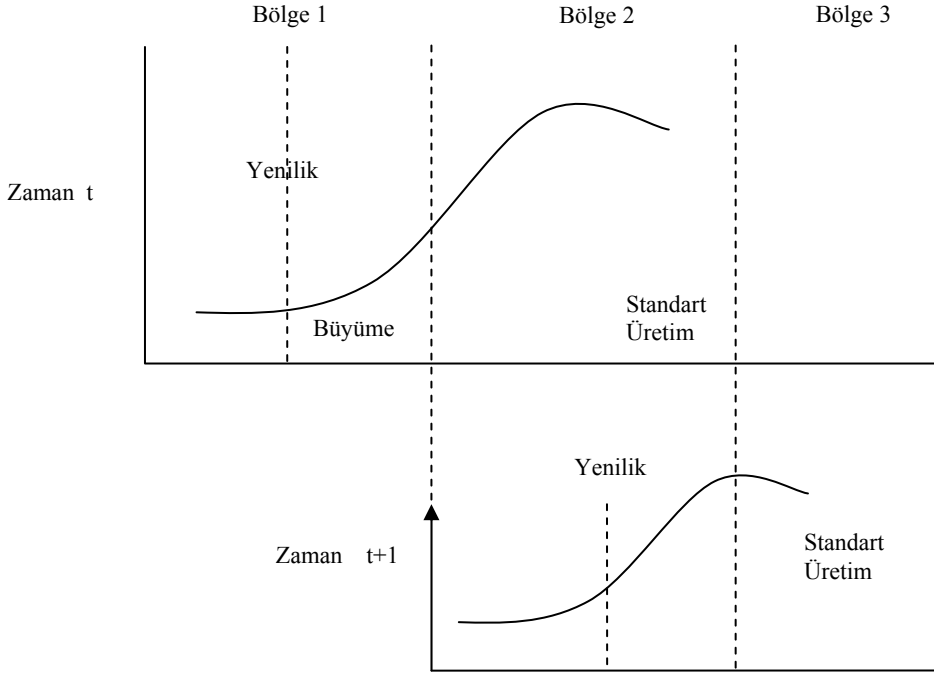
aşamadan itibaren ürünler düşüşe geçer. Artık bu ürünler niteliksiz işgücü tarafından küresel ölçekte üretilebilmektedir. Ürün döngüsünün bu aşamasında geri kalmış bölgeler, işgücü maliyetlerindeki avantajlarını kullanarak piyasaya hakim olurlar (A. Şen, 2004: 65-66).

Ürün döngüsü, özellikle çok uluslu şirketlerin neden sermaye-yoğun yatırımlarını gelişmiş ülkelere, emek-yoğun yatırımlarını ise gelişmekte olan ülkelere ve bu arada bu ülkelerdeki serbest bölgelere yaptıklarını kısmen aydınlatmaktadır. Ürün döngüsü modeline göre gelişmiş ülkeler ikinci aşamada, gelişmekte olan ülkeler ise bir ürün devresinin üçüncü aşamasında, yani firmaların üretim maliyetlerinde bir azalma için yeni üretim yerleri aradığında (ki bu büyük bir olasılıkla emek olacaktır) gelişmiş ülkelerdeki firmalar için uygun yerler olacaktır (Koyuncu, 2006: 66).

Genel olarak ihracata yönelik yabancı yatırımlar bu hipoteze göre değerlendirildiğinde, özellikle teknolojinin standart hale geldiği aşamada çok uluslu şirketlerin üretimin maliyetini düşürmek için yatırımlarını emeğin ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırarak görülmektedir. Böylece, emek maliyeti azalınca girdi maliyetleri de azalacağı için, ürünün fiyatı azalacak ve ihracat yapma şansı artacaktır (Koyuncu, 2006: 66-67).

Ürün döngüsü modelinin coğrafi açıdan ortaya koyduğu en önemli sonuç, bölgelerin zaman içinde üstlendikleri rollerin değişebileceğidir. Bu roller, endüstrilerin coğrafi yayılımındaki değişimler sonucunda ortaya çıkmaktadır. İkinci bölgede üretim faaliyetleri toplandıkça, yerel bağlar ve dışsal ekonomiler oluştuğunda ve ürüne talep arttıkça, girişimciler bu bölgeye gelerek yeni işletmeler kuracaktır. Şekil 1'de t+1 zamanda Bölge 2'de yenilik üretim sürecinin başladığı gösterilmektedir. Böylece yenilik üretimi, uygun koşulların sağlanmasıyla diğer bölgelere de yayılabilmektedir (A. Şen, 2004: 66).

Şekil 1: Ürün Döngüsü Modeli

Kaynak: A. Şen, 2004, s. 66.

3. Sanayi Kümeleri ve Esnek Uzmanlaşma Yaklaşımı

1970'lerde yaşanan dünya bunalımı ile birlikte, üretimin yeniden yapılanması yoluna gidilmiş ve böylece İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde egemen üretim biçimi olan fordist üretim sistemi çözülerek, post-fordist üretim sistemine geçilmiştir. Fordist üretim sistemi, kısaca, homojen malın kitlesel üretimi, stoklama, üretim sonrası kalite kontrolü, kaynak yönlendirici üretim, dikey bütünleşme gibi temel özellikler taşıyan bir üretim sistemini tanımlarken, post-fordist üretim sistemi ise farklılaşmış ürünlerin esnek, küçük ölçeklerde üretimi, sıfır stok üretim, üretim sırasında kalite kontrolü, talep yönlendirici üretim ve düşey ayrışma, tam zamanında bağlantı sağlama gibi özellikler taşıyan bir üretim sistemini tanımlamaktadır. Bu yeni üretim sisteminin birincil özelliği esneklik olduğundan, post-fordist üretim sistemi ile birlikte ve çoğu zaman aynı anlamda değerlendirilen “esnek birikim rejimi” ya da “esnek uzmanlaşma” kavramları da kullanılmıştır (Karaçay Çakmak, 2004: 222).

Esnek uzmanlaşma modeli, ilk kez Piore ve Sabel tarafından 1984 yılında yayınladıkları “The Second Industry Divide” adlı eserde ortaya konmuştur. Piore ve Sabel’e göre “bir organizasyon sürekli değişen piyasa şartlarında varlığını sürdürmek istiyorsa, esnek uzmanlaşmanın temel prensiplerine göre üretim sürecini organize etmelidir”. Esnek uzmanlaşma modelinde, esnek-çok amaçlı makineler ve yetmiş-çok fonksiyonlu iş gücü kullanılarak üretim gerçekleştirilmektedir. Bu üretim sistemi, küçük fakat yüksek derecede uzmanlaşmış işletmelerden oluşur. Burada işletmeler, değişen piyasa koşullarına anında cevap verebilmek için dinamik ve esnek bir yapılanma örneği sergilemektedir. İşletmeler arasında güçlü bir işbirliği ve birbirine bağımlılık hakimdir. İtalya, İspanya, Japonya ve Miami’de olduğu gibi çoğu ekonomi, girişimci ve rekabetçi küçük işletmelerden oluşmaktadır. Bu ülkelerdeki gelişmeler, ekonomik gelişmenin, daha etkin rekabet edebilmek için birlikte faaliyet gösteren, küçük-esnek uzmanlaşmış firmaların gelişmesine bağlı olduğunu ortaya koymuştur (Çetin, 2005: 6).

1970’lerde yeni gelişen mikro-elektronik teknolojilerinin katkısıyla canlanan esnek uzmanlaşma sayesinde küçük ve orta ölçekli firmaların yoğunlaştığı bölgeler gelişirken, buna denk düşen ademi-merkeziyetçi eğilim giderek güçlenmiştir. Bu yeni bölgelerin ilk örnekleri Kuzey İtalya’da “Üçüncü İtalya Bölgesi”, ABD’de “Boston, Massachusetts ve Silikon Vadisi”, Almanya’da “Baden-Württemberg Bölgesi”dir. Firmalar arası ağların gelişmesi, bilgi paylaşımını artırmakta ve eğitim, araştırma, kredi sağlama gibi etkinliklerin ortaklaşa yürütülmesini kolaylaştırmaktadır. Firmalar arası işbirliği ve rekabet ilişkileri yerel siyasi yapılanmalar aracılığıyla düzenlenmektedir. Rekabetin yürütülmesinin yolunun üretim süreçlerindeki yenilikler olduğu firmalar tarafından artık kabul görmektedir. Böylece farklı talepleri karşılamak için yeni esnek teknolojilerin geliştirilmesi önem kazanmıştır (Başer, 2002: 40-41).

Esnek uzmanlaşma, yukarıda da anlatıldığı gibi aynı zamanda, “belirli bir bölgedeki firmalar arasında kurulan özgül ilişki ağı” anlamına da gelmektedir. Bu bölgesel ağın içine kitlesel üretim yapan firmalar da dahil olabilmekte, fakat baskın üretim tarzı karakterini esnek uzmanlaşma korumaya devam etmektedir (Başer, 2002: 41).

Esnek üretim sistemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte bu sistemlere en uygun işletme modeli olan KOBİ'lerin önemi ortaya çıkmıştır. Bu işletmeler; bölgesel düzeyde ekonomik faaliyetlerin dağılımını sağlayarak istihdam ve gelir sağlamak suretiyle büyük şehir merkezlerine göçü engellemekte, zamansal gelişme süreci içerisinde bölgenin imkanları ve uygulanan ekonomik politikalara bağlı olarak bölgede canlı, yaşama ve büyüme potansiyeli yüksek yeni işletmelerin doğuşuna ortam hazırlamaktadır (Çetin, 2005: 6).

Esnek uzmanlaşma için temel sorun, üretim birimleri arasındaki işbirliği ve rekabetin dengelenmesi için kaynakların yeniliklere izin veren kullanımınıdır. Bu sorun küçük ve orta ölçekli firmaların oluşturacağı "sınai kümeleri" ile aşılabılır (Başer, 2002: 40).

Sınai kümeleri kavramı, birbirleriyle girdi-çıktı ilişkisi olan firmalar ile bu firmalara bilgi, teknoloji, finans gibi destek sağlayan kurumların belli bir mekanda kümeleşmelerini ifade etmektedir. Belli bir mekanda kümeleşen firmalar ve destek birimleri arasındaki yakınlık avantajı, bilgi ve teknoloji paylaşımı, altyapı hizmetlerinin ortak kullanımı gibi karşılıklı işbirliği o bölgede faaliyet gösteren işletmelere rekabette önemli bir üstünlük sağlamaktadır (EGİAD, 2007: 101).

Sınai küme modeli, iktisadi anlamda sadece sınai kümeyi oluşturan firmalar arasındaki dinamik ilişkiyi ve ağı değil, aynı zamanda hükümet ile diğer destekleyici, eğitim, sivil toplum örgütleri arasındaki etkileşimi de temsil etmektedir. Günümüzde sınai küme içerisinde yer almayan şirketlerle karşılaştırıldığında, buldukları bölgeye uluslararası alanda rekabetçi avantajları ve yüksek refah düzeyini yakalamalarında önemli katkılar sağlayan birçok başarılı sınai küme oluşturulmuştur (Altay, Gacener ve Çatık, 2004a: 20). Sınai kümeleri oluşturmada en önemli unsur mekan seçimidir. Mekan seçiminde, lojistik açıdan uygun, güçlü bir araştırma geliştirme donanımına sahip, altyapısı müsait ve nitelikli işgücünü barındıracak sosyo-ekonomik bölgeler tercih edilmektedir (EGİAD, 2007: 101).

4. İçsel Bölgesel Büyüme Teorisi

Dünya ekonomik sisteminde küreselleşme ve yerelleşme dinamiklerinin hakim olduğu 1980'li yıllardan itibaren, bölgesel kalkınma politikaları artık doğrudan devlet yardımlarından ziyade işgücü, yaşam kalitesi, yatırım iklimi gibi mekanın niteliğini artırıcı alternatif yatırımlara ve içsel gelişmeye daha çok önem vermiştir. İçsel büyüme teorisi, bölgesel gelişmeyi yaratmada içsel yerel faktörlerin önemini vurgulamış ve ekonomik gelişmede önemli girdiler olarak kabul edilen öğrenme, liderlik, sosyal sermaye, fiziksel altyapı, kurumlar ve insan kaynakları gibi geleneksel olmayan ekonomik değişkenlerin dikkate alınmasına katkıda bulunmuştur (Akpınar, 2002: 3).

Büyük ölçüde yerel kaynaklara dayalı, yerel aktör ve dinamikler tarafından gerçekleştirilen ve sürdürülen bir kalkınma anlayışı olarak tanımlanan içsel büyüme teorileri (Çetin, 2005: 1) bilgi, beşeri sermaye ve teknolojik gelişmenin, tıpkı emek ve sermaye faktörlerinde olduğu gibi, büyüme modellerinde içselleştirildiği büyüme teorileridir (Demir, Üzümcü ve Duran, 2006: 27). Bu teoriler ekonomik büyümeyi dışsal değişkenlerin bir fonksiyonu olmaktan kurtararak içsel değişkenlerin önemini vurgulamıştır. Bilgi, beşeri sermaye ve teknolojik gelişmenin büyümedeki rolü, uzmanlaşmaya vurgu yapan A. Smith'e, dışsallıklara vurgu yapan A. Marshall'a ve yeniliğe vurgu yapan J. Schumpeter'e kadar uzanmasına karşın, ölçme zorluğu ve diğer girdilerle iç içe girmişliği yüzünden, önceki büyüme modellerinde ya hiç dikkate alınmamış ya da dışsal sayılmıştır. Romer (1986) ve Lucas'ın (1988) öncü çalışmalarıyla hız kazanan içsel büyüme çalışmaları 1990'lı yıllarda artarak devam etmiştir (Demir, Üzümcü ve Duran, 2006: 27).

İçsel bölgesel kalkınma; bölgesel önceliklere, yerel kaynaklar ve yerel faaliyetlerin içsel potansiyellerine önem veren bir kalkınma stratejisidir. Bu kalkınma anlayışı; yerel-bölgesel aktör ve dinamiklerin, kalkınma sürecinin başlaması, planlanması, uygulanması ve izlenmesi faaliyetlerine aktif olarak katılımına imkan sağlar (Çetin, 2005: 3). Bir bölgede yetenekli insan sermayesi, yeterli fizik ve bilgi sermayesi ile teknolojik gelişmeyi tetikleyecek faktörler ne kadar çoksa o bölgenin

gelişmesi de o kadar hızlı olmaktadır. Eğitim ile bilgi birikimleri artan kişiler iş hayatında görev aldıkça, Ar-Ge ile elde edilen yeni teknolojiler üretimde kullanıldıkça, üniversite-sanayi işbirliği ile teorik bilgi stoku uygulamalarıyla buluştukça, yaparak öğrenme ile çalışanların deneyimleri artıkça firmaların ve ülkelerin rekabet güçleri artabilecektir (Demir, Üzümcü ve Duran, 2006: 27). Tüm bunların tamamen veya kısmen eksikliği yahut karşılıklı etkileşime girememeleri ise bölgesel kalkınma sürecini aksatacak unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

İçsel bölgesel kalkınma birkaç önemli özelliği bünyesinde toplar. Bunlar; kalkınma alternatiflerinin (fırsatlarının) yerel belirleyicileri, kalkınma sürecinin yerel kontrolü, kalkınma faydalarından yerel olarak istifade etme ve söz konusu yörede kalkınmayı sürekli kılma olarak sıralanabilir (Çetin, 2005: 3).

5. Yenilikçi Çevre Yaklaşımı

Camagni (1995), yenilikçi çevreyi bir coğrafi alanda, üretim sistemlerini, yönetim sistemlerini, aktörleri ve sanayi kültürünü birleştiren; yerel, dinamik, kolektif öğrenme süreci yaratan ve yenilik üretim sürecinde belirsizliği azaltma işlevi gören ilişkiler bütünü olarak tanımlamıştır. Castells ve Hall'a göre yenilikçi çevre, sinerjinin sürekli üretimine olanak sağlayan koşulları yaratacak sosyal, kurumsal, örgütsel, ekonomik ve mekansal yapıları ve bu yapıların sinerji yaratma kapasitelerini artıracak yatırımları ifade etmektedir (A. Şen, 2004: 72).

Bölgesel düzeyde ise Cooke, Uranga ve Etxebarria (1997) yenilikçi çevreyi, birbirlerini tamamlayan sektörlerde yer alan üreticiler, ortaklar ve müşterilere ulaşılabilen mekansal birimler olarak tanımlamaktadırlar. Bunlar aynı zamanda üniversiteler, araştırma enstitüleri ve teknoloji transfer ajansları gibi bilgi altyapısı oluşturan birimlerle de ilişki içine girmektedir. Bu alanlardaki karşılıklı öğrenme sürecinin iş çevreleri, ticaret ve sanayi odaları, ekonomik kalkınmadan sorumlu kamu kuruluşları, eğitim kurumları ve ilgili diğer kuruluşlar arasında gerçekleşen yönetim ortamından yararlandığı görülmektedir (Eraydın, 2004: 134).

Çevrenin yenilikçi veya korumacı bir özelliğe sahip olması; bölgedeki aktörlerin davranışlarının kendi şahsi çıkarlarını koruma yönünde olup olmaması, kısa dönemli faydaları tercih edip etmemesi, önceliğin kolektif faaliyetlere verilip verilmemesi ve kaynakların uzun dönemli kalkınma projelerine yönlendirilip yönlendirilmemesi gibi çeşitli unsurlara bağlı olarak değişim gösterir. Çevre, dış dünyaya açılma ve yerel üretim sistemleri için gerekli spesifik kaynak ve bilgiyi temin etme yeteneğine kavuştuğunda yenilikçi bir nitelik kazanmaktadır. Çevrenin yenilikçi bir yapıya kavuşması; yeni projeler tasarlama, kullanım bilgisinin yenilenmesi ve mobilize olması, teknoloji ve piyasa çevresinde görülen fırsatlarla ilgili olarak kendi spesifik kaynaklarını yaratma yeteneğine sahip olması gibi önemli imkanları beraberinde getirir (Çetin, 2005: 8).

Yenilikçi çevre bağlamında işletmeler arasında yerel girişimcilik, yakın ilişkiler, işbirliği ve uzmanlaşmış işgücü piyasalarından doğan pozitif dışsallıklar ön plana çıkmaktadır. Bu unsurlar, KOBİ'lerden oluşan yerel üretim sektörüne ve şehirlere rekabet gücü kazandırmaktadır (Çetin, 2005: 9).

Yenilikçi çevre, her bir yörenin kalkınma dinamikleri üzerinde durur ve bunların temel kaynağına iner. Bunlar; yerel sinerji ve yerel yeniliklerin oluşumunda önemli fonksiyona sahiptir. Burada yenilik süreçleri, yenilikçi çevrenin temel sürükleyici gücü olarak görülmektedir. Böylece kalkınmanın, çevrenin yenilik kapasitesinin sürekli olarak geliştirilmesiyle sağlanabileceği kabul edilmiştir. GREMI grubu belli bir endüstriyel bölgedeki endüstriyel davranışları tanımlamakta ve yeniliklerin bu davranışları yönlendirdiğini kabul etmektedir. Bu durumda yenilikçi çevrenin iki temel unsuru ortaya çıkmaktadır. Bunlar (Çetin, 2005: 9):

Yerel çevre: Firmalar arasındaki yerel girişimcilik, yakın ilişkiler ve işbirliği ile işgücü piyasasından kaynaklanan dışsallıklar gibi çeşitli faktörler yerel çevrenin rekabet gücünü belirler. Bu çevrede ağırlıklı olarak esnek KOBİ'lerden oluşan esnek üretim sistemleri faaliyettedir.

Yenilik süreçleri: Yenilikler, kolektif ve interaktif bir süreci niteler. Genelde yaratıcı kullanım bilgisi ve spesifik rekabetten doğar. Bu süreçler; taklit etme, teknoloji geliştirme ve hızlı reaksiyon gösterme kabiliyetini geliştirerek yerel çevreye dinamik bir yapı kavuşturur.

Bu değerlendirmeler ışığında, yenilikçi çevrenin bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi aşağıdaki gelişmelere bağlıdır:

- Yerel kaynakları harekete geçirmesi,
- Yerel aktör ve faktörler arasında sinerji oluşturması,
- Dış çevredeki enerji ve kaynaklardan istifade etme ve
- Yenilik sürecinin sürekli olarak işlemesi.

Yeni teknolojik olgu ve düşünceleri ortaya çıkartan, yönlendiren ve tamamlayan yenilikçi çevredir. Ayrıca, endüstriyel sistemlerin yeniden organize olmaları, özellikle üretim süreçlerinin uzmanlaşma ve yeniden yapılanmasını etkileyen, çevre olgusudur. Kısaca çevre, yeni endüstriyel kültürün taşıyıcısı konumundadır. Çevrenin faaliyeti, alansal ve ekonomik düzen içerisinde gerçekleşir. Yeniliklerin büyük bir kısmı çevrede var olan içsel gelişmelerden kaynaklanır. Böylece yenilikçi çevre, bir dereceye kadar üretim sistemine yeni kaynaklar sağlama ve bu sistemlerin dönüşümünü teşvik etme yeteneğine sahiptir (Çetin, 2005: 10).

6. Bölgesel Gelişme ve Girişimcilik

Ekonomi teorisinin en önemli konularından biri olan büyüme ve kalkınma sorununa tarihsel açıdan bakıldığında, girişimciliğin çok önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Örneğin ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının nedenleri incelendiğinde, geri kalmış ülkelerin kaynak dağılımını, gelişmiş ülkeler kadar etkin yapamadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü etkin bir kaynak dağılımı, maliyetli ve zor bir iş olmasının yanı sıra, kaynak dağılımını geliştirebilen ve diğer ülkelerden ilgili know-how transferini yapabilen başarılı girişimcileri de gerektirmektedir. Dolayısıyla, bu tip başarılı girişimcilere sahip ülkeler gelişmişlik açısından diğer ülkelere göre daha avantajlı olmaktadır (Kumral, 1993: 20-21).

Girişimcilik hemen hemen tüm yaklaşımlarda, kapsamı ve yoğunluğu değişiklikler göstermekle birlikte, temel olarak yenilikle ilişkilendirilmektedir (DPT, 2000b: 169).

Richard Cantillon, 18. yuzyılda girişimciliği ilk kez sistematik bir çalışmaya konu etmiş ve girişimciyi ekonomik aktivitelerin temel aracı olarak göstermiştir. Schumpeter, girişimciliği “zımnı bilgi” yoluyla gerçekleştirilen iyileştirmelerden çok, sahibinin ve yarattığı farklılığın açıkça gözlemlenebildiği yeniliklerle ilişkilendirmektedir (DPT, 2000b: 168). Drucker (1985) ise girişimciyi sürekli değişim peşinde koşan, risk alan ve değişimi ekonomik ya da sosyal açıdan bir fırsat haline getiren kişi olarak tanımlamaktadır (A. şen, 2004: 75).

Bir başka tanımla girişimcilik faaliyetinin temel aktörü olan girişimci, piyasaları ve talep değişimlerini sürekli izleyen, değişimlere uyum sağlayan, boşlukları yakalayan, rekabetten kaçmayan, muhafazakar olmayan, birçoklarının aklına gelmeyen ve çoğunluğun kabul etmekte güçlük çektiği imkanları değerlendirmede değişik yöntemleri uygulamaya çalışan ve bu süreçte karşılaşacağı direnişlere karşı koyabilen yönleri olan bir insan tipi olarak ne çıkmaktadır (DPT, 2000b: 169).

Günümüzde ekonominin küreselleşmesi ve yerelleşmesi aynı anda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla ekonominin küreselleşmesi, bölgesel ve yerel kalkınma stratejilerine daha önemli roller yüklemektedir. Yeni bölgesel politikalarla birlikte yerel istihdamı artırıcı girişimler artmaktadır. Bu tür girişimler, yerel kaynak kapasitesini genişletici, kaynak kullanımını artırıcı, aynı zamanda girişimciliğin yoğunluğunu ve kalitesini artırıcı şekilde biçimlendirilmektedir.

İşletmelerin kurulması ve geliştirilmesini amaçlayan politikaların şekillendirilmesi ve geliştirilmesi, yerel iş koşulları ve gereksinimleri hakkında bilgi sahibi yerel kurum ve kuruluşların katılımıyla daha etkin olmaktadır. Dahası, yerel kurum ve kuruluşlar tarafından desteklenen iş ağları (*networks*) genellikle başarılı girişimcilik için anahtar konuma sahiptir. Bununla birlikte, pek çok ciddi sosyal sorun genellikle mekansal odaklanmalar halinde olmakta ve girişimciliğin

desteklendiği yerel çabaları gerektirmektedir. Bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik geleneksel politikalara ilave olarak, girişimciliğin geliştirilmesi yörelerin gelişimini hızlandırmaktadır (DPT, 2000b: 170).

Girişimcilik aktivitelerinin doğası, aynı ülke içindeki bölgeler arasında önemli ölçüde değişiklikler göstermektedir. Firmaların belirli yerlerde odaklanmaları (*clusters*), kümelenme ekonomilerinin oluşumunu hızlandırmakta ve bu tür ortamlar rekabetçi avantajların geliştirilmesinde etken olabilmektedir. Bölgesel gelişmede de önemli etkilere sahip (genellikle küçük ölçekli) işletmelerin yatay bağlantılarıyla oluşturdukları bu odaklanmaların, merkezî olmayan karakterinin dolayısıyla girişimcilik üzerine de olumlu etkileri vardır. Odakların bu yapısı, yeteneklerin, teknolojilerin ve sermayenin gruplaşmasını ve tekrar tekrar yeni gruplaşmalar dolayısıyla da çoklu teknik fırsatların değerlendirilmesini olası kılmaktadır. Ayrıca bu oluşumlar, bilgi akışını kolaylaştırmakta ve birlikte öğrenme sürecini hızlandırmaktadır.

Genel olarak, girişimciliğin ve bölgesel gelişmenin güçlü etkileşimi tüm OECD ülkelerinde tespit edilmiş ve girişimciliğin önemli ölçüde gözetildiği stratejiler ortaya konmaktadır. Son yıllarda, pek çok ülkede, az gelişmiş bölgeler de dahil olmak üzere, devletin istihdam yaratıcı aktivitelere desteği konusundaki yaklaşımlarda değişim yaşanmaktadır. Doğrudan destek ve gelir transferinden ziyade, işletme kurulmasını özendirilmeye, yerel ve bölgesel içsel kalkınmaya doğru bir yönelim yaşanmaktadır. Bu yönelim içinde, sivil toplumun iş yaratımı aktivitelerini başlatmaya teşvik edilmesinin önemi üzerinde durulmaktadır (DPT, 2000b: 170-171).

7. Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Yaklaşımı

1972 yılında, Stockholm'de Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (UNEP) oluşmasıyla, çevre ve kalkınma üzerine dünya ölçeğinde kurumsal düzeyde çözüm arayışları başlamıştır. Bu çabanın sonucunda ortaya çıkan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu 1983 yılında yeni bir kalkınma kavramı anlayışının gerekliliği üzerinde

durmuş ve kısa bir süre sonra da, 1987 yılında *sürdürülebilir gelişme* adını verdiği alternatif görüşü ortaya çıkarmıştır (Demir ve Yiğidim, 2004: 72).

Sürdürülebilir gelişme konusu çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak inceleneceğinden bu bölümde araştırma konusu yapılmamaktadır.

E. Geleneksel ve Yeni Bölgesel Gelişme Yaklaşımlarının Genel Değerlendirmesi

1950-60'lı yıllarda, gerek sanayileşmiş ülkelerde, gerek gelişmekte olan ülkelerde benimsenen Keynesyen refah devlet paradigması altında, asıl olarak ulus-devletin iktisadi gelişmişliği hedef alınmış ve uygulanan bölgesel kalkınma politikalarıyla, ulus-devletin genel iktisadi gelişmişliğinin dengeli bir biçimde sürdürülmesi amaçlanmıştır. Çünkü sanayileşme süreci boyunca, endüstriyel faaliyetlerin belli bir bölgede toplanması başlangıçta sermayenin etkin kullanımına yol açmakta ise de, bu süreç belli bir aşamadan sonra dışsal zararlar nedeniyle tersine işlemektedir. Bazı merkezlerde başlayan gelişme hareketi, içsel ve dışsal ekonomiler sonucu giderek artarken, bu merkezleri daha da geliştirmektedir. Gelişme noktasından yoksun kalan öteki bölgelerde ise bir duraklama ve hatta gerileme oluşmakta ve böylece ülkenin genel olarak kalkınmasını engelleyecek kadar önemli bir kutuplaşma doğmaktadır (Karaçay Çakmak ve Erden, 2004: 79-80).

Sonuçta, 1950-60'lı yıllara damgasını vuran “korumacı-müdahaleci” iktisat politikaları altında, ülkenin iktisadi gelişmişliğinin sürdürülebilmesinde gerekli olan hızlı sermaye birikimini sağlamak, sosyo-ekonomik gelişme sürecinin iç bütünlüğünü oluşturabilmek, ülke kaynaklarını optimum biçimde kullanabilmek, ulusal ve bölgesel ölçekte dengeli ve sürdürülebilir sürekli pozitif gelişmeyi gerçekleştirebilmek ve geri kalmış bölgelerin gelişme düzeyini yükseltebilmek gibi belli başlı amaçlarla ilgili bölgelere yönelik (merkezden) planlı bir müdahalenin gerekliliği öngörülmüştür.

1950'lerden 1970'lere kadar oldukça prestij sahibi olan geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımının temel bazı özellikleri bulunmaktadır. Savaş sonrası dönemde

geleneksel kalkınma iktisatçılarının öne sürdükleri politika önermeleri paralelinde uygulanan bölgesel kalkınma politikalarında, dünyadaki farklı mekansal birimlerin/bölgelerin belirli bir gelişme süreci, çeşitli evrelere bağlanarak açıklanmakta ve mekan, bölgesel kalkınmada etkisiz faktör olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, 1950-60'ların geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımında, ülke ya da bölgenin gelişmişlik sürecinde bölgelerin içsel dinamikleri, potansiyelleri, kapasiteleri, kendine özgü koşulları, ekonomik, sosyal, mekansal yapıları göz ardı edilmekte ve tüm bölgeler için standart ve doğrusal bir gelişme patikası öngörülmektedir (Karaçay Çakmak ve Erden, 2004: 80).

Diğer taraftan, yukarıda belirtildiği gibi, geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımında, asıl olarak merkezden yönetilen planlama fikri benimsenmektedir. Çünkü, gerek döneme damgasını vuran ulus-devlet paradigması, gerek bölgelerin özgün koşullarını göz ardı eden bir planlama anlayışı, yöre halkının ve ilgili karar birimlerinin karar sürecine dahil edildiği, katılımcı ve daha demokratik bir yönetim yerine, merkezi hükümet yönetimindeki planlamanın rasyonalize edilmesini sağlamıştır. Böylece, geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımı altında, planın uygulanma ve karar verme süreçlerinde kademeli dağılma ve merkezden yayılma kavramlarının ön plana çıktığı planlama fikri öne sürülmüş ve böylece, merkeziyetçi ve kademeli bir plan çerçevesinde ülke çapındaki kaynakların doğru kullanımının sağlanması amaçlanmıştır.

Ancak, 1970'li yılların sonlarına doğru, pek çok nedenden ötürü geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımı prestij kaybetmeye başlamıştır. Birincisi, 1970'li yıllara gelindiğinde, 1950 ve 1960'ların kalkınma politikalarının, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki ve bu ülkelerin bölgeleri arasındaki gelir uçurumunu azaltma konusundaki başarısızlığı, geleneksel kalkınma politikalarının en önemli sacayağı olan aktif ve planlamacı devlet anlayışının ve buna paralel olarak bölgesel planlama politikalarının temel dayanağını zayıflatmıştır. Diğer taraftan, bu yıllarda yaşanan ekonomik bunalım, pek çok ülkenin bölgesel planlama politikalarının sürdürülebilirliği için gerekli finansman olanaklarını zayıf düşürmüştür. Bu duruma koşut olarak, devletin ekonominin her alanda küçültülmesini savunan Neoklasik

iktisat politikalarının yeniden canlanması ve Keynesyen yaklaşımın terk edilmesi, refah devletinin nitelik değiştirmesine ve geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımının teorik arka planının ortadan kalkmasına yol açan bir başka faktör olmuştur (Karaçay Çakmak ve Erden, 2004: 81).

Ayrıca, kitlesel üretime dayanan fordist üretim sistemiyle ve bu üretim sisteminin “büyük işletme, büyük devlet ve büyük emek” üretim örgütlenmesi talebine cevap verebilen Keynesyen ulus-devlet paradigmasıyla paralel bir düzlemde yer alan geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımı, fordist üretim sisteminin yıkılıp, post-fordist üretim sistemine geçişle birlikte anlamını kaybetmeye başlamıştır.

Öte yandan, küreselleşme süreciyle birlikte, ulus-devlet kavramının erozyona uğraması ve ulus-devlet sisteminin kendini yeniden organize etmeye başlaması, ulus-devlet sisteminin kapalı bir sistem olması varsayımının aşınmasına ve bu nedenle geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımının öneminin azalmasına neden olmuştur. Küreselleşme ve ulus-devlet paradigmasının aşınması süreci ile birlikte, ulusal kalkınma paradigması yerine küresel entegrasyon paradigmasının egemen olması; yönetim anlayışından yönetişime geçilmesi; bireylerin kamu öznesi olma taleplerinin ortaya çıkması gibi pek çok nedenden dolayı geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımı sorgulanmaya başlamıştır (Karaçay Çakmak ve Erden, 2004: 82).

1970’li yılların sonlarından itibaren, gerek Neoklasik paradigmanın yeniden uyum programlarına, gerekse uluslararasılaşan üretimin yeniden örgütlenmesine uyumlu bir yapı gösteren yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları oluşmaya başlamıştır. Devlet güdümünde bir kalkınma modeli yerine, kendiliğinden gelişme ve bölgesel/yerel girişimlere dayalı kalkınma anlayışının esas alındığı bu yeni yaklaşımın amacı, bölgelerin kendi öz kaynaklarına dayanarak bölgesel-refah yaratıcı mekanizmaları ortaya çıkarmak; bölgelerin kendi kalkınma süreçlerine egemen olmalarını ve bu sürecin özneleri durumuna gelmelerini sağlamak olmuştur.

Kalkınma sürecinin içselleşmesi konusunda yapılan çalışmaların hepsinde, kalkınmanın birincil elemanı olarak yerel/bölgesel kaynakların ve yerel/bölgesel

aktörlerin önemli rol oynadığı ve bölgelerin aktif bir şekilde kendi geleceklerini kontrol altına aldıkları gösterilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, bu çalışmalarda, uluslararası piyasaya entegrasyon sürecinde, yerel birimlerin ağırlığının yanı sıra, teknolojik gelişmenin, yaratıcılık ve buluşçuluğun, sürekli öğrenme kapasitesinin vb. altı çizilmiştir. Kısacası, çeşitli tanımlamalar çerçevesinde değerlendirilen ve kalkınmanın içselleşmesine farklı noktalardan odaklanan bu yaklaşımlarda, esas olarak, bölgelerin uluslararası piyasada belirli bir yer edinebilmeleri koşuluna vurgu yapılmış ve bunun için de rekabet gücünü yüksek kılacak yenilikçi sürece sahip olmalarının ve bu yenilikçi süreci sürekli kılmalarının gerekliliği ortaya konulmuştur. Böyle bir amaç adına hiçbir bölgeye otomatik, standart bir programın dayatılamayacağı öne sürülen bu yaklaşımlarda, bu tip bir amacın gerçekleştirilebilmesi için üç önemli mekanizmanın çalışması gerektiği ifade edilmiştir. Kalkınma sürecinin gerçekleşmesi için gerekli ilk mekanizma olarak, bölgesel birimlerin (fiziki ve beşeri sermaye, know-how, bölgesel sermaye, ajanlar vb.) ve bu birimler arasındaki karşılıklı etkileşimin tetiklediği yenilikçilik mekanizma değerlendirilmiştir. İkinci olarak, sistemin federatif yeteneğini güçlendirme süreci olarak, kolektif kimlik değerlerini, ortak aklı, işbirliği ve dayanışmayı sağlayan kültürel entegrasyon mekanizması ele alınmıştır. Son ve belki de en önemli mekanizma olarak, bölgesel gelişmenin kendi kendini besleyen sürece girebilmesi için gerekli yeniden üretim mekanizması kabul edilmiştir (Karaçay Çakmak ve Erden, 2004: 82-83).

Diğer taraftan, bazı sosyal bilimciler tarafından Neoklasik kalkınma literatürünün yeniden uyum programlarının bir parçası olarak tanımlanan bu yeni bölgesel gelişme yaklaşımları, özellikle olumsuz koşullara sahip ve kısıtlı olanakları olan gelişmekte olan ülkelerde çok fazla uygulama şansı bulamamıştır. Bu nedenle, özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren, piyasaya ve yerel girişimlere, yerel birimlere dayalı bu yaklaşımların kimi gelişmiş ülkelerin azgelişmiş bölgeleri için gerçekliği sorgulanmıştır. Bu çalışmalarda, teknolojik altyapının inşasından, eğitim desteğine, teşvik ve kredilerden organize sanayi bölgelerine kadar devletin bölgesel gelişme sürecindeki pozitif rolü kuramsal açıdan ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Böylece, kalkınma sürecine ve bu süreçte piyasaya ağırlık veren yeni bölgesel

gelişme yaklaşımına farklı arayışlar geliştirilmiştir. Bu arayışlardan en önemlisi olarak değerlendirilen “yeni bölgecilik” (new regionalism) yaklaşımı altında, bölgelerin uluslararası piyasaya eklenme çabalarında yalnızca piyasaya dayanılmasının yetersizlikleri ortaya çıkarılmış ve bölgesel/ulusal iktisadi gelişmeyi destekleme sürecinde devletin rolü yeniden değerlendirilmiştir.

Ancak yeni bölgecilik yaklaşımında devlete verilen rol, 1950-60’ların bölgesel gelişme yaklaşımlarından çok daha farklı niteliktedir. Yeni yaklaşım altında, 1990’lı yıllardan itibaren, küreselleşmenin dayattığı problemlere göğüs gerilebilmesi, piyasa sisteminin işleyebilmesi ve korunabilmesi için, düzenleyici bir kurum olarak devletin varlığının gerekli olduğu öne sürülmüştür. Bu çerçevede, devlet, Keynesyen refah-devlet anlayışından sıyrılarak, yerel ekonomiyi küresel ekonominin ihtiyaçlarına göre uyarlamakla yükümlü düzenleyici ve belirli bir noktaya kadar destekleyici bir devlete dönüşmüştür. Kısacası, yeni bölgecilik yaklaşımında devlet, ekonomik amaçlı idari birimler kurarak, bu birimlerde yapısal fonların da yardımıyla, teknoloji ve buluşçuluk kapasitelerinin gelişimini desteklemekle görevlendirilmiştir (Karaçay Çakmak ve Erden, 2004: 83-84).

Yeni bölgecilik yaklaşımı, devletin yeni rolünün altını çizen AB bölgesel kalkınma politikalarında da değerlendirilmiştir. Nitekim AB’nin “Gündem 2000” belgesinde bölgesel gelişmeye bu yeni bakış biçiminin izleri gözlenmektedir. 1990’lı yılların başında, birliğin bölgelerarası sosyo-ekonomik düzeyleri arasında ciddi bir uçurumun söz konusu olması, uçurumun giderilebilmesi adına saf piyasa liberalizminin yetersizliklerini iyice açığa çıkarmış ve bu noktada daha sistematik politikaların gerekliliği tartışılmaya başlanmıştır. Bu nedenle AB bölgesel gelişme politikaları çerçevesinde, yeni bölgecilik yaklaşımına paralel bir biçimde, gelişme düzeyi düşük, geri kalmış bölgelerde, ekonomik faaliyetleri canlandırmak için özel yatırım ve bölgesel girişimlerin yanı sıra kamu fonlarının kullanılmasının zorunluluğu benimsenmiştir.

Saf piyasa temelli bölgesel gelişme yaklaşımlarını bir adım ileriye götürerek, devlete düzenlemeci ve kısmen destekleyici rol veren, AB ülkeleri dahil pek çok

ülkede uygulama şansı bulan bu yeni bölgecilik yaklaşımı, kimi sosyal bilimciler tarafından, özellikle gelişmekte olan ülkeler için yetersizlikler arz etmekle eleştirilmiştir. Bu çalışmalarda, sosyo-ekonomik gelişme düzeyi belirli bir eşiğin altında kalmış gelişmekte olan ülkelerde uygulanacak bölgesel gelişme politikalarında devlete çok daha dolaysız ve aktif görevler düşeceği öne sürülmüştür (Karaçay Çakmak ve Erden, 2004: 84).

III. BÖLGESEL GELİŞME POLİTİKASI

A. Bölgesel Gelişme Politikası

Bölgesel gelişme politikası, bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeylerindeki farklılıkları gidermeye veya belirli bölgelerde sanayileşmenin itici gücünde görülen değişiklikler nedeniyle ortaya çıkan gerilemeleri önlemeye yönelik politikalar bütünü olarak algılanabilir (Kumral, 1993: 45).

Küreselleşme süreci ile birlikte kabuk değiştiren günümüzün dünyasının temel sorunlarından biri de gerek ülkeler arası gerekse aynı ülke içerisindeki farklı bölgelerdeki gelişmişlik farklılıklarının varlığıdır. Gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerin, sosyo-ekonomik alanlarda bölgesel dengesizlikler yaşadıkları veya halen yaşamakta oldukları bilinmektedir. Böylece, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmada bölgesel gelişme politikaları önemli bir konuma bürünmüştür (Yücel ve Ata, 2006: 506-507).

Bununla birlikte ülkelerin, yalnızca genel büyümeyi değil, bu büyümenin mekansal dağılımını yönlendirmenin parametrelerini kuramsallaştırma arayışları bölgesel gelişme politikalarını etkilemiştir (Akkahve, 2003: 1).

1990'lı yıllarda, küreselleşme sürecinde değişen koşullara uyum, rekabet, insan kaynaklarının geliştirilmesi, küresel piyasanın dinamik olarak izlenmesi, örgüt yapılarında esneklik ve maliyet kontrolü gibi önemli olgular, geleneksel bölge anlayışını değiştirerek yeni bir bölge yaklaşımı oluşturmuştur (Akkahve, 2003: 1). Özellikle gelişmiş ülkelerde yaşanan ekonomik, teknolojik değişme ve gelişmelerle

birlikte, bilgi teknolojisindeki gelişme ve bilginin stratejik kaynak haline gelmesi, toplumda, yerelliğin ve katılımcılık ilkesinin öne çıkması biçiminde gözlenen toplumsal değişimler, bölgesel gelişme politikalarında önemli değişmelere yol açmıştır (Sarica, 2001: 154). Yeni dünya düzeninde, yerel dinamiklerin ekonomik kalkınma ve bölgesel gelişme sürecindeki önemi artmıştır. Geleneksel politikalarla yeni bölgesel politikalar arasındaki farklar Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Bölgesel Politikadaki Değişiklikler

	Geleneksel Bölgesel Politikalar	Yeni Bölgesel Politikalar
Problem Bölgeler	Karşıtlık (gelişmiş/gelişmemiş)	Çok yönlülük (çeşitli yapısal zayıflıklar)
Temel Strateji	Bölgesel büyüme/gelişme	Bölgesel Yenilik
Örgütsel Yapı	Merkezi devletçe desteklenme	Merkezi değil yerel topluluk ön planda
Hakim Mekanizma	Bölgelerarası yeniden dağıtım	Öncelikle yerel ve bölgesel kaynakların harekete geçirilmesi
Önemli Yönlenmeler	Kapital ve doğal kaynaklar Madde Ekonomik büyüme Sanayi sektörü Projeler Az sayıda büyük firma ve proje	Bilgi ve bilgi üretimine yönelik kaynaklar (nitelikli insan gücü, AR-GE, teknik ve sosyal altyapı) Kalite Sürdürülebilirlik ve esneklik Servis sektörü ve sektörler arası bağlantılar Programlar Çok sayıda küçük-orta ölçekli firma ve proje
Dinamikler	Sabit sorun alanları (mekanda) Önceden belirlenmiş “büyüme merkezleri” Metropoller	Hızla değişen problem alanlar Yerel kaynağın kendiliğinden hareketi (doğal büyüme merkezi) Orta boy kent ağları ve çok odaklı mekansal yapı

Kaynak: Akkahve, 2003, s. 2.

B. Bölgesel Gelişme Politikasının Temel İlkeleri

Bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltabilmek için, geri kalmış bölgeleri kalkındırmaya yönelik bir politikanın izlenmesi gerekir. Böyle bir politikanın üç ilkesinden söz edilebilir. Birbirlerinin bütünleyicisi olan bu ilkeler sırasıyla “sosyal karlılık” , “kalkınma kutbu” ve “halkın katılımı” ilkeleridir (Dinler, 1994: 275).

1. Sosyal Karlılık İlkesi

Kıt üretim kaynaklarının alternatif kullanım alanları arasında dağıtım kararı verilirken, özel yararlar toplum yararı birçok durumda birbiri ile uyumsuzdur. Hür teşebbüs rejiminin egemen olduğu liberal politika izleyen ülkelerde, girişimci kar maksimizasyonuna yönelik kararlar alır. Karını maksimum kılacak üretim hacmini ve fiyatı belirleme yanında, kendisine yüksek kar sağlayan sektörleri ve de faaliyete geçeceği yöreleri titizlikle seçmek durumundadır. Kar olduğu sürece yaşayabilen girişimcinin kendi yönünden ussal olan bu davranışı, bazen toplum yararı ile uyumsuzdur.

Özel sektör hem kısa dönemde verimli olan ve dolayısıyla yüksek kar oranı elde edebileceği faaliyetlere yönelir, hem de kendisine en fazla olanak sağlayan yörelerde faaliyetlerini yoğunlaştırır. Dolayısıyla, özel sektörün hem uzun dönemde verimli olabilen altyapı yatırımlarına yönelmemesini, hem de geri kalmış bölgelere gitmemesini normal karşılamak gerekir. Bölgelerarası ekonomik ve sosyal gelişme farklılıklarını azaltmak amacıyla geri kalmış bölgelerde ekonomik canlılık sağlayacak, buna karşın uzun vadede verimli olabilen, ancak sosyal karlılığı yüksek olan bu yatırımların, devlet veya otoritesini devletten alan kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilmesi gerekir (Dinler, 1994: 275-276).

İşte bölgesel kalkınma politikasının sosyal karlılık ilkesi, geri kalmış yörelerde kısa sürede ekonomik olmasa bile, sosyal karlılığı yüksek ve ancak uzun sürede ekonomik olabilen yatırımların devletçe yapılmasıdır. Çünkü günümüzde modern devlet anlayışı, toplum refahını yükseltmeye yöneliktir ve dolayısıyla ulusal devlet açısından sosyal yarar, daima özel yarara yeğlenir.

Şu halde devlet geri kalmış bölgelere hem altyapı yatırımlarını, hem de bu bölgelere canlılık kazandıracak üretken yatırımları götürmelidir. Devletin geri kalmış bölgelere bu ilke çerçevesinde müdahalesi olmadan, bölgesel kalkınma politikasından söz etmek mümkün değildir. O halde, devletin geri kalmış bölgelerde ekonomik canlılığı başlatabilmesi için, söz konusu bölgelere gidecek girişimcilere bir takım mali ve vergisel teşvik tedbirleri uygulaması yeterli değildir. Devlet teşvik tedbirleri yanında, bölgenin altyapı yatırımlarını tamamlamalı ve ilave olarak bölgeye canlılık kazandıracak faaliyetleri bizzat götürmelidir (Dinler, 1994: 276).

2. Kalkınma Kutbu İlkesi

Bölgesel kalkınma politikasının ikinci ilkesi, kalkınma kutbu ilkesidir. Perroux, kalkınma kutbunu şöyle açıklamaktadır: “Ekonomik gelişme aynı anda, her yerde birden görülmez, farklı şiddetlerde, gelişme kutup ya da noktalarında görülür, çeşitli kanallardan değişen nihai etkilerle bütün ekonomiye yayılır”.

Gelişme, bir sürükleyici birimin varlığıyla ortaya çıkacaktır. Sürükleyici endüstri de denilen bu birimin gelişme hızı, tüm endüstrilerin ortalama gelişme hızından daha büyüktür. Gelişme dinamizminin hareket noktası olan bu birim, çevresine teknik planda, ekonomik planda (tüketim ve tasarruf), psikolojik planda ve coğrafi planda bir seri kutuplaşma etkisinde bulunur. Gelişme kutuplarının kendiliğinden ortaya çıkışı, endüstri devrimine dayanan tarihsel bir süreç izlemiştir. Günümüzde, yalnız gelişmiş ülkelerde değil, azgelişmiş ülkelerde bile, bölgesel kalkınma kutbu ilkesine başvurulmakta ve geri kalmış yörelerde yapay kutuplar yaratılmaya çalışılmaktadır (Dinler, 1994: 276-277).

Bir kutup yaratılırken, yatırım çabasının tüm sektörlerle birden değil de, bölgenin özelliğine göre, daha hızlı gelişme şansı olan sektöre ve genellikle de ikinci sektöre (endüstriyel sektör) yöneltilmesi gerekmektedir

Yatırımlar belirli bir bölgeye yapılırken, yatırımların finansmanının nereden sağlanacağı da önem taşımaktadır. Bazen bir bölgedeki mevcut

faaliyetler, nispeten geri kalmış bölgeye transfer edilebilir. Bu durum ekonomik faaliyetlerin alanda yer değiştirmesinden başka bir şey değildir. Bazen de geri kalmış yörede yeni bir faaliyetin doğması sağlanır. Her iki durumda da ekonomik faaliyeti başlatacak sürükleyici birimin, geri kalmış yörede faaliyete geçmesinin sağlanması gerekmektedir (Dinler, 1994: 277).

3. Halkın Katılımı İlkesi

Bölgesel kalkınma politikasının savunulan üçüncü ilkesi, bölgesel kalkınma faaliyetlerine başka bir deyişle bölgesel kalkınma planlarına, halkın katılmasıdır (Dinler, 1994: 277). Bölgesel kalkınma politikasının başarısı, bölge halkının projeye sahip çıkması, projede söz sahibi olması ve projeye katılımıyla değerlendirilir.

Katılımcılık, halkın kendisiyle ilgili politikaların oluşturulmasına karar verme sürecine, uygulanmasına ve izleme-değerlendirmesine kadar tüm aşamalarına katılımı olarak anlaşılmaktadır. Katılım, toplumun kendi ayakları üzerinde durabilmesini, kalkınma çabalarını omuzlayabilmesini ve örgütlü ve demokratik toplumun oluşabilmesinin yolunu açmaktır.

Bölgesel kalkınma politikasının oluşturulmasına katılımıyla halkın motivasyonu artacak, merkezi ve yerel yönetimlerin ekonomik ve politik kararları halkın daha büyük bir kesimi tarafından genel kabul görecektir. Bu açıdan bakıldığında, halkın yönetime katılmasında sivil toplum örgütlerinin çok önemli bir işlevi bulunmaktadır (Acar, 2006: 12). Bir bölge halkı, bölgesel kalkınma politikasının hazırlanması ve uygulanmasına, sanayi odaları, ticaret odaları ve ziraat odaları başta olmak üzere mesleki odalar, belediye meclisi, bölgesel kalkınma komisyonu, kalkınmayı düzenleme özel komiteleri vb. gibi geleneksel ya da yeni kuruluşlar aracılığıyla bizzat katılabileceği gibi, yetkililerin seçiminde söz sahibi olarak, dolaylı yünden de katılabilir (Dinler, 1994: 278). Ancak bu örgütlerin görevleri yalnızca halkın siyasete katılımını temin etmekle kalmamalı, bölgeyi geliştirecek araştırma projelerine de her aşamada destek

olmalıdır. Ayrıca bölgesel kalkınmada çok önemli bir faktörün de, akademik çevre ve özellikle üniversiteler ile işbirliği yapılması olduğu bilinmektedir. Akademisyenlerin, bölgesel kalkınmanın teorik ve bilimsel altyapısını hazırlayarak, bölgesel kalkınmanın politik yönünü azaltmaları gerekmektedir (Acar, 2006: 12).

Özellikle halkın, yetkililerin seçimine katılması halinde, politikayı yürütecek olan yetkililer, bölge halkını sorunların çözüm yollarına inandırmayı başarmak için, en olumlu önlemleri alma zorunluluğunu hissedeceklerdir (Dinler, 1994: 278).

C. Bölgesel Gelişme Politikasının Amaçları

Bölgesel ekonomi politikası, farklılaşmış ekonomik sürecin mekan içinde ortaya çıkışını ve mekanda oluşan ekonomik yapının gelişimini belli amaçlar doğrultusunda etkileyip yönlendirmektedir. Bölgesel politikalar, bölge veya ekonomi bütününden birisi daha ağırlıklı ön plana alınarak düzenlenebilmektedir. Başka bir deyimle, “bölge için bölgesel politika” veya “ülke için bölgesel politika” izlenebilmektedir (Erkan, 1995: 230).

Bu yaklaşımlardan ilkinde bölge; ikincisinde ise ülke bütünü açısından politikaların üretilmesine öncelik verilmektedir. Ancak pratikte, ülke ve bölge ekonomilerine ilişkin amaçlar arasında uzlaşma ve uyum sağlayıcı bir yol izlenmektedir. Ayrıca ülke ekonomisinin kademeleşme yapısı içinde oluşan bölgesel politikaların, genel ekonomi politikalarına dayandırılması daha mantıklı olmaktadır. Bu durumda bölgesel ekonomi politikası amaçları, genel ekonomi politikası tarafından belirlenmiş olmaktadır. Böylece bölgesel politika amaçları, genel ekonomi politikalarından türetilmiş alt amaçlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Genel ekonomi politikasından türetilen üç temel bölgesel ekonomi politikası amacı; büyüme, istikrar ve dengeleme (eşitleme) olmaktadır (Erkan, 1995: 230).

Büyüme amacında, genel ekonominin daha hızlı büyüebilmesi için, bölgelerde büyüme için uygun ön koşulların yaratılmasına yönelmek söz konusu olmaktadır. Bunun için özel ve kamusal yatırımların etkin koordinasyonu yoluyla, üretim faktörlerinin optimal dağılımı amaçlanmaktadır.

İstikrar amacında, ekonomide istihdam ve gelirin olabildiğince istikrarlı gelişmesini sağlayabilmek için bölgesel kuruluş yeri ve üretim yapısının, konjonktürel ve yapısal dalgalanmalara düşmesinin önlenmesi esas alınmaktadır. Bölgesel istikrar politikasında, bölgesel ve sektörel yapı politikasının koordinasyonu ile bölgelerin ekonomik yapılarının kendi içinde dengeli olmasının sağlanması üzerinde durulmaktadır.

Dengeleme veya eşitleme amacı, ekonomik kaynakların bölgeler düzeyinde dengeli ve göreceli olarak eşit dağılım ve donatımının sağlanmasına yöneliktir. Bununla bölgeler arasındaki gelir ve refah dengesizliğini azaltarak, bölgede sağlıklı çalışma ve yaşamın ön koşullarının yaratılması sağlanmaktadır. Bu amaçta bölgelerin, olabildiğince eşit altyapı donatım düzeylerine ulaştırılması esas alınmaktadır (Erkan, 1995: 230).

D. Bölgesel Gelişme Politikasının Araçları

Bölgesel kalkınma politikaları, belirli sosyal ve ekonomik kriterler bakımından ortak özellik taşıyan ve öncelikle ülke ortalamasının altında yer alan ve problem olarak algılanan, sınırları belli alanların insani, kurumsal-örgütsel ve zihniyet açılarından sorunları gidererek, niteliklerinin ülke ortalamasına yükseltilmesi amacını taşır. Bu amaçlara ulaşmak için, bölgenin tüm kaynaklarının analiz edilerek, kabiliyet ve kapasitelerinin ortaya konması, daha sonra da, bölgenin mevcut durumu ile hedef alınacak yeni bir yapısal öngörüye ulaşmak üzere, kısa, orta ve uzun vadeli politika araçlarının tutarlı bir biçimde oluşturulup, uygulamaya konması gerekir (Küçükaltan ve diğerleri, 2005: 4).

Bölgesel kalkınma politikasının araçları, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterebilmektedir. Ancak burada bu farklılıklar göz önüne

alınmadan genel olarak bölgesel kalkınma politikasının araçlarının neler olabileceği analiz edilecektir. Bu bağlamda bölgesel kalkınma amaçlarını gerçekleştirmek için kullanılan politika araçlarını aşağıdaki şekilde inceleyebiliriz.

1. Bölgesel Planlama

Bölgesel planlama, bir bölgenin ekonomik, sosyal ve fiziki yönden koordine edilmesi demektir. Bir mekanın en rasyonel biçimde düzenlenmesi ve bu düzenin gerektiği şekilde donatılmasıdır. Bölge planlamasının ana teması bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesidir (Arslan, 2005: 278). Bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi sürecinde, bölgeler arasındaki iletişimi de maksimize etmek hedeflenmektedir (Higgins, 1968: 476).

Bölge planlaması öncelikle kalkınmanın bölgesel, mekansal ve dolayısıyla coğrafi boyutlarının da planlara dahil edilmesi gereksiniminden doğmaktadır. Bölge planlamanın dayandığı bir başka neden, ekonomik, toplumsal ve fiziksel planlama çalışmaları arasında eşgüdüm sağlamaya elverişli düzeyde bir planlama türü olmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda başarısı “ulusal kalkınmayla bütünleşen, ancak bölgesel düzeyde seçici rekabet gücü ve ekonomik katkısı yüksek sektörlerle öncelik vermeye” bağlı olan bölge planlama, ulusal hatta ulus dışı komşu mekanların göreceli üstünlük ve yetersizliklerini de dikkate almaktadır (İldırar, 2003: 25-26).

Doğal kaynak, nitelikli insan gücü, teknoloji ve bilgi üretimi ve kullanımı, sosyal-fiziksel-ekonomik altyapı gibi çeşitli kaynakların bölgeler arasında dengeli dağılmaması, toplumun tarihsel, fiziksel, yapısal ve örgütsel özelliklerindeki farklılıklar dünyada, ülkesel mekanlarda problem ve potansiyel alanların oluşmasına neden olmaktadır. Bölge planlama, dünyada bu tür alanların ekonomik, sosyal ve fiziksel bütünleşmesinde kullanılan bir araç olarak ele alınmaktadır (Doğan, 1997: 130).

Bölgesel planlama; ulusal planlara göre, bölgesel önemlilik arz eden sorun ve detaylara daha fazla yer veren çalışmalardır. Bölgesel planların, makro planların hesaba katmadığı yerel “teknolojik düzeyi” kapsadığı ve yerel “yatırım etkisi” dinamiğinden yararlanarak ortak bir sinerji yarattığı bilinmektedir. Bu özelliği ile de ulusal planları tamamlayıcılık görevi görmektedir (Aktakas ve diğerleri, 2004: 97-98).

Bölge planlama, ulusal planlama stratejileri çerçevesinde ulusal önceliklerin ve politikaların, yerel ölçekteki gereksinimlere yanıt verecek biçimde, yereldeki fiziksel ifadesini somutlaştıran önemli bir ara yüzdür. Yerel öncelikleri tanıyan ve ortaya koyan bölge planlaması, ulusal bağlamda mekansal bütünleşmeyi sağlayacak sektörel programları/eylemleri detaylandırır. Bu bağlamda bölge planlamasının “kalkınma” kavramından ayıramayacağı ve bölgesel gelişme için önemli bir araç olduğu söylenebilir (Akkahve, 2003: 1).

2. Kamu Yatırımları

Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak için başvurulabilecek diğer bir önemli araç, kamu harcamalarıdır (Dinler, 1994: 290). Kalkınmanın ilk dönemlerinde altyapı yatırımlarının yapılma gerekliliği ve özel sektördeki sermaye yetersizliği, kamu yatırımlarının zorunlu olarak ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Devlet bu yatırımları yaparken ulusal çıkarı ön planda tutmakta ve kısa dönemde karlılığı düşünmemektedir (Kedik, 2003: 19).

Devlet nispeten geri kalmış bölgeye, o bölgeden elde ettiği kamu gelirinden daha fazla bir harcama yaparak, söz konusu bölgeye ilave bir satın alma gücü kanalize edebilir. Böylece bir yandan oluşturulan satın alma gücü nedeniyle bölgede bir canlanma başlayacak, öte yandan yapılan kamu yatırımlarıyla bölgenin üretim kapasitesi artırılabilecek ya da eksik olan altyapısı tamamlanacak ve böylece bölge, işletmeler için daha cazip hale getirilecektir (Dinler, 1994: 290).

Bu çerçevede devletin yaptığı çalışmalar, üretken kamu yatırımları ve altyapı yatırımları olmak üzere iki grup altında incelenmektedir (Kumral, 1993: 47):

Üretken Kamu Yatırımları: Devletin üretken kamu yatırımlarıyla geri kalmış bölgeye dolaysız müdahalesi, benimsenen iktisat politikalarıyla yakından ilgilidir. Her ülkede devlet, ekonomiye az ya da çok yoğunlukta müdahale ederek, bazı sanayileri kontrolü altına almaktadır. Geri kalmış bir bölgenin canlandırılması için, bölgeye devletin bizzat üretici olarak gitmesi, günümüz piyasa ekonomisi ülkelerinde bile görülmektedir. Bu ülkelerde devlet, bölgede faaliyete geçirdiği işletmeyi kar edebilecek düzeye gelince özel sektöre devretmektedir.

Altyapı Yatırımları: Altyapı yatırımlarının yapılması devletin en eski görevlerinden biri olmakla birlikte altyapı kavramı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomi diline girmiştir. Bu kavram bazen dar anlamda, bir bölgenin yalnızca ulaşım ve haberleşme düzeniyle sınırlı olarak yorumlanmakla birlikte, geniş anlamda alındığında belirli bir ekonomik alanda üretim koşullarının yaratılması ya da geliştirilmesini sağlayan, ekonomik, kurumsal ve sosyal düzenin tümünü ilgilendiren her çeşit yatırımı kapsamaktadır. Öyleyse, yalnızca yollar ve haberleşme şebekeleri değil, su, eğitim, sağlık vs. gibi işgücünün verimini artıran tüm yatırımlar, altyapı yatırımlarını oluştururlar (Dinler, 1994: 290-291).

Geri kalmış bölgeleri karakterize eden unsurlar arasında, fiziki ve beşeri altyapı eksiklikleri önemli bir yer tuttuğuna göre, altyapı yatırımlarının ivedilikle tesisi önem arz etmektedir. Bu nedenle, birçok ülkede geri kalmış bölgelerin kalkandırılabilmesi için gerekli olan enerji, ulaşım ve iletişime ilişkin temel altyapı yatırımlarının inşası kamu sektörü tarafından gerçekleştirilmektedir. Bir bölgenin kendisine doğru çekmek istediği yeni sanayi dalları için, altyapı yatırımlarının maliyeti gereksinme duyulan yatırımın önemli bir parçası olarak nitelendirildiğine göre, kamu sektörünün altyapı yatırımlarının inşasını üstlenmesiyle geri kalmış bölgelerde yatırım yapma eğiliminde olan özel girişimciler hiç değilse maliyet açısından önemli bir avantaja kavuşabilmekte ve bu durum cezbedici etkiler yaratabilmektedir (Varım, 1989: 25).

3. Mali ve Vergisel Teşvik Önlemleri

Geri kalmış bölgelerin temel karakteri, söz konusu bölgelerde yeterli istihdam alanlarının olmaması nedeniyle yaygın gizli ve açık işsizliğin varlığı, bunun sonucu olarak da gelir düzeyinin düşük olmasıdır. Bu bölgelerde girişimciliğin oluşması için uygun ortam olmadığı gibi, başka bölgelerden de hiçbir cazibesi olmayan bu tür bölgelere, girişimciler gelmemektedir. O halde, bu az gelişmiş bölgelere girişimcileri çekebilmek için, bu bölgelerde faaliyete geçmek isteyen girişimcilere öteki bölgelerden sağlayabilecekleri avantajların daha fazlasını vermek gerekmektedir. İşte bu yaklaşım, teşvik tedbirleri düşüncesinin ortaya atılmasının nedenidir (Dinler, 1994: 284).

Yatırımların maliyetlerini düşürmeye ya da işletmelerin karlılıklarını artırmaya yönelik teşvik tedbirleri yalnızca geri kalmış bölgelerin canlandırılması amacına yönelik olmayıp, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişmeyi sağlamak amacıyla da başvurulan yaygın bir araçtır (Kumral, 1993: 46).

Ülkelerin ekonomik ve sosyal özellikleri ile kalkınma düzeylerine bağlı olarak uygulanan teşvik programları ve bu amaç için kullanılan araçlar farklılık gösterebilmektedir. Bu teşvik tedbirleri (Dinler, 1994: 284-285);

- Vergisel Teşvikler,
 - Gelir vergisi avantajı,
 - Gümrük vergileri avantajı,
 - Kayıt ve tescil vergileri avantajı,
 - Yerel vergi avantajları,
- Kredi Teşvikleri,
 - Uzun vadeli krediler,
 - Faizsiz ya da düşük faizli krediler,
- Diğer Teşvik ve Düzenlemeler,
 - Geliştirme ve teşvik fonları,
 - Devlet iştirakleri,
 - Arsa tahsisi,

- Kamu ihalelerinde öncelik,
- İşletmelere sağladıkları her yeni istihdam için, para yardımı (İşgücü giderlerine devletin doğrudan katılması) şeklindedir.

4. Mevcut Yönetimsel Örgütün Bölgesel Sorunlara Uyumunun Sağlanması

Bir ülkede bölgesel kalkınma politikasının uygulanmasına geçildiğinde mevcut yönetimsel örgütün, bu politikanın gereklerine cevap vermesi genellikle güç olmaktadır (Dinler, 1994: 297). Bölgesel kalkınma planlarının hazırlanması ve uygulanması için, yönetimde bölgesel örgütlenmeye gitmek ve gerektiği hallerde yetki devri, yetki genişliği ve yerinden yönetimi gerçekleştirmek gerekmektedir. Bu arada bir yandan yönetimin mali olanakları ve personelin kalitesi yükseltilmeye, diğer yandan geleneksel yönetim çerçevesi dışında özel kuruluşlarla bölgesel politikalar uygulanılmaya çalışılmaktadır (Kumral, 1993: 48).

Bölgesel gelişme politikasının etkin bir şekilde yürütülmesinde çözümü gereken yönetimsel örgüt sorunlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Dinler, 1994: 297-298):

- Mevcut yönetimsel yapıyı saptanan plan bölgelerine göre yeniden örgütlemek,
- Plan bölgelerindeki yönetim kademelerinde yetki devri, yetki genişliği ve yerinden yönetim ilkelerini uygulamak,
- Bölgesel yönetimin mali imkanlarını artırmak ve yeterli personele kavuşmasını sağlamak,
- Halkın yönetime katılmasını sağlamak,
- Yönetim kademeleri arasında gerekli koordinasyonu sağlamak,
- Bazı özel görevleri yerine getirebilmek için gerektiğinde geleneksel yönetim çerçevesi dışında özel kuruluşlar oluşturmaktır.

5. Metropolitan Bölge Gelişiminin Sınırlandırılması ve Göç Hareketlerinin Yönlendirilmesi

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, büyük metropollerin bulunduğu aşırı kalabalık bölgelerde yaşayan insanlara çeşitli hizmetlerin götürülmesi güç ve de pahalı olmaktadır. Bu bölgelerde işletmeler olumsuz dışsal ekonomilerle karşılaşmaya başlar ve üretim maliyeti yükselir. Büyük metropollerin bulunduğu bu bölgelerin daha da kalabalıklaşmasının önüne geçmek gerekir. Geri kalmış bölgelerin kalkındırılması, bu bölgelerin bünyesindeki bazı merkezlerin nüfus tutmaya başlaması, metropolitan bölgelere olan göçün önüne set oluşturacağından, metropollerin daha da büyümesi nispeten de olsa önlenmiş olacaktır (Dinler, 1994: 306).

Geri kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere yönelik nüfus hareketleri, gizli işsizlik koşulları altında, bir gelir artışına yol açtığı halde, bu durum, nüfus yoğunluğu düşük bölgeler için bir kayıp sayılabilir. Bu nedenle, bölgesel kalkınma sürecinde göç hareketlerinin yönlendirilmesi son derece önemli olmaktadır (Varım, 1989: 26).

6. Diğer Araçlar

Bölgesel ekonomik yapının genişletilerek, gelir ve istihdamın artırılmasına yönelik bölge politikalarının tanımlanması, uygulanması ve sorunların çözümü için yukarıda değinilen araçların dışında diğer bazı araçlar ve örgütsel yapıların da geliştirildiği görülmektedir. Bunlardan bazıları (DPT, 2003: 257-259):

- Bölge İçi Sektörel Sanayi Ağı
- Teknoparklar
- Organize Sanayi Bölgeleri
- Küçük Sanayi Siteleri
- Bölgesel Kalkınma Ajansları
- Danışma merkezleri
- Girişimciliğin Teşvik Edilmesi

şeklinde sıralanabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL GELİŞME YAKLAŞIMI

Bu bölümde sürdürülebilir bölgesel gelişme yaklaşımı inceleme konusu yapılmaktadır. Birinci kısımda sürdürülebilir gelişmenin tanımına, sürdürülebilir gelişme yaklaşımının tarihsel sürecine ve sürdürülebilir gelişme politikalarına, ikinci kısımda sürdürülebilir gelişmeye alternatif yaklaşımlara ve son kısımda ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir bölgesel gelişme uygulamalarına yer verilmektedir.

I. SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME YAKLAŞIMI

Bugünün üretiminin yarının üretim faktörleri ile çok sıkı ilişkili olduğu kapalı dünya ekonomisinde insan, doğal kaynaklar bakımından ikame edilemez bir yapı ile karşı karşıyadır. Bununla birlikte sınırlı yapıdaki doğal kaynakların günümüze değin sanayileşmiş ülkelere israfıca tüketildiği de bilinmektedir. Gelecek kuşaklara karşı kayıtsız kalınan bu yaklaşımın temelinde, Boulding'in deyimiyile sanayi devriminin izlerini taşıyan "Kovboy Ekonomisi" vardır. Günümüzde de Kovboy Ekonomisi yerini "Çılgın Büyümeye" bırakmıştır (Uçar, 1991: 46).

Neticede canlı hayatının bağlı olduğu eko-sistemi hızlı bir şekilde tahrip eder hale gelen bu kalkınma anlayışları, gündeme "kuşaklararası kaynak kullanım etkinliğine" sahip *sürdürülebilir kalkınma* modelini getirmiştir (Uçar, 1991: 46-47). Güncel büyüme ya da kalkınma anlayışını tanımlayan sürdürülebilir kalkınma çevreye karşıt büyümeden çevreyle uyumlu büyümeye geçişi ifade etmektedir (Ceylan, 1995: 204).

Sürdürülebilir gelişme yaklaşımı, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya olanak verecek şekilde, doğal kaynakların rasyonel yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere yaşayabilecekleri bir doğal fiziki ve sosyal çevre bırakma yaklaşımıdır. Böylesi bir yaklaşım kalkınmanın her aşamasında

ekonomik ve sosyal politikalarla çevre politikaların birlikte ele alınıp, entegre bir şekilde uygulanmasını zorunlu kılmaktadır (Özbey, 2002: 135-150).

A. Sürdürülebilir Gelişmenin Tanımı

Kentbilim Terimleri Sözlüğü'nde *sürekli ve dengeli gelişme* olarak adlandırılan *sürdürülebilir gelişme (sustainable development)* kavramı (Mengi ve Algan, 2003: 1), 1980 yılında Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği tarafından Dünya Koruma Stratejisi'nin sunulmasıyla ortaya çıkmıştır (Ceylan, 1995: 205). Dünya Koruma Stratejisi, basit yenilenebilir kaynak sistemlerinin ötesinde sürdürülebilirlik kavramını uygulamak için yapılan ilk girişimdir. Stratejinin temel hedefleri olan ekolojik süreçlerin ve yaşam destek sistemlerinin devamının sağlanması, biyolojik çeşitliliğin korunması, ekosistem ve çevrenin sürdürülebilir kullanımı dikkate alındığında sürdürülebilirliğin yalnızca ekolojik yanının gözlemlendiği dikkat çekmektedir (Ceylan, 1995: 205). Oysa giderek ağırlaşan çevresel sorunlar karşısında, insanlığın çıkış yolu olarak, çevresel gelişme ile ekonomik kalkınma arasındaki yaşamsal köprünün kurulması ve gelişmenin sürdürülebilir olması gösterilmektedir (Güneş, 2005).

Sürdürülebilir gelişme kavramı, 1987 yılında BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayınlanan Brundtland Raporu olarak da bilinen Ortak Geleceğimiz Raporu ile önem kazanmaya ve tartışılmaya başlanmıştır (Fisunoğlu, 1990: 39). Rapor sürdürülebilir gelişmeyi, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneklerini tehlikeye sokmaksızın bugünkü kuşakların ihtiyaçlarını karşılayan gelişme olarak tanımlamıştır (Gastaldo ve Ragot, 1996: 74). Bu tanımla ekonomi-ekoloji bağlantısı kurulmuş oluyor ve kalkınma, çevre ile uyumlu olduğu sürece sürdürülebilir olarak anlaşılıyordu (Fisunoğlu, 1990: 39).

Başka bir tanıma göre sürdürülebilir gelişme, zaman içinde gelişmeyi engelleyebilecek unsurlarla bir uyum sağlama arayışı ve insanlığın geleceğini tehlikeye atmaksızın bugünkü ihtiyaçların tatminini sağlayacak bir gelişmedir. Uzun bir geçmişi olan insanlığın bu yerküre üzerinde uzun bir geleceğe sahip olması sürdürülebilir gelişmenin temel amacıdır. Öyleyse asıl olan, bugün ile gelecek arasında bir denge arayışıdır (Sarfati, 2002: 79-80).

Kavramın içerdiği anlamın başlıca üç boyutu vardır. Birincisi, geçerli sürecin (büyümenin) artık sürdürülemez, devam ettirilemez olduğudur. Bugünkü eğilimlere ve süreçlere müdahale edilmediği ve yeni bir yola girilmediği takdirde, geçerli büyüme gelecek kuşakların yaşamını ve refahını tehdit etmektedir. İkincisi, bugünün ihtiyaçlarının karşılanması; bunun anlamı tüm insanların asgari düzeyde de olsa bir yaşam standardına kavuşturulmasıdır. Üçüncüsü de, gelecek kuşakların da yaşam ve refahının güvence altına alınması ve bütün bunlar yapılırken çevre üzerindeki baskının uygarlığı tehdit etmeyecek bir seviyede tutulmasıdır (Başkaya, 2000: 213).

Sürdürülebilir kalkınmanın temelinde “tüketmeden kullanım” fikri yatar. Tüketmeden kullanım kavramı “canlı doğal kaynaklarla” ilgili olarak ekologlar tarafından geliştirilmiştir. Ekologlara göre tüketmeden kullanımın temel kuralı, herhangi bir canlı doğal kaynaktan elde edilebilecek yıllık verimin, o doğal kaynağın yıllık doğal artış oranını geçmemesidir. Örneğin, toprağı kullanmak için erozyon hızının, toprağın doğal oluşum hızını aşmaması gerekmektedir (Madran, 1991: 140).

Aslında teknik ilerleme, kurumsal yapılarda, yatırımlarda ve doğal kaynakların kullanımında bugünkü ve gelecekteki gereksinmelerin uzlaştırıldığı bir süreç olan sürdürülebilir gelişme kavramındaki *sürdürülebilirlik*, yalnızca ekoloji ile ekonomi arasında uyum sağlamak biçiminde anlaşılmalıdır. Tersine, sosyal, kültürel ve siyasal kurumsal süreçler içeren, çeşitli göstergeleri olan çok boyutlu bir kavramdır. Ortak Geleceğimiz adlı raporda kapsamlı bir biçimde ele alınan kavram, adeta çevre ve gelişme ilişkilerinin değerlendirilmesinde temel ölçüt olmuştur (Mengi ve Algan, 2003: 3).

Burada tanımlanan sürdürülebilir gelişme anlayışının merkezinde görüldüğü gibi, insan ile bugünkü ve gelecek kuşaklar arasındaki dayanışma yer almaktadır. Sürdürülebilir gelişme kavramının tanımında yer alan öğeler, *kuşak içi* ve *kuşaklararası* dayanışma ve adalettir. Kuşak içi dayanışma ve adalet mekan, kuşaklararası dayanışma ve adalet ise zaman boyutuna işaret etmektedir (Mengi ve Algan, 2003: 3).

B. Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımının Tarihsel Süreci

Bu kısımda 1980’li yıllardan itibaren yeni bir gelişme modeli olarak ortaya konulan sürdürülebilir gelişme yaklaşımını şekillendiren temel olaylar, tarihsel süreç içerisinde incelenecektir.

1. 19. Yüzyılda Kalkınma-Çevre İlişkisi

Klasik iktisatçılar ve onları takip eden dönemde, doğal kaynakların kendi kendini üreten ve sonsuz/sınırsız bulunabilirlik özelliklerine sahip olduklarına dair varsayım, iktisatçıların uzunca bir süre çevre sorunlarını dışlamalarına ya da görmezlikten gelmelerine yol açmıştır (Dulupçu, 2001: 1). Sınırsız bir doğal kaynak arzı varsayımından hareket edilince, iktisat biliminin, kaynakların sınırı ve tükenebilirliği ve bunun uzun dönemde ortaya çıkarabileceği sorunlar dikkate alınmamaktadır. Klasik iktisatçılardan A. Smith, D. Ricardo ve T. R. Malthus, doğal kaynakların sınırı üzerinde durmuşlardır ama onların üzerinde durduğu sorun daha çok tarımsal üretimle nüfus artışı arasındaki ilişki, dolayısıyla ekilebilir toprakların sınırlı oluşuyla ilgilidir (Başkaya, 2000: 195-199).

Fransız iktisatçı Jean Baptiste Say, 19. yüzyılın ilk yarısında kaleme aldığı “Cours d’Economic Politique (1828-1830)” adlı eserinde; “doğal kaynaklar tükenmezdirler, ne çoğaltılabilirler ne de tükenirler, bu yüzden ekonomi biliminin konusu dışındadır” demiştir (Başkaya, 2000: 195-199).

Doğa ve üzerinde yaşayan insanlar (ve öteki canlılar) arasındaki diyalektik ilişki hep yanlış değerlendirilmiştir. Doğa, teknik yöntem ve araçlarla sınırsız bir biçimde dönüştürülebilir, insan dışında, insanın “sahip olabileceği” bir gerçeklik olarak algılanmıştır. Bu nedenle iktisat bilimi sadece büyümenin sosyal ve teknik yönü üzerine odaklanmış, iktisadi büyümenin doğal çevre üzerindeki sonuçlarını dikkate almamış veya önemsiz saymıştır. Oysa, üretici faaliyetin ekolojik denge üzerindeki sonuçları ancak uzun dönemde anlaşılabilir (Başkaya, 2000: 195-199).

İktisat biliminin oluştuğu dönemde, sanayinin sınırlı bir coğrafi alanda ve belirli bir düzeyde geliştiği koşullarda, dönemin iktisatçılarının doğaya dolayısıyla ekolojik soruna bakışının böyle olması fazla şaşırtıcı değildir. Bu yaklaşıma göre insanlar “tükenmez” kaynakları, ihtiyaçları doğrultusunda ve hiçbir sınırla karşılaşmadan kullanabilirler. Bunun altında yatan asıl neden de, insanın doğanın baskısından kurtulması gerektiği ve doğaya egemen olmasıdır. Doğaya egemen olma yaklaşımı ve ona dayalı ekonomik faaliyet, sonuçta doğanın tahribini hızlandırıp, ekolojik dengeleri bozarak, insanlığı ve uygarlığı tehlikeli bir eşiğe getirmiştir (Başkaya, 2000: 195-199).

2. Büyümenin Sınırları

Ekonomik ve doğağ çevrenin karşılıklı bağımlılığının kalkınma politikalarına alınmasına gereksinim olduğuna dair ilk kapsamlı uyarı Roma Kulübü’nün “Büyümenin Sınırları” başlıklı raporunda daha 1972 yılında yapılmıştır (Dulupçu, 2001: 2). Bu nedenle Büyümenin Sınırları Raporu, çevresel gündemin ilk politika başlangıcı olmuştur. Rapor; nüfus, sanayi üretimi, gıda, yenilenemeyen kaynaklar ve çevre kirliliği gibi beş temel değişken arasındaki etkileşimi açıklamaya yöneliktir. Bu değişkenlerin hepsi üstel olarak artmaktadır. Söz konusu değişkenler bir yandan büyümenin nedenini oluştururken, diğer yandan da büyümenin devamında ya da sınırlarına ulaşmasında etken olmaktadır. Rapor’da ulaşılan sonuca göre, Dünya Sistemi kaynak krizi sonucu çökecektir. Büyümeyi durduran temel neden olarak, çevresel taşıma kapasitesinin aşılmasıyla ortaya çıkan çevre kirlenmesindeki hızlı artış vurgulanmaktadır (Ceylan, 1995: 203-204).

Forrester-Meadows tarafından geliştirilen Dinamik Dünya Modeli’nde nüfus artışının, ekonomik büyümeyle birlikte ekonomik faaliyetleri artırması üzerinde durulmaktadır. Bu durumda coğrafi mekanların sınırlılığı, yenilenemeyen kaynakların sınırlılığı ve ekonomik faaliyetlerin kirletici etkilerinin çevre tarafından özümsemesinin bir sınırı olduğu vurgulanarak üç kısıt ortaya konulmaktadır. Bu kısıtlar nedeniyle büyümenin sınırlarına ulaşılmaktadır. Ancak ulaşılan sonuçlar modelin açıklayıcı gücünün zayıflığı nedeniyle eleştirilmiştir (Ceylan, 1996: 13).

Olumlu olumsuz pek çok eleştiriler olsa da çevre sorunları ile ilgili ilk uluslararası çalışma 1972 yılında Roma Kulübü'nün hazırlattığı "Ekonomik Büyümenin Sınırları" adlı rapor olmuştur. Her ne kadar karamsar görüşler içerse de, nüfusun üstel büyümesine ilişkin değerlendirmesi özellikle az gelişmiş ülkelerin beslenme sorunları ve daha da ileri gidersek Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunun karşı karşıya olduğu açlık sorunu bakımından oldukça gerçekçi bir yaklaşımdır. Aynı araştırmaya göre; üstel olarak artan çevre kirlenmesi de doğal olarak üstel nüfus artışının bir sonucu olarak tarımsal uğraşlar, sanayileşme ve teknolojik gelişmeler için daha çok enerji kullanımına bağlanmaktadır. Buradaki pek çok eleştiriler alan değerlendirmede dünya ülkelerinin gelişmişlik düzeyleri eşitmiş gibi, çevre kirlenmesini önlemek amacı ile ekonomik gelişmenin durdurulması önerilmektedir (Erdal, 1991: 98).

3. 1972 Stockholm Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevresi Konferansı

1972 yılında Stockholm'de düzenlenen BM İnsan ve Çevresi Konferansı'nda, çevre konusu ilk kez dünyanın gündemine getirilmiştir. Konferansın en önemli yönelimi, çevre korumanın hükümetler ve politikacılar düzeyinde ele alınmasına yönelik girişimlerdir. Çevre sorunlarının gelişmiş ülkelerde sanayileşme ve üretim teknolojilerinden kaynaklandığı, gelişmekte olan ülkelerde ise az gelişmişliğin temel neden olduğu vurgulanmaktadır. Stockholm Konferansı'nda benimsenen ekokalkınma stratejisi, temel ihtiyaçlar esas alınarak oluşturulan bir üretim ve tüketim düzeyi öngörmekte, doğayı tamamen tüketmeyen ve gelecek nesilleri yükümlülük altına almayan, çevreyle uyumlu bir kalkınma anlayışını ifade etmektedir. Temel ihtiyaçları karşılamayı esas alan kalkınma stratejisi kaçınılmaz olarak öz kaynaklara daha fazla dayanmayı, dışa bağımlılığı azaltmayı gerektiren bir yaklaşımdır (Ceylan, 1995: 204).

Konferans, farklı siyasal blok ve gelişme düzeylerinden 113 ülkeyi ortak ilkeler etrafında toplayan çok katılımlı bir buluşma olması itibarıyla önemlidir. Konferansın amaçları arasında çevre koşullarına ilişkin veri toplanması, çevrenin yönetimine ve korunmasına ilişkin ilkelerin belirlenmesi, çevrenin korunmasına

yönelik teknik işbirliği, organizasyon, eğitim ve mali konularda önlemler alınması ve uluslararası düzeyde bilgi alışverişinde bulunulması yer almaktadır (Egeli, 1996: 15).

Stockholm Konferansı, insanın doğa karşısındaki tutumunun, davranışının kesinlikle değişmesi gerektiğini belgeleme bakımından oldukça önemlidir. Konferansın Genel Sekreteri, daha hazırlık çalışmaları aşamasında, dünya çevre bozukluğunu azaltma ve denetim altına almada en çok sanayileşmiş ülkelerin sorumlu olduğunu, çünkü sorunların ortaya çıkmasına onların neden olduğunu açıklamıştır. Stockholm Konferansı'nın açılış konuşmasında, bütün kadın ve erkeklerin yaşamlarını sürdürmelerinin ve refahlarının, fiziksel ve ruhsal alanlarda dengeli gelişmelerinin kendi aralarında ve doğa ile barış içinde yaşamakla gerçekleşeceği vurgulanmıştır. 1972 Haziran'ında "Bir tek dünyamız var" sloganı ile toplanan konferansın gerçek amacının; tüm dünya insanların dünyanın kötüye gidişini engelleyerek, birlikte daha iyi bir gelecek için savaşım vermelerinin gerektiği olarak belirtilmiştir (Erdal, 1991: 98-99).

Konferans sonunda bir eylem planı olarak "İnsan ve Çevresi Deklarasyonu" yayınlanmıştır. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kabul edilmiş ve konferansın başlama tarihi olan 5 Haziran, Dünya Çevre Günü olarak ilan edilmiştir (Egeli, 1996: 17).

4. Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)'nin 1982 yılında yapılan 11. Yönetim Konseyi Toplantısında alınan bir kararın BM Genel Kurulu'nda onaylanmasından sonra, 1983 yılında Norveç Başbakanı G. H. Brundtland'ın başkanlığında bağımsız bir komisyon olarak kurulan BM Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu'nun çevre ve gelişme arasındaki karşılıklı bağımlılığı ve etkileşimi ortaya koyan bir yaklaşımla gündeme getirdiği sürdürülebilir gelişme kavramı, uluslararası kuruluşların çevre politikalarının yönlendirilmesinde temel çerçeveyi çizerek, çevre gerçeğinin bugünkü içeriğini kazanmasında etkili olmuştur. Kavramın bugünkü yaygınlığını ve içeriğini kazanması kuşkusuz Ortak Geleceğimiz Raporuyla

birlikte başlamıştır. Rapor sürdürülebilir gelişmeyi, “bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamak” olarak tanımlamaktadır (Mengi ve Algan, 2003: 20).

Bu raporun hazırlanmasına neden olan gelişmelerin altında, ekonomik kalkınma ve büyümeyi sağlamak için yürütülen sanayileşme uğraşlarının yan etkileri bulunmaktadır. Çünkü ekonomik kalkınma ve büyüme için, yarın ne olacak kaygısına düşmeden, üstelik de sınırlı olan tüm kaynaklar sınırsızca kullanılmaktadır. Gelecek için kaygı duyan komisyon “sürdürülebilir kalkınma” için bu gidişin durdurulmasına bir uyarı olması ve en azından üretim-tüketim ilişkilerinde belli bir bilincin, sorumluluğun oluşması için bu raporu hazırlamıştır. Sonuç olarak Ortak Geleceğimiz Raporu, ortak bir sorumluluğun ortak bir ürünüdür (Erdal, 1991: 99).

5. 1992 Rio Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı

Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla yürütülen ulusal ve uluslararası çalışmalar kapsamında çevre bozulmasını durdurmak ve geri çevirmek için strateji ve önlemler hazırlanması düşüncesiyle, 3-14 Haziran 1992 tarihlerinde Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde BM Çevre ve Gelişme Konferansı düzenlenmiştir (Ceylan, 1995: 204). “Dünya Zirvesi” olarak da anılan ve çevre ve gelişme konularında dünya ülkelerini küresel düzeyde ilk kez bir araya getiren bu konferansa, BM üyesi ülkelerden 64 devlet başkanı, 46 hükümet başkanı ve 8 başkan yardımcısı katılmıştır. Konferans sadece dünya liderlerini değil, uluslararası ve bölgesel kuruluşlar, hükümet dışı örgütler, kadınlar, çocuklar, yerli halklar, çiftçiler, işçiler gibi etkin grupların temsilcilerini de bir araya getirmesi bakımından özel bir önem taşımaktadır (Mengi ve Algan, 2003: 21-22).

BM Çevre ve Gelişme Konferansı'nda sürdürülebilir kalkınma konusunda tüm tarafların bağıtladığı bir dizi karar üretilmiştir. Konferans, geleneksel kalkınma yaklaşımının insana, doğal-kültürel çevreye ve mekansal organizasyonlara yönelik olarak doğurduğu sorunları gerekçe alırken, “toplumsal ve coğrafi kutuplaşmanın” önemli sonuçlar doğurduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla konferans, çevre, kalkınma

ve kent krizinin ancak ilgili tarafların rol almaları ile aşılabileceğini belirlemiştir. Konferansta üç temel ilke ön plana çıkmıştır (Dağ, 2000: 41):

- Kaynakların, kuşaklar içi ve kuşaklararası eşit ve dengeli kullanımının sağlanması,
- Gelişme,
- Talebin kaynaklar üzerindeki baskısının, insani gelişme ve çevrenin korunması temelinde en aza indirilmesi, yüklenme (taşıma) kapasitesinin korunmasıdır.

BM Çevre ve Gelişme Konferansı sonucunda Çevre ve Kalkınma Üzerine Rio Bildirisi, Gündem 21, Ormanların Yönetimine, Korunmasına ve Sürdürülebilirliğine Yönelik Rehberlik Bildirisi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi olmak üzere değişimin gündemini belirleyen iki uluslararası anlaşma, iki bildiri ve bir ana eylem gündeminden oluşan beş ayrı belge hazırlanmıştır (Dağdemir, 2005: 51).

Rio'da onaylanan belgelerden en önemlisi, 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara dek uzanan dönemde ve devamında çevre ve gelişmeyi etkileyen tüm alanlarda hükümetlerin, gelişme örgütlerinin, BM kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin ve bağımsız sektörün yapması gereken etkinlikleri tanımlayan bir eylem planı niteliğindeki Gündem 21'dir. Gündem 21, bir anlamda Rio Bildirgesi'nde yer alan ilkelerin uygulama planıdır. Gündem 21, Tablo 2'de verilen dört temel başlık ve 40 bölümden oluşmaktadır (Mengi ve Algan, 2003: 21-22):

Tablo 2: Gündem 21

KISIM I:	Sosyal ve Ekonomik Boyutlar
Bölüm 1:	Giriş
Bölüm 2:	Gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir gelişmenin hızlandırılması için uluslararası işbirliği
Bölüm 3:	Yoksullukla Mücadele
Bölüm 4:	Tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi
Bölüm 5:	Demografik dinamikler ve sürdürülebilirlik
Bölüm 6:	İnsan sağlığının korunması ve kollanması
Bölüm 7:	Sürdürülebilir insan yerleşimleri gelişmesinin desteklenmesi
Bölüm 8:	Karar alma sürecinde çevre ve gelişmenin bütünleştirilmesi
KISIM II:	Gelişme İçin Kaynakların Korunması ve Yönetimi
Bölüm 9:	Atmosferin korunması
Bölüm 10:	Toprak kaynaklarının planlanması ve yönetimine bütünleşik yaklaşım
Bölüm 11:	Ormansızlaşma ile mücadele
Bölüm 12:	Hassas ekosistemlerin yönetimi: Çölleşme ve kuraklık ile mücadele
Bölüm 13:	Hassas ekosistemlerin yönetimi: Dağların sürdürülebilir gelişmesi
Bölüm 14:	Sürdürülebilir tarımın ve kırsal gelişmenin desteklenmesi
Bölüm 15:	Biyolojik çeşitliliğin korunması
Bölüm 16:	Biyoteknolojinin çevresel açıdan sağlıklı bir şekilde yönetimi
Bölüm 17:	Okyanusların, kapalı ve yarı kapalı denizler de dahil olmak üzere her türlü denizin ve kıyı alanların korunması ve bunların canlı kaynaklarının korunması, rasyonel kullanımı ve geliştirilmesi
Bölüm 18:	Tatlı su kaynaklarının temini ve kalitesinin korunması: Su kaynaklarının geliştirilmesi, yönetimi ve kullanımında bütünleşik yaklaşımların uygulanması
Bölüm 19:	Zehirli ve tehlikeli ürünlerin yasadışı uluslararası dolaşımı dahil olmak üzere, zehirli kimyasal maddelerin çevresel açıdan sağlıklı bir şekilde yönetimi
Bölüm 20:	Tehlikeli atıkların yasadışı uluslararası dolaşımı dahil olmak üzere, tehlikeli atıkların çevresel açıdan sağlıklı bir şekilde yönetimi
Bölüm 21:	Katı atıkların ve atık suların çevresel açıdan sağlıklı bir şekilde yönetimi
Bölüm 22:	Radyoaktif atıkların güvenli ve çevresel açıdan sağlıklı bir şekilde yönetimi
KISIM III:	Etkin Grupların Rolünün Güçlendirilmesi
Bölüm 23:	Başlangıç
Bölüm 24:	Sürdürülebilir ve hakkaniyetli gelişme yönünde kadınlar için küresel eylem
Bölüm 25:	Sürdürülebilir gelişmede çocuklar ve gençlik
Bölüm 26:	Yerli halkların ve toplulukların rollerinin tanınması ve güçlendirilmesi
Bölüm 27:	Hükümet-dışı kuruluşların rolünün güçlendirilmesi
Bölüm 28:	Gündem 21'in desteklenmesinde yerel yönetimlerin girişimleri
Bölüm 29:	İşçilerin ve işçi sendikalarının rolünün güçlendirilmesi
Bölüm 30:	İş çevrelerinin ve sanayinin rolünün güçlendirilmesi
Bölüm 31:	Bilimsel ve teknolojik topluluk
Bölüm 32:	Çiftçilerin rolünün güçlendirilmesi
KISIM IV:	Uygulama Yöntemleri
Bölüm 33:	Finansal kaynaklar ve mekanizmalar
Bölüm 34:	Çevresel açıdan sağlıklı teknolojinin transferi, işbirliği ve kapasite geliştirilmesi
Bölüm 35:	Sürdürülebilir gelişme için bilim
Bölüm 36:	Öğretimin, kamu duyarlılığının ve eğitimin özendirilmesi
Bölüm 37:	Kapasite geliştirmeye yönelik ulusal mekanizmalar ve uluslararası işbirliği
Bölüm 38:	Uluslararası kurumsal düzenlemeler
Bölüm 39:	Uluslararası tüzel araçlar ve mekanizmalar
Bölüm 40:	Karar alma sürecinde bilgi

Kaynak: Mengi ve Algan, 2003, ss. 23-25.

Yukarıdaki tabloda yer alan bölümler incelendiğinde, Gündem 21'in, toplumsal yaşamın ve insan etkinliklerinden kaynaklanan çevresel sorunların tüm alanlarını kapsadığı söylenebilir. Gündem 21'in bir diğer önemli özelliği de, bu başlıklarda gerçekleştirilecek eylemlerin hangilerinin küresel ve uluslararası bölgesel, hangilerinin ise, ulusal düzeylerde olacağına ilişkin ayrıntılı düzenlemelere yer vermesidir. Bu bağlamda, uluslararası kuruluşlar, devletler ve etkin grupların küresel, bölgesel, ulusal, yerel nitelikli sorumlulukları tanımlanmış olup, bu eylemlerin uygulama araçları da Gündem 21'de belirlenmiştir. Buna göre, Gündem 21, yukarıda belirtilen konuları içeren eylemlerde uluslararası ve bölgesel işbirliği, kapasite oluşturma, insan kaynaklarının geliştirilmesi, bilimsel ve teknolojik araçlar finansman ve maliyetlerin değerlendirilmesi gibi alt başlıklarla somut uygulamalar için gereksinme duyulacak araçları belirleyen bir rapor niteliği taşımak iddiasındadır (Mengi ve Algan, 2003: 25-26).

Rio Zirvesi, BM konferansları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Zirve insan hakları, nüfus, sosyal gelişme, kadınlar ve yerleşimlerle ilgili olarak daha sonra yapılan tüm BM toplantılarını etkilemiştir.

Bununla birlikte Zirve'nin niteliği ve uygulamadaki etkileri konusunda çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Kuşkusuz bu zirvede kabul edilen kararlar ve özellikle de Gündem 21, o tarihe dek sürdürülebilir gelişmenin sağlanması amacıyla kabul edilmiş en ayrıntılı eylem planı olma özelliğini taşımaktadır. Zirve'nin uluslararası topluluğun dikkatini çevre ve gelişme konularına çekmede de çok önemli etkileri olduğu söylenebilir. Ancak ülkelerin bu eylem planını hayata geçirmede sağladıkları başarı konusunda aynı yorumu yapmak olanaklı değildir (Mengi ve Algan, 2003: 29).

6. 2002 Johannesburg Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Gelişme Zirvesi

BM Genel Kurulu'nun 20 Aralık 2000 tarihli kararıyla, Rio Zirvesi'nin on yıllık bir süreç içindeki değerlendirmesini yapmak üzere Dünya Sürdürülebilir Gelişme Zirvesi'nin yapılması kararlaştırılmıştır. BM'nin diğer zirvelerinde olduğu gibi hazırlıkları çeşitli bölgesel ve küresel toplantılarla tamamlanan bu Zirve, 26

Ağustos-4 Eylül 2002 tarihleri arasında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg kentinde düzenlenmiştir (Mengi ve Algan, 2003: 56). Zirve, 1992 yılında Rio'da gerçekleştirilen BM Çevre Konferansı'nda alınan kararların uygulanmasında ve hedeflere ulaşmada yaşanan zorluklara çözüm getirmeyi ve Rio Konferansı'ndan sonraki on yılı sürdürülebilir kalkınma bakış açısıyla değerlendirmeye almayı ve uygulamaya yönelik somut hedefler belirlemeyi amaçlamıştır (Pepe, 2004: 1).

Johannesburg Zirvesi hazırlıkları, hükümetlerin ve diğer temel grupların sürdürülebilir kalkınmanın zorluklarına karşı güçlerini birleştirebilmelerini sağlamak amacıyla ulusal, alt-bölgesel ve bölgesel ölçekten küresele doğru yapılmıştır. Johannesburg'da her düzeyde tartışılacak başlıklar da hükümetler ve temel grupları içeren katılımcı bir süreçle belirlenmiştir (Pepe, 2004: 1). BM Genel Kurulu'nun Zirve hazırlıklarıyla ilgili olarak benimsediği genel usullere uygun olarak, 2001-2002 dönemi boyunca dört tane küresel nitelikli Hazırlık Komitesi Toplantısı düzenlenmiştir (Mengi ve Algan, 2003: 56).

Zirveye hükümetler, uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşlarından 104'ü devlet ya da hükümet başkanı olmak üzere yaklaşık 21.000 kişi katılmıştır. BM tarafından hazırlanarak Zirve'ye sunulan Küresel Meydan Okuma Küresel Fırsat (Global Challenge Global Opportunity) adlı rapor, sürdürülebilir gelişme konusundaki var olan koşulları, eğilimleri ve geleceğe ilişkin projeksiyonları yansıtmaktadır. Bu raporda, küresel düzeyde dünyanın karşı karşıya bulunduğu temel tehditlerden birkaçı aşağıdaki biçimde sıralanmaktadır (Mengi ve Algan, 2003: 60-61):

- Özellikle gelişmekte olan ülkelerde çevre sorunlarının yol açtığı hastalıklardan kaynaklanan ölümler artmaktadır. BM'nin bulgularına göre yılda 2,2 milyon insan, kirli suların taşıdığı mikroplar yüzünden ölmektedir.
- Dünya nüfusunun 1 milyardan fazla bir kısmını oluşturan % 40'ı su sıkıntısı çekmektedir. Bu sayının 2025 yılında 3,5 milyara çıkacağı tahmin edilmektedir. Su sıkıntısı en fazla Kuzey Afrika ve Batı Asya'da etkili olacaktır.

- Tüm dünyada küresel ısınma sonucu deniz seviyesi yükselmektedir.
- Başta insanın en yakın akrabası olan primatlar olmak üzere çok sayıda hayvan ve bitki türü yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.
- Dünya ormanlarının % 2,4'ü 1990'lı yıllarda tahrip edilmiştir.
- Fosil yakıt kullanımı ve karbon gazı üretimi 1990'lı yıllar boyunca özellikle Asya ve Kuzey Amerika'da artmıştır. Bunun sonucu olan iklim değişikliğine bağlı olarak, Asya ve Afrika'nın bazı bölgelerinde kuraklık başlamıştır.
- Nüfus artışına bağlı olarak küresel düzeyde gıda üretimine ve kalori miktarına talep de artmaktadır. Halen dünyada 800 milyon kişi kronik açlık çekmektedir.

Müzakere süreci sonunda Zirve'den iki tip sonuç çıkmıştır. Hükümetlerin taahhütlerde bulunacağı ve eylem planı olarak uygulamaya koyacağı konular birinci tip çıktılar olarak değerlendirilirken, tüm paydaşların içinde yer alacağı ortaklık girişimleri ikinci tip çıktılar olarak tanımlanmıştır. İkinci tip çıktılar, sorumlulukların sadece hükümetlerce değil, tüm paydaşlar tarafından sahiplenilmesi açısından çok büyük önem taşımaktadır (Pepe, 2004: 1).

Birinci tip çıktılar kapsamında, "*Politik Bildirge*" ve "*Johannesburg Uygulama Planı*" resmi belge olarak kabul edilmiştir. İkinci tip çıktılar kapsamında ise uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, kamu kuruluşları ve özel sektörün dahil olduğu 200'den fazla ortaklık kurulmuştur (Pepe, 2004: 1).

Zirvede kabul edilen Johannesburg Sürdürülebilir Gelişme Politik Bildirgesi 32 ilkedен oluşmaktadır. Politik Bildirge'de, sürdürülebilir gelişme taahhüdü yinelenerek bu amaca yönelik, eşitlikçi ve insancıl bir toplum oluşturulması için ortak yükümlülükler vurgulanmaktadır. Sürdürülebilir gelişmenin üç temel direği olarak nitelendirilen ekonomik gelişme, sosyal gelişme ile çevrenin korunmasına ilişkin sorumlulukların yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeylerde gerçekleştirilmesinde de ortak bir sorumluluk taşındığı vurgulanmıştır. Tüketim ve üretim kalıplarının değiştirilmesi, yoksulluğun ortadan kaldırılması, doğal kaynakların korunması ve yönetimi konularındaki ortak yükümlülükler de bildirgede

yer almıştır. Bildirgede, bu ortak amaçlara ulaşmada karşılaşılan güçlükler olarak, biyolojik çeşitlilik kaybı, çölleşme, iklim değişikliği, doğal afetler, AIDS gibi bulaşıcı hastalıklar, zenginler ve yoksullar arasındaki uçurumun derinleşmesi, açlık, kötü beslenme, organize suç, ırkçılık, ayrımcılık, terör, işgal ve askeri çatışmalar, yolsuzluk ve küreselleşmenin olumsuz etkileri gibi etmenlere yer verildiği görülmektedir (Mengi ve Algan, 2003: 62-63).

Politik Bildirge, dayanışmanın önemi ve toplumlararası işbirliğinin ve diyalogun geliştirilmesi gereğinin altını çizmektedir. Temiz su, enerji, sağlık hizmetleri, sanitasyon, gıda güvenliği, biyolojik çeşitliliğin korunması gibi temel taleplerin karşılanması için süresi belirlenmiş hedefler ve ortaklıklar geliştirilmesi gereği de Bildirge’de yer almıştır. Bunun yanı sıra yoksullukla mücadele, “sosyal ortaklar” olan temel gruplarla işbirliğine devam edilmesi, kadınların özgürleşmesi ve toplumsal olarak güçlendirilmesinin gereği, yerel halkın rolü, sürdürülebilir gelişme hedefine ulaşmada politikaların hazırlanması, karar verme ve uygulamanın tüm aşamalarında katılımın önemi gibi konular da vurgulanmıştır (Mengi ve Algan, 2003: 63).

Johannesburg Zirvesi Uygulama Planı kararlarından dikkat çeken bazıları aşağıda özetlenmiştir (Mengi ve Algan, 2003: 65-67):

- 2015 yılına kadar yoksul sayısının yarı yarıya azaltılması,
- 2015 yılına kadar bebek ve çocuk ölümlerinin 2/3 oranında azaltılması için programlar geliştirilmesi,
- Sürdürülebilir üretim ve tüketim konusunda 10 yıllık bir çerçeve program hazırlanması,
- 2015 yılına kadar temiz su ve atık su hizmetlerine sahip olmayan kişi sayısının yarıya indirilmesi,
- 2010 yılına kadar biyolojik çeşitlilik kaybının azaltılması,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması,
- Uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde hava kirliliğinin azaltılması için işbirliğinin geliştirilmesi, ülkelerin Kyoto Protokolü’nü onaylamaya teşvik edilmesi.

Johannesburg Zirvesi küresel çevre zararlarının önlenmesinde çok çeşitli çıkar ve ilgi gruplarını bir araya getirmiş olması bakımından olumlu bir ilerleme olarak nitelendirilebilir. Dünyanın ortak çevre sorunlarının, tek tek ülkelerin çevre sorunlarının toplamından daha büyük olduğu, çözüm için mutlaka ortaklaşa önlem ve eylemlere gereksinme duyulduğu dikkate alınır, bu tür zirvelerin sağlayabileceği olanakları iyi değerlendirmek gerektiği daha iyi anlaşılabilir (Mengi ve Algan, 2003: 72).

C. Sürdürülebilir Gelişme Stratejisi

Sürdürülebilir gelişme tanımına uygun bir strateji; çevre konusundaki risk ve belirsizlikler, kuşaklararası adalet, tersinmezlik, ikame edilmezlik gibi değişkenleri içermektedir. Böylece ekonomi ve çevreyi karşılıklı etkileşim içinde değerlendirmek ve çevre sorunlarının ekonomik sistem içinde çok geniş bir kapsam taşıdığı düşüncesini benimsemek olanaklı hale gelmektedir (Ceylan, 1995: 207).

Sürdürülebilir gelişme konusundaki tartışmalar, stratejiler önerme düzeyinde devam etmektedir. Strateji oluşumunda, sürdürülebilir gelişme düşüncesinin merkezi olan çevre kaynaklarına, ekonomik değer belirlenmesi noktasından hareket edilmektedir. Ekonomiyi çevreden ayrı görmemek bu kavramın temelini oluşturur.

Çevre ve gelişme politikalarının kritik amaçlarını tanımlayan sürdürülebilir gelişme stratejisi şunları içermektedir (Ceylan, 1995: 207):

- Büyüme canlandırmak,
- Büyümenin niteliğini değiştirmek,
- Temel ihtiyaçları karşılamak,
- Sürdürülebilir bir nüfus düzeyini garanti altına alabilmek,
- Kaynak tabanını korumak ve geliştirmek,
- Teknolojiyi yeniden yönlendirmek ve riski yönetmek,
- Karar vermede çevre ile ekonomiyi birleştirmek.

Bu kritik amaçlara, gelişmenin daha katılımcı yapılması ve uluslararası ekonomik ilişkilerin yeniden yönlendirilmesi eklenebilir. Böylelikle, sürdürülebilir gelişme stratejisi, ekolojik sürdürülebilirlik yanında geleneksel büyüme amacını sağlamayı ve gelişme sürecinin başarılı olabilmesi için katılımcı bir şekilde uygulanmasını içerir.

Sürdürülebilir gelişme stratejisinin temel amacı, karar vermede ekonomik, ekolojik ve toplumsal boyutları birleştirmektir. Bu entegrasyonun sağlanabilmesi, doğal kaynak ve çevre yönetiminde kullanılan ekonomik araçların yönlendirilmesi anlamına gelir. Ekonomik kararlarla ekolojik kararlar bir arada değerlendirilmelidir. Çevre politikalarının oluşturulmasında uygun bir sürdürülebilir kalkınma stratejisi bu temel sorundan hareketle belirlenebilmektedir (Ceylan, 1995: 211).

D. Sürdürülebilir Gelişme Politikası

Sürdürülebilir gelişme politikasının doğuşu ve gelişiminin gecikmesinde birçok faktör etkili olmakla birlikte, Keynesyen iktisadın ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya çapındaki yeniden yapılanma sürecinin rolü büyüktür. Çünkü Keynesyen geleneğin uzantısı bağlamında, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ekonomilerin gündemini ekonomik kalkınmanın hızlandırılması, işsizliğin önlenmesi veya enflasyonun kontrol altına alınması gibi kısa dönemli politik öncelikler işgal etmiştir. Ancak 1980'lerden itibaren küreselleşmenin de etkisiyle, hakim kısa dönemli ekonomi yönetimi anlayışının yerini uzun dönemli perspektif alırken, ekonomik kalkınmanın kavramsal ve kuramsal içeriği değişmeye başlamıştır. Özellikle Brundtland Komisyonu'nun 1987'deki raporu mevcut ekonomik kalkınma politikalarının doğal çevre üzerinde yaptığı tahribata vurgu yaparak, bu politikaların gelecek nesillerin refahını azaltabileceği mesajını vermiştir (Dulupçu, 2001: 2).

Bu konudaki ilk kapsamlı uyarı Roma Kulübü'nün 1972 yılında hazırlattığı "Büyümenin Sınırları" başlıklı raporunda yapılmıştır. Ancak sürdürülebilir kalkınmanın küresel çapta aktif bir politika haline dönüşmesi 20 yıllık bir gecikme ile 1992 Rio Zirve'sinden sonra mümkün olmuştur (Dulupçu, 2001: 2).

Rio Zirvesi'nin açıkça ortaya koyduğu gibi sürdürülebilir kalkınma politikasının eylemsel nitelik kazanabilmesi tartışmasız politika yapıcılarının bu konudaki tutum ve duyarlılığına bağlıdır. Her ne kadar bu çerçevede politika yapıcılarının kararlılığı veya sivil inisiyatifler ile uluslararası aktörlerin baskısı politikaların uygulamaya geçmesinde merkezi rol oynasa da, politikaların amaca hizmet edebilmesi kavramsal ve kuramsal içeriğin amaç-politika eksenindeki uyumuna yani senkronizasyonuna koşut gerçekleşebilir. Çünkü seçilen amaç ancak o amaca götüreceği bir politika olduğu sürece anlamlıdır. Kaldı ki sürdürülebilirlik gibi kapsamlı bir içeriğe sahip bir amacın netleşmesi ve geliştirilmesi zorlu bir süreci içermektedir. Çünkü bu kavram doğa-insan ekseninde oluşan/oluşacak her türlü gelişime paralel olarak revize edilmek ya da yeniden gözden geçirilmek zorundadır. Aksi takdirde ulusal ve küresel düzeydeki etkileşimlere karşılık vermekte yetersiz kalacaktır (Dulupçu, 2001: 2-3).

Sürdürülebilir gelişme politikaları söz konusu olduğu zaman, yerinden yönetim ve bölgeselleştirme politikaları gündeme gelmektedir. Bölgesel malların üretimi ve tüketiminde bölgesel kaynakların kullanılması, ekonomik açıdan daha akılcı ve tasarruflu olduğu gibi, çevreye de daha az zarar verecektir. Yerel ve bölgesel düzeyde, sürdürülebilir gelişmenin aktörleri olan yurttaşlar, politikacılar, sivil toplum örgütleri ve özel sektör daha kolay biçimde bir araya gelebilir ve daha kolay işbirliği yapabilirler (Mengi ve Algan, 2003: 91).

1. Politika Tasarımındaki Gelişme: Politika Matrisi ve Araçları

Çeşitli politika ve politika hedefleri arasında uyumun sağlanması, hangi amaca hangi politikanın hizmet edeceğinin belirlenmesi ve en önemlisi çelişen politikaların aynı anda tercihinin önlenmesi gerekmektedir. İşte politika matrisi bu sorunları çözümleyici bir rol üstlenmektedir. Rio Zirvesi'nin sürdürülebilir kalkınma stratejileri ile eylem planlarını ulusal ve küresel düzeyde politika yapıcılarının gündemine sokması, sürdürülebilir kalkınma politikasının kazandığı politik önceliğin spesifik politika eylemlerine dönüştürülebilmesi için uygun zemin hazırlamıştır. Bu atmosferde geliştirilen politika matrisi politika amaçlarını sınıflandırarak amaç-araç uyumunu sağlamaktadır (Dulupçu, 2001: 4).

Çevre yönetimine yönelik kurumsal temellerin bulunmaması birçok ülkede sık görülen iki sonucunun ortaya çıkmasına neden olur. Birincisi ve en çok rastlanan sonuç, çevrenin bir bedel ödmeden kirletilmesi ve mevcut doğal kaynakların kullanımında telafi edici bir karşılık veya kota uygulamasının konulmasıdır. İkincisi ise ortaya çıkan zararın giderilmesi için “birilerinin” vergilendirilmesidir. Halbuki sürdürülebilir kalkınma için çevre politikasının tasarlanması bireysel ve kurumsal inisiyatiflerin mevcut yapılarında değişimi gerektirmektedir. Bu değişim için geçmişte uygulanan klasik yöntem, maliyeti ve karmaşıklığı fazla olan, doğrudan piyasaya yapılan müdahale ve düzenlemelerdir. Rio zirvesi ve yeni çevreciliğin (new environmentalism) uzantısı olarak günümüzde ise piyasaları kullanmak veya bulunmayan piyasaları yaratmak ya da yetersiz piyasalar geliştirmek, teknik ve pratik uzmanlar tarafından giderek tercih edilmektedir. Bu yeni yöntem (Dulupçu, 2001: 5);

- Teşvik reformu ile piyasada fiyat bozulmasını engellemek ve gerçekçi fiyat oluşumunu desteklemek,
- Sosyal maliyetleri yansıtacak şekilde vergilerle fiyatları yükseltmek,
- Kirletme izinlerinin ya da kalkınma haklarının bulunduğu yeni piyasalar yaratmak,
- Kamuoyunun çevre sorunlarının çözümüne aktif katılımını sağlamak gibi çözümleri içermektedir.

Yukarıda sözü edilen yöntemler çevre sorunlarının çözümünün piyasa mekanizması içerisinde geliştirilmesine yöneliktir. Sürdürülebilir kalkınma politikasına kazandırılmak istenen bu yeni boyut, devlet müdahalesinin geçici çözümler üretmesine, uygulama zorluk ve karmaşıklığına karşı verilen bir tepki niteliğindedir. Ama en önemlisi sadece iktisat biliminde değil, başta siyaset ve felsefe olmak üzere bir disiplinde, devletin temel işlevleri dışında farklı alanlarda bulunmasının baskı grupları ve siyasetçi arasında arzu edilmeyen ilişkilerin ortaya çıkmasına yol açacağına dair inancın güçlenmesi ve çevresel sorunların uzun perspektifli çözümleri zorunlu kılması, sürdürülebilirlikte piyasaya dayalı yöntemlerin müdahaleci yöntemlere göre öncelik kazanmasına neden olmaktadır. Bu

yönde değerlendirildiğinde politika matrisi piyasa içerisinde uygulanabilecek araçlar setini politika amaçlarına göre sınıflandırması açısından önemlidir (Dulupçu, 2001: 5).

Bu matris tasarımının öncülüğünü Panayotov (1996) ile Warford vd. (1997) yapmıştır. Tablo 3'te görüldüğü gibi politika matrisinin sütununda kaynak yönetimi ve kirlilik kontrolü sorunları yer almaktadır. Bu sütun su, toprak, hava, orman ve katı atık sektörleri eklenerek genişletilebilecek biçimde tasarlanmıştır. Matrisin satırı ise dört temel araçtan ve bu araçların alt bölümlerinden oluşmaktadır. Matris, özde kaynaklar ve çevre politikaları analizi aracıdır. Matrisin yapısı her bir politikanın karşılıklı etkileşimini, politika araçları arasındaki çalışmayı ve pozitif enerji artırıcı yönünü yansıtacak biçimde tasarlanmıştır. Bu özelliği ile matris, “kazan-kazan politikasını” uygulayarak çevre için ekonominin feda edilmesinin gerekli olmadığını, bir başka deyişle hem ekonomik gelişmenin hem de çevreyi korumanın aynı zamanda olanaklı olduğunu göstermektedir. Halbuki müdahaleci politikalar genellikle “kazan-kaybet” düzleminde gelişerek, ekonomik gelişme için çevre veya doğal kaynakların feda edilmesiyle sonuçlanmaktadır (Dulupçu, 2001: 5).

Tablo 3: Politika Matrisi

Çevre Sorunları	Politika Araçları			
	<i>Piyasaları Kullanmak</i>	<i>Yeni Piyasalar Yaratmak</i>	<i>Çevresel Düzenlemeler</i>	<i>Kamu Oyunun Dahil Edilmesi</i>
Kaynak Yönetimi	Teşvikleri Azaltmak	Mülkiyet Hakları/Dezentralizasyon	Standartlar	Kamu Oyunun Katılımı
	Çevre Vergileri	Ticari izin (permit) ve haklar	Yasaklar	Bilgilendirme
	Kullanıcı Bedelleri	Uluslararası Bedel Sistemleri	İzin ve Kotalar	
	Depozit Sistemi			
Kirlilik Kontrolü	Hedeflenmiş Teşvikler			

Kaynak: Dulupçu, 2001, s. 6.

Politika matrisi Dünya Bankası ve üye ülkelerin çeşitli uygulamalarından elde edilmiştir. Matris, politika organizasyonunun yapılabilmesi için politika araçlarını 4 temel kategoride sınıflandırmıştır. Söz konu temel araçlar ise spesifik alt araçlardan oluşmaktadır. Bu araçlar sayesinde belirlenen amaç doğrultusunda politikaları tasarlamak için gerekli altyapı sağlanmakta, böylece politika yapıcılarında arzuladıkları aracı seçme olanağı tanınmaktadır (Dulupçu, 2001: 6).

2. Politika Araçları

a. Piyasaları Kullanmak

Çevre yönetiminin başarılı olması ve kazan-kazan ilkesinin hayata geçirebilmesi için uygun kaynak dağılımını sağlayacak piyasa ve fiyat sinyallerinin kullanılması gerekmektedir. Ancak genelde doğal kaynaklar düşük fiyatlandırılmaktadır. Bunun en önemli nedeni olan teşvikler (sübvansiyonlar), aşırı doğal kaynak kullanımının maliyetini düşürmekte ve piyasa fiyatları sosyal maliyetleri dışlayarak genelde sadece özel maliyetleri yansıtmaktadır. Halbuki piyasanın çevre yönetiminde kullanılması, yönetim ve uygulama açısından daha kolay olmasının yanı sıra hükümetler ve hazine üzerinde mali baskıyı göreceli olarak

azaltmaktadır. Çünkü çevre sorunlarına yol açan mal ve üretim faktörlerindeki kamusal mali desteğin azalması ve çevre vergileri ile kirleticilerin (kullanıcıların) bedel ödemesi mali yükü hafifletir. Gandhi vd. (1997) bu konuda yaptığı bir çalışmada geliştirmekte ve geçiş durumundaki ekonomilerde çevreye zarar veren teşviklerin yıllık 240 milyon dolar olduğunu hesaplamıştır. Dolayısıyla teşvik veya sübvansiyonların azaltılması çevre üzerindeki olumsuz etkileri azaltacağı gibi (örneğin suni gübre ve enerji kullanımına verilen sübvansiyonlar) mali bir tasarrufa da yol açacaktır. Ancak sübvansiyonun olmadığı bir piyasada, fiyatlar üretim maliyetlerini tam olarak yansıtmasına rağmen, çevreye verilen zarar giderilemeyecektir. Bu durumda kaynakların kullanımından ortaya çıkan dışsallıkların çevre vergileri ile giderilmesine gidilebilir (Dulupçu, 2001: 6-7).

Piyasa çerçevesinde kullanılabilir diğer bir araç ise “kullanıcı ücretleri”dir. Çevrenin kullanımından sağlanan yararın yüksek olduğu, fakat bu yararı elde edenlerin bunun karşılığını çok daha az oranda ödedikleri veya hiç ödemedikleri takdirde, söz konusu doğal kaynağın aşırı kullanımı söz konusu olmaktadır. Kullanıcı ücreti aşırı kullanımı azaltmakta, çevrenin kullanımının yüksek yararından pay alarak yine çevrenin yönetimi için kaynak yaratabilmektedir. Böylece hem ekonomi geliştirilmekte, hem de çevre korunmaktadır.

Depozit veya yeniden fonlama sistemleri özellikle katı atıkların yeniden üretim sürecine dahil edilmesini sağlayan piyasa çerçevesindeki politika araçlarından bir diğeridir. Bu sistemler sayesinde atığın yeniden kullanımı sağlanarak, atığın arıtmaya gidilmesi durumunda ortaya çıkacak finansal maliyetler ortadan kaldırılmakta ve de kaynak kullanımında tasarrufa gidilmektedir (Dulupçu, 2001: 7).

Piyasa, diğer bir araç olan hedeflenmiş teşvikleri sosyal açıdan arzulanabilir bir sonuca ulaşmak için kullanabilir. Her ne kadar bu yaklaşım çevre yönetimindeki teşviklerin kaldırılması ve devlet müdahalesinin azaltılması ilkeleri ile çelişse de, genel olarak çevre açısından olumlu sonuçlar yaratmaktadır (Dulupçu, 2001: 7).

b. Yeni Piyasalar Yaratmak

Doğal kaynak ve hizmetlerin piyasalarının bulunmaması sürdürülebilir kalkınma için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Mülkiyet haklarının yaygınlaştırılması, özelleştirme, ticari izin ve hakların oluşturulması ile uluslararası bedellerin yaratılması politika matrisinin sağladığı temel yenilikler arasındadır (Dulupçu, 2001: 7).

Toprak ve su için mülkiyet haklarının geliştirilmesi kaynak yönetimi açısından temel bir inisiyatif doğurmaktadır. Çünkü kullanıcılar, doğanın sahibi olduğu veya uzun dönemli sözleşmelerle doğal kaynakları kiraladıkları zaman doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanımı yönünde inisiyatif geliştirmektedirler. Orman ve balıkçılık alanları gibi herkes tarafından kullanılabilir açık kaynakların korunmasında bu yöntem başvurulmaktadır.

Özelleştirme, kamu sektörünün sermaye yönünden yetersiz kaldığı alanlarda hem gelecekteki geliri artıracak yatırımların yapılabileceği hem de mevcut yapıda gelir üretilebileceği alanlardaki politika aracıdır. Kamunun su ve kanalizasyon çalışmaları bu konudaki klasik örneklerden biridir. Su ve kanalizasyon çalışmalarında tahsil edilen ücretler çoğunlukla düşük, tamir ve yenileme harcamaları ile yatırımlar yetersizdir. Özel sektörün altyapı yatırımlarında rol alması bu hizmetlerin kullanıcılara ulaşılabilirliğini, kalitesini ve ekonomik performansının yanı sıra çevresel kaynakların verimli kullanımını da artırmıştır (Dulupçu, 2001: 7).

Matriste yer alan ticari izin ve haklar, etkin kullanım sağlanması ve doğal kaynakların kıtlık ve değerinin anlaşılmasına yönelik yeni piyasa oluşumunu içermektedir. Ticari kirletme emisyonu izinleri bu aracın uygulanmasındaki en sık kullanılan yöntemdir. Kirletme izninin, yaratılan bir piyasada alınıp-satılması, bu hakkın gerçek bedelinin ortaya çıkmasına yol açmakta, böylelikle değerinin altındaki çevre kirlenmelerine engel olunmaktadır (Dulupçu, 2001: 7-8).

Uluslararası bedel sistemleri, doğal kaynak piyasasını uluslararasılaştırmakta kullanılmaktadır. Bu yöntem firmaların çevresel hedefler çerçevesinde uluslararası piyasalardan rekabetçi bir piyasada kirletmenin bedelini ödemesini sağlamaktadır. Karbon emisyonlarının bedeli olarak ormanlaştırma bu yöntemin uygulandığı alanlardan biridir.

Politika matrisinin gösterdiği gibi, yeni piyasalar yaratmaya yönelik politika araçları çeşitli biçim ve geniş uygulama alanları sunmaktadır. Öte yandan düşük maliyet ve doğru yönde inisiyatif geliştirmelerine rağmen yeni piyasalar yaratmak izleme, kurumsal yapıyı olgunlaştırma, piyasa güçlerini geliştirme gibi yönlerden değerlendirildiğinde ortaya önemli bir yönetim maliyeti çıkarmaktadır (Dulupçu, 2001: 8).

c. Çevresel Düzenlemeleri Kullanmak

Düzenleme, çevre problemlerine karşı uygulanan en genel yaklaşımdır. Ancak yarattığı dolaylı ve doğrudan maliyetlerinden dolayı dikkatli kullanılmalıdır. Standartlar, yasaklar, izinler ve kotalar, politika yapıcılar tarafından düşük izleme maliyeti ve sonuca ulaşma performansı değerlendirildiğinde açıkça tercih edilmektedir. Kamu politikası açısından düzenleme, tek olur araç görünümü alabilmektedir. Çok zehirli atıkların emisyonunun kontrolünde, su veya hava sirkülasyonuna sahip olmayan topraklarda, ekolojik duyarlılığa sahip alanlarda yasaklara alternatifsiz politika aracı olabilmektedir. Ayrıca kirleticilerin miktarının az olması düzenlemeleri yönetsel açıdan çekici kılmaktadır. Düzenleyici standartlar veya çevre vergileri az sayıdaki kirleticilerde etkin olarak uygulanabilmektedir (Dulupçu, 2001: 8).

Düzenlemeler yaptırım gücünden yoksun olduğunda etkinsizleşmektedir. Cezaların çok düşük veya çok yüksek olması düzenlemeleri amacından saptırmaktadır. Bu nedenle bu aracın sınırlı ve zorunlu alanlarda uygulanması daha doğrudur (Dulupçu, 2001: 8).

d. Kamu Oyunun Katılımını Sağlamak

Çevre yönetim eylemlerinin hayata geçirilmesinde, politikacıların kamusal talepler doğrultusunda hareket etmesi, kamuoyunun çevre yönetimine katılımının önemini gösterir. Bu spesifik araç, özünde tüketicilerin tercih ve taleplerini çevreye daha duyarlı biçimde yapmalarını sağlayan “bilgilendirme” dir. Ürünlerin çevreyle dost bir süreçte üretildiğini gösteren “eko-markalar”, enerji tasarrufu sağlayan ev aletleri, aydınlatma ekipmanları ve otomobiller bu alandaki başta gelen uygulamalardır. Ayrıca kirlilik emisyonları konusunda kamuoyunun bilgilendirilmesi, çevre konusundaki standartlarına uyan veya uymayan firmalar arasında tüketicinin ayırım yapabilmesine imkan sağlamaktadır (Dulupçu, 2001: 8).

Kamuoyunun aktif katılımı bu politika aracının diğer önemli bir yanıdır. Özellikle Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) projelerinin kamuoyu tarafından tartışılmasının sağlanması, çevre bilincinin oluşumuna katkı yapmakta, dahası kalkınma sürecinde, yaşanan çevrenin ne yönde ve nasıl etkileneceğine karar vermede sivil inisiyatif isteklerini duyurup yansıtabilmektedir.

Öte yandan etkin toplumsal katılım devlet, sivil toplum örgütleri, sendikalar ve çeşitli toplumsal örgütlenmeler arasında yeni ilişki ve ortaklıkların inşasını gerektirmektedir (Dulupçu, 2001: 9).

E. Sürdürülebilir Kalkınmanın Başarı Koşulları

Çevre sorunlarının belirli bir zaman aralığındaki tek bir eyleme bağlı olmaması, bu sorunların çözümünün uzun ve yavaş bir süreç içinde ele alınmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Politika matrisinin bu noktadaki temel yararı kapsamlı bir politika araçları seti sunabilmesidir. Politika yapıcılarının önceliklerini belirlemelerinde ve tercih ettikleri yaklaşımları uygulamaya koymada politika matrisi iki yönlü hizmet sunarak öncelikle, politik amaç doğrultusunda araçlararası çatışmaya engel olur; daha sonra araçlararası sinerji olanaklarının tespit edilmesine yardım eder (Dulupçu, 2001: 9).

Ancak sürdürülebilir kalkınma politikası, uygulama söz konusu olduğunda çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Özellikle GOÜ'ler açısından ele alındığında çevre hakkında bilgi ve deneyim eksikliği, politika uygulamalarına karşı güvensizlik, kaynak ve eşgüdüm yetersizliği gibi sorunlar gözlemlenmektedir. Ayrıca potansiyel çevre sorunlarının bilinmemesi, net politika önlemleri geliştirmede ve zaman, mekan, yöntem belirlemedeki zorluk ve kamuoyunun katılımının sınırlı olması mevcut uygulama sorunları arasında yer almaktadır.

Bu nedenle politika matrisi açısından politika tasarımının başarılı olması için beraberinde bazı koşulların bulunması gerekmektedir (Dulupçu, 2001: 9).

1. Finansal Sürdürülebilirliğin Sağlanması

Politika geliştirmenin en önemli başarı koşulu, yabancı kaynakların ve kamunun mali kısıtları dikkate alınarak finansal kaynak türetebilecek politikaların seçiminin yapılmasıdır. Küresel düzeyde çevre iyileştirmelerine yönelik fon gereksinimini karşılama eğilimi olmakla beraber, bu finansal kaynak sınırlıdır. Öte yandan sıkı maliye politikalarının dünya ölçeğinde yaygınlaşarak devletin ekonomideki rolünün küçültülmesi eğilimi ulusal mali kaynak kullanımını giderek azaltmaktadır. Dolayısıyla fon yaratabilen ve mali desteğe göreceli olarak daha az gereksinim duyan çevre politikaları daha başarılı olmaktadır (Dulupçu, 2001: 9).

2. Yönetmel Sürdürülebilirliğin Genişletilmesi

Yeni politika ve prosedürlerin uygulanmasında yönetmel kısıtlar en azından finansal kısıtlar kadar öneme sahiptir. Çevre konularının göreceli yeniliğine bağlı olarak çoğu ülkenin çevre kurumları ve bürokrasileri yetersiz kalmaktadır. Çoğunlukla bütün işlevler yeni kurulmuş ve genellikle finansal ve kurumsal açıdan zayıf olan bir bakanlığın üzerine verilmektedir. Teknik kadro, laboratuvar ve sermaye kaynakları bu tip kurumlarda genellikle kıttır. Çevre yönetimi bütüncülük arz ettiğinden yerel ve merkezi yönetimlerin eşgüdüm ve işbirliğini gerektirmektedir. Bu yüzden yalın, bürokratik süreci az, yönetmel maliyeti düşük politikaların başarı şansı doğal olarak daha fazla olacaktır. Ancak bu süreçte uzun vadeli bir yatırım olan çevre yönetim kapasitesi de artırılmalıdır (Dulupçu, 2001: 9).

3. Bütünlüğün İnşası

Genellikle politikalar özellikle de çevre politikaları bazı grupların haklarının veya ekonomik rantlarının ellerinden alınmasıyla sonuçlandığından bu grupların direnişi ile karşılaşmaktadır. Bu nedenle politik istek ve kararlılık bu direnişle mücadele edilmesinin vazgeçilmez bir koşuludur. Politika yapıcıları toplum duyarlılığını artıracak eylemler vasıtasıyla uygulamalarına geniş tabanlı destek bulabilirler (Dulupçu, 2001: 9-10).

4. Politikalararası Uyumun Sağlanması

Çevresel politikalar, başta makro ekonomik politikalar olmak üzere diğer politikalarla bağımsız değildirler. Politika matrisi spesifik çevre, kaynak ve sorunlarının yönetimine yön verecek çeşitli politika araçları sunar. Fakat makro ekonomik düzeyde alınan kararlar kaçınılmaz olarak olumlu veya olumsuz olarak söz konusu kaynaklar üzerinde etki yaratır. Liberalleşme, uluslararası sermayenin doğal kaynaklar üzerindeki baskısını -şayet piyasalarda gerçekçi fiyat oluşumu sağlanmıyorsa- artırabilir. Buna ek olarak liberalleşmenin kaynaklık ettiği üretim ve gelir büyümesi kirlilik emisyonlarını arttırarak yeni çevre sorunlarına yol açar. Dolayısıyla liberalleşmenin politika matrisi çerçevesinde yürütülmesine dikkat edilmelidir (Dulupçu, 2001: 10).

Politika yapıcıları kaynak ve çevre koşullarının makro ekonomik performans üzerindeki etkisini stratejik bağlamda değerlendirmelidirler. Kısa süreli yüksek büyüme hızları için çevre kaynaklarından fedakarlık etmek, uzun vadede doğal kaynak stoku üzerinde doğuracağı olumsuz etkiye bağlı olarak kalkınmanın sürdürülebilirliğini olanaksızlaştıracaktır. Ayrıca aşırı kirlilik ekonomik varlıkların ötesinde doğrudan insan sağlığını tehlike altına sokacaktır ki, bu ekonomik kaybı daha da artıracaktır (Dulupçu, 2001: 10).

5. Uygun Gösterge Seçimi

Sürdürülebilirlikte uygulanan politikaların performans ölçümünün yapılması ve uygulamaların izlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla politikaların hem nasıl

işlediğinin hem de sonuçlarının gözlemlenmesi için uygun göstergeler seçilmelidir. Bu göstergeler ölçülebilir, anlaşılabilir, karşılaştırılabilir ve kolaylıkla gözlemlenebilir olmalıdır. Aksi takdirde uygulamaya konulan politikalarda meydana gelebilecek sapmalar gözden kaçırılacaktır (Dulupçu, 2001: 10).

F. Sürdürülebilir Gelişme Göstergeleri

Sürdürülebilir gelişme yaklaşımının değerlendirilmesinde göstergelere oldukça fazla önem verilmekte ve gösterge setini geliştirmeye yönelik çalışmalar devam etmektedir (Demir ve Yiğidim, 2004: 73). Sürdürülebilir gelişme göstergeleri, sürdürülebilirlik konusunda ne kadar ilerleme kaydedildiğini, hedeflere ne ölçüde ulaşıldığını ölçmeye çalışan göstergelerdir. Bunlar çevresel, ekonomik ve sosyal yönlerden sürdürülebilir gelişmeyi sağlama yolunda karar alma sürecine yardımcı olan önemli araçlardır (Nemli, 2003: 12).

BM sürdürülebilir gelişme göstergeleri; sosyal, çevresel, ekonomik ve kurumsal olmak üzere dört başlık altında toplanmaktadır. Bu göstergeler sırasıyla aşağıda tablo halinde sunulmuştur (Nemli, 2003: 12).

Tablo 4: Sosyal Göstergeler

SOSYAL GÖSTERGELER		
Tema	Alt tema	Gösterge
EŞİTLİK	Fakirlik	Fakirlik sınırının altında yaşayan nüfusun oranı
		Gini gelir eşitsizliği endeksi
		İşsizlik oranı
	Cinsiyet eşitliği	Ortalama kadın işçi ücretinin erkek işçi ücretine oranı
SAĞLIK	Beslenme durumu	Çocukların beslenme durumu
	Ölüm oranı	5 yaş altı çocuk ölüm oranı
		Doğumda yaşam beklentisi
	Hijyen koşulları	Yeterli kirli su atık hizmeti alan nüfusun oranı
	İçme suyu	Temiz içme suyu bulabilen nüfusun oranı
	Sağlık hizmetleri	Temel sağlık hizmeti alabilen nüfusun oranı
		Bulaşıcı çocuk hastalıklarına karşı aşılama
Doğum kontrol yöntemlerinin kullanılma oranı		
EĞİTİM	Eğitim düzeyi	İlkokul mezunu çocuk sayısı
		Lise mezunu yetişkin sayısı
	Okuryazarlık	Yetişkin okur-yazar oranı
BARINMA	Yaşama koşulları	Kişi başına yaşam alanı
GÜVENLİK	Suç	100.000 kişi başına kayıtlı suç oranı
NÜFUS	Nüfusun değişimi	Nüfus artış oranı

Kaynak: Nemli, 2003, s. 13.

Tablo 5: Çevresel Göstergeler

ÇEVRESEL GÖSTERGELER		
Tema	Alt tema	Gösterge
ATMOSFER	İklim değişikliği	Sera gazı emisyonları
	Ozon tabakasının bozulması	Ozona zarar veren maddelerin tüketimi
	Hava kalitesi	Şehirlerde hava kirliliğinin yoğunlaşması
TOPRAK	Tarım	Ekilebilir alanlar
		Gübre kullanımı
		Tarım kimyasallarının kullanımı
	Ormanlar	Ormanlık arazi yüzdesi
		Ağaç kesme yoğunluğu
	Çölleşme	Çölleşmeden etkilenen alanlar
	Şehirleşme	Şehir yerleşim alanlarının genişliği
OKYANUSLAR DENİZLER VE KIYILAR	Kıyı bölgeleri	Kıyılarda alglerin yoğunlaşma oranı
		Kıyı bölgelerinde yaşayan nüfusun oranı
	Balıkçılık	Önemli türlerin yıllık avlanma oranı
SU	Su miktarı	Yeraltı sularının yıllık kullanım oranı
	Su kalitesi	Sudaki organik materyal düzeyi
BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK	Ekosistem	Önemli ekosistemlerin alanı
		Koruma altına alınan alanların oranı
	Türler	Önemli türlerin varlığı

Kaynak: Nemli, 2003, s. 14.

Tablo 6: Ekonomik Göstergeler

EKONOMİK GÖSTERGELER		
Tema	Alt tema	Gösterge
EKONOMİK YAPI	Ekonomik performans	Kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla
		Gayrisafi yurtiçi hasılda yatırımların oranı
	Ticaret	Mal ve hizmetlerde ödeme dengesi
	Mali durum	Borçların GSMH'ya oranı
		GSMH'nın yüzdesi olarak alınan dış yardımlar
TÜKETİM VE ÜRETİM KALIPLARI	Malzeme tüketimi	Malzeme kullanım yoğunluğu
	Enerji kullanımı	Kişi başına yıllık enerji tüketimi
		Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranı
		Enerji kullanımı yoğunluğu
	Atık üretimi ve yönetimi	Sanayi ve belediyeler katı atık üretimi
		Tehlikeli atık üretimi
		Radyoaktif atıkların yönetimi
		Atıkların geri dönüşümü ve yeniden kullanımı

Kaynak: Nemli, 2003, s. 15.

Tablo 7: Kurumsal Göstergeler

KURUMSAL GÖSTERGELER		
Tema	Alt tema	Gösterge
KURUMSAL ÇERÇEVE	Stratejik sürdürülebilir gelişme uygulamaları	Ulusal sürdürülebilir gelişme stratejisi
	Uluslararası işbirliği	İmzalanmış küresel anlaşmaların uygulanması
KURUMSAL KAPASİTE	Bilgiye erişim	İnternet kullanıcılarının sayısı (1000 kişi başına)
	İletişim altyapısı	Telefon hattı sayısı (1000 kişi başına)
	Bilim ve teknoloji	GSMH'nın yüzdesi olarak araştırma geliştirme harcamaları
	Doğal afetlere hazırlıklı olma	Doğal afetlerden kaynaklanan ekonomik ve insan kayıpları

Kaynak: Nemli, 2003, s. 16.

G. Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi

Çevre ile ilgili sürdürülebilirliğe ilişkin ilerlemeleri ölçmeyi hedefleyen bir takım araçlar oluşturulmaktadır. Bunlardan biri Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi (Environmental Sustainability Index-ESI)'dir. Bu endeks, 2002 yılında 142 ve 2005 yılında ise 146 ülke için geliştirilmiş olup, Dünya Ekonomik Forumu'nun "Geleceğin Küresel Liderleri Çevre Çalışma Grubu", Columbia Üniversitesi Yerbilimi Bilgi Merkezi ve Yale Üniversitesi Çevre Hukuku ve Politikası Merkezi'nin ortak çalışmaları ile hazırlanmaktadır. Endeks kapsamında ele alınan konular şunlardır (Nemli, 2003: 17-19):

- Çevre sistemleri,
- Çevre sorunları,
- İnsanların çevre ile ilgili risklerden korunması,
- Çevre ile ilgili risklere karşı toplumsal ve kurumsal mücadele kapasitesi,
- Küresel ortak problemlerde ülkenin söz sahipliği.

Bu kriterlere göre oluşturulan Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi 2002 ve 2005 yılı sıralaması ilk 5 ülke ve Türkiye için Tablo 8'de verilmiştir. Tablodan da

anlaşılacağı üzere Türkiye 2002 yılında 142 ülke arasında 62. sırada iken, 2005 yılında 146 ülke arasında 91. sıraya gerilemiştir.

Tablo 8: Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi

Ülkeler	2002 yılı sıralaması (142 Ülke)	Ülkeler	2005 yılı sıralaması (146 Ülke)
Finlandiya	1	Finlandiya	1
Norveç	2	Norveç	2
İsveç	3	Uruguay	3
Kanada	4	İsveç	4
İsviçre	5	İzlanda	5
Türkiye	62	Türkiye	91

Kaynak: http://sedac.ciesin.columbia.edu/es/esi/ESI2002_21MAR02tot.pdf
http://www.yale.edu/esi/b_countryprofiles.pdf

II. SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞMEYE ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR

Bu kısımda sürdürülebilir gelişme yaklaşımına alternatif olan Derin Ekoloji Yaklaşımı ve Yetinme Seviyesi Yaklaşımı incelenecektir.

A. Derin Ekoloji Yaklaşımı

Derin ekoloji yaklaşımı; insanı merkez alan bir yaklaşım değil, tam tersi olarak doğayı merkez alan bir yaklaşımdır. Bu anlamda; sosyo-ekonomik olay ve olguları yönlendiren çeşitli sistemlerin (kapitalizm, sosyalizm gibi) insan merkezli (biyosantrik) yaklaşımlarının yerine, ekolojinin merkezde olduğu ve doğa ile bütünleşmeye dayalı ekosantrik bir değerlendirme söz konusudur. Norveçli felsefeci Arne Neass'ın ileri sürdüğü derin ekoloji kavramı 8 temel ilke üzerine kurulmuştur (Köktürk, 2002):

1. Yeryüzündeki her şey değerlidir. Bu nedenle insan merkezci düşünceden uzaklaşılmalıdır,
2. Ekosistemin tümüyle değerli olduğunu kabul edip, türlerin devamını sürdürmek,
3. İnsanların yaşamaları için gerekli ihtiyaçlarını, çevreyi yok etmeden sade bir biçimde doğadan alması gerekeni almaya davet etmek,
4. Ekosistemdeki tüm yaşamın dengeli olması,
5. İnsanların çevrelerine olan etkilerinin aşırı olduğu ilkesine karşı çıkabilecek çok az kişi olmasına rağmen, pek çok kişinin bu müdahaleyi vicdanları rahatsız olmadan yaptıkları inancı,
6. Yapılacak değişimler, ekonomik ve ideolojik kurumları mutlaka etkileyecektir,
7. Yaşamın niteliği her şeyden önemlidir,
8. İnsanların derin ekoloji ilkelerini kabul etmeleriyle çok büyük değişikliklerin yaşanacak olması. Buna gerekçe olarak; mekanistik dünya görüşü ile gelişen endüstri toplumunun gereklerine göre yaşam felsefesinin maddeci, faydacı ve insanı birbirinin kurdu olarak gören rekabet içinde görmesidir.

Neass, derin ekolojinin görüşlerini yüzeysel ekoloji ilkeleriyle aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi karşılaştırmaktadır (Köktürk, 2002).

Tablo 9: Derin Ekoloji-Yüzeysel Ekoloji Karşılaştırması

YÜZEYSEL EKOLOJİ	DERİN EKOLOJİ
Doğadaki çeşitlilik bizim için değerli bir kaynaktır.	Doğadaki çeşitlilik kendisi için değer taşır.
İnsan için olmayan değerden söz edilemez.	Değeri insan için algılamak, ırkçı bir önyargıdır.
Bitki türleri insanların yararına tarım ve tıpta kullanıldığı için değerlidir.	Bitki türleri korunmalıdır, çünkü onların değeri özlerindedir.
Kirlenme eğer ekonomik büyümeyi etkiliyorsa durdurulmalıdır.	Kirlenmenin durdurulması, ekonomik gelişmeden önce gelir.
Gelişen toplumlardaki nüfus artışı, ekolojik dengeyi tehlikeye sokmaktadır.	Dünya nüfusunun artışı ekosistemi tehdit etmektedir ama gelişmiş ülkelerin davranışları daha tehlikelidir.
Kaynak, insan için yararlı her şey demektir.	Kaynak, tüm yaşam için kaynaktır.
İnsanlar yaşam standartlarında geniş çaplı bir gerilemeye razı olmazlar.	İnsanlar, aşırı gelişmiş ulusların yaşam standartlarının düşmesine değil, genel yaşam niteliğinin düşmesine razı olmazlar.
Doğa acımasızdır ve böyle olması gereklidir.	İnsan da acımasızdır, ama böyle olması gerekmez.

Kaynak: Köktürk, 2002.

B. Yetinme Seviyesi Yaklaşımı

Endüstri toplumları, sürdürülebilir gelişme anlayışı ile çevre konusunda yoğunlaşan tepkileri azaltmayı amaçlamaktadırlar. Ortaya konan ve uygulamaya sokulan çevre politikaları, ağır ve geç sonuçlar verecek politikalardır. Günümüzde kalkınma hızı, çevre korunması ve doğal kaynakların kullanımı konusunda farklı bir yaklaşım gereklidir. Çünkü bu, gelecekle ilgili bir konudur ve gelecek kuşakların hangi şartlar altında yaşayacağı bu konunun çözümüne bağlıdır (Köktürk, 2002).

Doğal ve yapay kaynakların sürdürülebilirlik sınırlarının ötesinde kullanıldığı günümüzde; sürdürülebilir kalkınma veya dengeli kalkınma yaklaşımı çevrenin yönetilmesinde yetersiz kalmaktadır. Dengeli veya sürdürülebilir bir kullanım için ihtiyaçlar ile istekler arasında bir ayrımın yapılması zorunludur. Bazı alışkanlıklarımızı değiştirmeliyiz. Çevre sadece ekonomi, sağlık, kalkınma için esas

ya da eğlence değildir. Çevre için ekonomi; işleri gerçek ihtiyaçlarımızı karşılayacak biçimde idare etme anlamına gelir. Bir zamanlar kapitalizmin üzerinde yükseldiği ve çok kişinin kar etmesini sağlamış olan “hep daha fazla tüket” ideolojisi, aynı zamanda dünyanın ve gelecek kuşakların haklarını koruyarak gerçek ihtiyaçlarımızı karşılamaya artık yeterli gelmemektedir. Artık, yetinme seviyesinin zamanıdır. Yetinme seviyesini savunan Avrupa’daki Yeşil Hareketin önemli temsilcilerinden Jonathan Porritt, kapitalizmin sürekli tüketim baskısına karşı çıkmakta, dünyanın ve insanlığın geleceği için “gerçek ihtiyaçlar” ile “yapay istekler” in ayrılmasını ve yetinme seviyesine geçilmesini önermektedir.

İnsanların gerçek ihtiyaçlarının kapsamı nasıl olmalıdır? Bunu nasıl belirleyeceğiz? Buradaki çıkış noktamız; bir insanın fizyolojik olarak yaşamını sürdürmesini sağlayan; yemek, içmek, barınmak vb. gibi ihtiyaçlardır ve bunları “gerçek ihtiyaçlar” olarak niteleyebiliriz. Ancak her toplumun yeme içme ve barınma kültürleri birbirlerinden farklı özellikler taşır. Üstelik alışkanlıklardan da vazgeçmek oldukça zor olacaktır. Bu yüzden tüm dünyada geçerli bir “dünya normu” geliştirmek hemen hemen imkansızdır. Ancak, ortak bir nokta olarak, kendi kültürel yapıları içinde yaşamlarını minimum düzeyde sürdürecektir ihtiyaçlar belirlenebilir ve bunlara bağlı olarak etkin çevresel ve ekonomik kararlar alınabilir (Köktürk, 2002).

III. GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL GELİŞME UYGULAMALARI

Bu kısımda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir bölgesel gelişme uygulamaları incelenmektedir. İlk önce gelişmiş ülkeler olarak ABD'nin Tennessee Vadisi bölgesinde, daha sonra Fransa'da Alsas bölgesinde sürdürülebilir bölgesel gelişme uygulamaları incelenecektir. Gelişmekte olan ülke olarak da Polonya'da sürdürülebilir bölgesel gelişme uygulamalarına yer verilmektedir.

A. ABD'de Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme

1. ABD Ülke Profili

Amerika Birleşik Devletleri, Kuzey Amerika kıtasında 50 eyaletten meydana gelen federal bir devlettir. Kıta ABD'nin komşuları, kuzeyde Kanada ve güneyde Meksika'dır. Yüzölçümü 9.826.630 km² ve 2007 yılı nüfusu yaklaşık 302 milyon kişidir. Ülkenin satın alma gücü paritesine göre 2007 yılı GSYİH'sı 13,8 trilyon Dolar olup kişi başına GSYİH'sı 45,725 Dolar'dır. Başlıca doğal kaynakları; kömür, bakır, kurşun, molibden, fosfat, uranyum, boksit, altın, demir, cıva, nikel, gümüş, çinko, petrol ve doğal gazdır (IMF, 2009; E. Şen, 2008: 1; Vikipedi, 2008).

2. ABD'de Tennessee Vadisi Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Politikası

Son derece geniş bir ülke olan ABD'de 20. yüzyılın başında çeşitli bölgeler arasında önemli gelişmişlik farkları ortaya çıkmıştır. Ülkenin doğusunda bulunan Ohio'nun bir kolunu oluşturan 1600 km uzunluğundaki Tennessee ırmağı, oldukça düzensiz bir su rejimine sahipti. Düzensiz yağışlardan kaynaklanan sel baskınları, bu ırmağın vadisinde oldukça ileri derecelere varan erozyona neden oluyor, bu da tarımsal üretimi olumsuz etkiliyordu. Nüfusun yarısından fazlasının çiftçi olduğu bölgede mısır, tütün ve pamuk yetiştiriliyordu. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı oldukça yüksek, vasıflı işgücü ve fert başına düşen gelir çok düşük seviyeydi. Bölgedeki köylerin ancak % 3'ü elektriğe sahipti. Toprak erozyonu had safhada olup

ormanlar giderek azalmaktaydı. Bu sorunlar ülke genelinden ayrı bir politika izlenmedikçe, çözülmesi gerçekten çok güç olan bir nitelikteydi. Bunun üzerine 1933 yılında federal hükümet tarafından vadinin geliştirilmesi için Tennessee Valley Authority (TVA) adlı teşkilat kurulmuştur (Dinler, 1994: 309).

Günümüzdeki anlamıyla ilk bölgesel kalkınma ajansı, ABD’de kurulan Tennessee Valley Authority (TVA)’dir (Altay, Çatık ve Gacener, 2004b: 206). TVA, 9 yıl için seçilen 3 direktör tarafından yönetiliyordu. Her direktörün üç yıl görev yapacağı teşkilat (Dinler, 1994: 309) Tennessee nehri vadisinde yaşayanlara ucuz elektrik enerjisi sağlamak amacıyla kurulmuş, ekonomik ve sosyal gelişimin birçok yönünde önemli görevler üstlenmiştir. Ajansın faaliyet alanı Tennessee, Alabama, Georgia, Kentucky, Mississippi, Kuzey Carolina ve Virginia eyaletlerini kapsamaktadır (Altay, Çatık ve Gacener, 2004b: 206).

3. Tennessee Vadisi Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Politikasının Amaçları

TVA, Tennessee nehri üzerinde barajlar oluşturarak elektrik üretiminin artırılması ve su rejiminin düzenlenmesi, sel kontrol sahalarının genişletilmesi, bataklıkların kurutulması, toprak erozyonunun önlenmesi ve tarımsal üretimde verimliliğin artırılması, orman yangınlarının önüne geçilerek yeni orman sahalarının açılması, bölge halkının ekonomik ve sosyal refahının yükseltilmesi için doğal kaynakların geliştirilmesi ve korunması, Tennessee nehrinin kollarında drenaj çalışmaları yaparak bu nehirden azami faydanın sağlanması (taşımacılık, sulama, hidroelektrik, balıkçılık, turizm gibi) ve barajlardan elde edilen ucuz elektrik enerjisi ile bölgede sanayi faaliyetlerinin başlatılması için uygun planlar yaparak özel teşebbüsün teşvik edilmesi gibi çeşitli görevler üstlenmiştir (MGK, 1993: 398).

Başlangıçta ABD’nin kişi başına geliri en düşük, tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan bölgesinde kurulmuş olan TVA’nın amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Altay, Çatık ve Gacener, 2004b: 206):

- Tennessee Vadisindeki yaşamı, nehir sistemi ve çevre düzenlemesinin bütünlük yönetimi ile geliştirmek,
- Vadideki sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya liderlik etmek,
- Ajans kuruluşu ve yatırımlarını gerçekleştirme aşamasında vergiler ve çıkarılan devlet tahvilleri ile finanse edilmiştir. Bu açıdan diğer önemli bir amaç da giderlerinin önemli bir oranını teşkil eden borç faiz ödemelerinden kurtulmaktır.
- Etkin enerji dağıtım mekanizmalarını geliştirerek, maliyetleri aşağıya çekmek,
- Bölgesel gelişme açısından en önemli amacı da TVA'nın tüm ortakları arasındaki iş ilişkilerinin geliştirilmesini sağlamaktır.

Yukarıda bahsedilen görevleri yerine getirebilmesi için elektrik üretim ve dağıtımında yetkili kılınan TVA'ya devlet arazileri parasız olarak verilmiş ve bütçesi güçlendirilmiştir. Bir yandan mevcut sermayesi artırılırken, diğer yandan da Federal Finans Bankası ile devlet hazinesinden borç alması sağlanmıştır. Ayrıca önemli projelerin finansmanı da devlet bütçesinden desteklenmiştir. Yatırımlara kamu öncülük etmiş, çeşitli teşviklerle özel sektör de vadiye çekilmiştir (MGK, 1993: 398).

1959'da TVA'nın enerji programı kendi kendini finanse eder hale gelmiştir. 1936'da ilk hidroelektrik barajını inşa eden TVA, bugün 29 hidroelektrik, 11 termik, 3 nükleer enerji santrali ve elektrik üreten diğer rüzgar tribünleri, metan gazı, güneş panelleri ile 8,3 milyondan fazla kişiye hizmet etmektedir. Ajansın tüm ofis ve tesislerindeki çalışan sayısı yaklaşık 13.000'dir. 1959'dan itibaren kendi ürettiği elektriği satarak ve tahvil ihraç ederek kendi kendini finanse eden TVA, elektrik üretiminden yılda 7 milyar dolar kar etmektedir. Elde ettiği gelir üzerinden hükümete ödediği vergi açısından Tennessee ve Alabama'nın en fazla vergi ödeyen kurumları arasındadır (Altay, Çatık ve Gacener, 2004b: 206).

4. Tennessee Vadisi’nde Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Uygulamaları

TVA’nın faaliyetleri sonunda, tarım açısından fakir olan bölge, hem yüksek verimliliğe sahip bir tarım bölgesi haline gelmiş hem de ucuz elektrik enerjisine dayalı birçok sanayi bölgede faaliyete geçmiştir. Bugün bölge, aynı zamanda ABD’nin tarım deneme merkezlerinden biri olmuştur. Gübre kullanımı, toprak ıslahı ve verim artırıcı ilaçlarla ilgili çalışmalar bölgedeki merkezlerde yürütülmektedir (Dinler, 1994: 310). Gübre araştırma ve geliştirme konusunda dünyada önemli bir yeri olan “Milli Gübre Gelişme Merkezi” ile birlikte kurulan gübre tesisleri, hem bu yöreye hem de diğer yörelere önemli katkılarda bulunmaktadır. Teknolojik gelişmeler takip edilerek zaman zaman çiftçilere yönelik eğitim programları düzenlenmekte ve bu yöre yanında eyaletlere ucuz gübre dağıtımı yapılmaktadır (MGK, 1993: 398-399).

Tennessee nehri üzerinde kurulan barajlardan tüm güney eyaletlerinin gelişmesine yetecek güçte elektrik üretilmiştir. Bölge sanayinde, özel sektörü teşvik tedbirlerinin de olumlu etkisiyle, önemli gelişmeler olmuş; elektrokimya, elektrometalürji, kağıt ve gübre sanayileri gelişmiştir. Elde edilen ucuz elektrik enerjisi, sulama olanakları ve gübre sanayi, girişimcileri bölgeye çekmiştir (Dinler, 1994: 310).

TVA, gelişen sanayinin ihtiyacı olan teknik personel ve vasıflı işgücünün vadiye gelmesi ve bunların eğitimi için önemli yardımlar yapmış ve bu konuda özel sektör ile üniversitenin işbirliği de sağlanmıştır. Bugün 50 civarında baraja ve çeşitli nükleer santrallere sahip olan TVA’nın elektrik üretimi hızla artmış ve komşu eyaletlere elektrik enerjisi verir duruma gelmiştir. Elektrik, bu yörede yaşayanlara ve sanayicilere ucuz olarak verilmiştir.

Ağaçlandırma, bataklıkların kurutulması ve benzeri faaliyetlerin yoğun bir şekilde sürdürülmesi sebebiyle 50 yıl önce orman bakımından fakir olan yöre, zengin orman alanlarına kavuşmuş ve su rejimi tamamen düzelmiştir. Buna dayalı olarak bu yörede, orman ürünleri sanayi ve kağıt sanayi gelişmiştir. Ayrıca balıkçılık ve turizm

konularında yapılan çalışmalar da semeresini vermiştir (MGK, 1993: 398-399).

Bölgenin gelişiminin temelinde, sağladığı ucuz elektrik enerjisi yatmaktadır. İnşa edilen barajlar sürdürülebilir kalkınma anlayışına uygun temiz ve ucuz elektrik enerjisi üretmenin yanında sel nedeniyle oluşacak milyonlarca dolarlık zararı engellemektedir. Barajlar bu ve buna benzer faydaları yanında nehir üzerindeki ulaşım imkanlarını da kolaylaştırmıştır. Tennessee nehri üzerindeki 652 millik ulaşım ağında her yıl yaklaşık 55 milyon ton mal taşınmaktadır.

Nehir sisteminin, üretim faaliyetlerinde önemli bir maliyet unsuru olan ulaşım maliyetlerini düşürmesi, sulama olanakları, enerji ve gübrenin ucuz bir şekilde elde edilmesi ve sunulması, bölgeyi tarım ve sanayide yatırım yapacak yerli ve yabancı yatırımcılar için bir cazibe merkezi haline getirmiştir. TVA sözü edilen altyapı imkanlarının yanında iktisadi kalkınma amacına yönelik finansal kaynak ve teşvikleri de kullanmaktadır. Bölgesel kalkınmanın finansmanı, mevcut ve yeni kurulan işletmelere yardımcı olması amacıyla yedi eyalette TVA bünyesinde Bölgesel İktisadi Kalkınma Ofisleri kurulmuştur. Finansman ile ilgili tüm kuruluşlar bu ofislerle birlikte hareket etmektedir. Bölgesel İktisadi Kalkınma Ofisleri, bölgede yeni kurulup büyümek isteyen yerli ve yabancı firmaların ihtiyaçlarına anında cevap verebilmek için devamlı bilgi alışverişi içindedir (Altay, Çatık ve Gacener, 2004b: 206-207).

TVA aynı zamanda Bölgesel İktisadi Kalkınma Ofisleri'nin desteğiyle iktisadi kalkınma programları oluşturmuştur. İktisadi kalkınma programları yeni kurulan ve gelişmekte olan işletmeler için;

- sermaye yatırım kredilerini,
- işletmelerin üretim yerlerini en etkin biçimde belirlemelerini sağlayan hizmetleri, küçük ve orta ölçekli işletmeleri desteklemeyi,
- toplumsal kalkınmayı,
- iktisadi araştırmaları ve
- mühendislik ve mimari dizaynı da içeren teknik destek hizmetlerini kapsamaktadır.

Örneğin, Honda, Toyota, Nissan ve Mercedes'in otomotiv parçalarının imalatçısı bir firma olarak Topre America, TVA'nın İktisadi Kalkınma Kredi Fonu'nun yardımıyla Alabama Cullman'da yeni bir üretim merkezi açmıştır. Proje 125 milyon dolarlık bir sermaye yatırımı ile 250 kişiye yeni iş imkanı yaratmıştır. Bunun yanında girişim inkübatörleri, yeni kurulan işletmelere ucuz kiralık arazi, finansal ve hukuksal danışmanlığı içeren destekleme yardımını sağlamak üzere tasarlanmıştır. Bölgede kalkınmaya hız kazandırmak amacıyla kurulan TVA destekli girişim inkübatörleri, yeni kurulan işletmelerin nakit akımları ve sermaye ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan 500.000 dolar sermayeli Girişim İnkübatör Kredi Fonuna başvurabilmektedir. Yeni kurulan işletmelere sunulan bu hizmetler bölgedeki işgücünü arttırmakla birlikte yaşam kalitesini de yükseltmektedir (Altay, Çatık ve Gacener, 2004b: 206-207).

B. Fransa'da Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme

1. Fransa Ülke Profili

Fransa, Batı Avrupa'da kuzeyinde Lüksemburg, Belçika ve Manş Denizi, batısında Atlas Okyanusu ve Biskay Körfezi, güneyinde İspanya ve Akdeniz, doğusunda da İtalya, İsviçre ve Almanya ile çevrilidir. Yüzölçümü 547.030 km² ve 2007 yılı nüfusu 61,7 milyon kişidir. Ülkenin satın alma gücü paritesine göre 2007 yılı GSYİH'sı 2,07 trilyon Dolar olup kişi başına GSYİH'sı 33,508 Dolar'dır. Başlıca doğal kaynakları; kömür, demir, boksit, çinko, potas, kereste ve balıktır (IMF, 2009; Vikipedi, 2008).

2. Fransa'da Bölgesel Gelişme

Fransa'nın idari yapısı devlet (etat), bölge (26 regions), departman (100 departements) ve komünler (36.763 communes) olarak şekillenmiştir (Nitaş, 2000: 232). Fransa, son olarak 2003 yılında Anayasasının 1. Maddesine "Fransa'nın örgütlenmesi adem-i merkeziyetçi bir yapıdadır" ilkesini ekleyerek büyük bir reform yapmıştır. Böylece geleneksel, merkeziyetçi Fransız devlet yapısının tarihe karıştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Merkezi idarenin taşra teşkilatı; 26 adet bölge, 100 adet il ve 336 adet ilçe olmak üzere başlıca üç birim şeklinde

teşkilatlanmıştır (İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etütler Merkezi, 2008). Devlet, ziraat ve altyapı yatırımları gibi belirli teknik hizmetlerde mahalli idarelere, özellikle belediyelere, belirlenen hedeflere ulaşılabilmesi için yardımcı olabilmektedir (İçişleri Bakanlığı, 1999: 263).

Fransa şeklen dağınık bir ülke görünümünde olmamasına rağmen (denizaşırı eyaletler hariç) bölgesel gelişmişlik açısından önemli farklılıkları olan bir ülkedir. Ülkenin dağlık kesimlerinin ve bir ada konumundaki Korsika'nın kendine has problemleri vardır. Yine Orta Fransa oldukça geri ve problemleri bir yöredir. Deniz kıyısındaki bölgeler de çok gelişmemiş ve genel konjonktürden çok etkilenen bölgelerdir. Sanayinin ve sosyal yaşamın Paris ve civarında (Ile de France) yoğunlaşması hem bu bölgede çeşitli problemlere sebep olmuş, hem de diğer bölgelerden genç nüfusun, sermayenin ve diğer üretim faktörlerinin göçüne sebep olmuştur (İçişleri Bakanlığı, 1999: 263).

Fransa'da 19. yüzyıl sanayi devriminden önce bölgelerarası farklılık o kadar önemli değildi. Tarım, haberleşme ve sanayide, yıllarca aynı araç ve teknikler kullanılmıştır. Sanayi devrimi bütün alışkanlıkların, tekniklerin ve araçların büyük ölçüde değişmesine sebep olmuştur. Sanayi, kömür yatakları ile enerji ve maden kaynaklarının yakınlarında kurulmuştur. Maden durumu ve toprak şartları uygun olan Kuzey Fransa, Güney'e göre daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Güney ve Batı Fransa'da ekonomik faaliyet, esas itibariyle aile çiftliği, tali sanayi ve el sanatları ile sınırlı kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra toplam sınai yatırımın % 85'i, Kuzey ve Doğu Fransa'ya yapılmış, bunun sonucu olarak bu bölgelerdeki kişi başına gelir, Güney ve Batı bölgelerindekinin iki katı olmuştur. Böylece, Kuzey ile Güney Fransa arasındaki farklılık önemli boyutlara ulaşmıştır (MGK, 1993: 401).

1945-1955 döneminde; ana problemin yetersiz üretim ve yetersiz özel teşebbüs olması sebebi ile devlet yatırım atağına girmiştir. Bu dönemde; üç kalkınma planı hazırlanmış, korumacılık ve millileştirme politikası güdülmüştür. 1955-1965 döneminde; kolonilerin Fransa'dan ayrılması ile pazar kayıpları olmuş, Ortak Pazarın ortaya çıkışı ile de daha serbest bir ekonomik düzene geçiş zorunlu olmuştur. Sanayinin az gelişmiş yörelere kaydırılması ve zor durumda olan sektörlerin yeni gerçeklere ayak uydurmak üzere değişimlerinin sağlanması meseleleri önem

kazanmaya başlamış ve bu çerçevede büyük bölgesel planlar başlatılmıştır (İçişleri Bakanlığı, 1999: 263).

3. Fransa’da Bölgesel Gelişme Alanında Kurumsal ve Hukuki Yapılanma

Fransa’da dengeli kalkınmada koordinatör rolü oynaması için 1963 yılında DATAR (Delegation a l’amenagement du territoire et a l’Action Regionale-Ekonomik Kalkınma ve Bölgesel Planlama Kurumu) kurulmuştur. DATAR, Fransa’nın bütün bölgelerinden sorumlu bir genel kalkınma koordinasyon kuruluşudur. Bakanlar Kurulu kararı ile tayin olunan ve doğrudan Başbakan’a bağlı olup onun adına yönetimde bulunan bir Başkana bağlıdır. Başkan, yerel yöneticilerle devamlı temastadır (İçişleri Bakanlığı, 1999: 263). DATAR’ın, ülkede çeşitli bölge ve kesimlere uygulanan teşviklerin dağıtılmasına aracılık etmek, sanayi, hizmetler ve istihdamın bölgeler arasında dengeli bir şekilde dağılımını sağlamak ve ülkeye dış yatırımları çekebilmek gibi görevleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Fransa’da, çeşitli bölgelerin kalkınması için kurulmuş ve yerel idareye bağlı olan bölgesel gelişme ajanslarını desteklemekte, ajanslar arasında koordinasyonu sağlamak ve tanıtma faaliyetlerinde yardımcı olmaktadır (Kumral, 1993: 56).

DATAR’ın ayrıca Kırsal Kesim Kalkınma Komiserliği (commissariat) ve Endüstrileşme Komiserliği gibi 14 harici kadro ve önemli gelişmiş dış ülkelerde ofisleri de bulunmaktadır. DATAR, diğer kadro ihtiyaçlarında (merkezi idare, resmi kuruluşlar, bölgesel resmi yöneticiler vs.) devletin imkanlarından direkt faydalanmaktadır. Yine DATAR’ın Korsika, Normandiya, Santral Masif gibi öncelikli yörelerde, yerleşik DATAR Komiseri denen profesyonel elemanları bulunmaktadır. Bu komiserler şirketlerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek yerlerin aranması ve bulunması, yerleşmelerinde destek, yan sanayi ve ortak bulunması gibi hususlarda yardımcı olmakla görevlidirler (Akpınar, 2004: 85-86).

Kurumun, ülke düzenleme için Müdahale Fonu ile Bakanlıklar arası Kalkınma ve Kırsal Kesim Düzenleme Fonu gibi iki önemli uygulama aracı bulunmaktadır. Bu fonların, küçük katkılarla bölgesel yatırımlara ilk ivmeyi

kazandırmak için bir anlamda bölgesel teşvik aracı olarak kullanıldığı görülmektedir (Güneşer Demirci, 2005: 74).

Fransa'da Bölge Konseyi ve Ekonomik Komite kendi planını bizzat yapmaktadır. Her plan özerktir ve sadece uygulama için devletle kontrat imzalanmaktadır. Bölgelerin öncelikli gördükleri program ve projeler bölgelerce teklif edilmekte, devlet kontratla gerçekleşmeyi garanti etmektedir. DATAR; devlet ile bölgeler arasındaki planlama kontratlarında, önemli inşai işlerde, desentralizasyon (yetkilerin aktarılması) komitesi prosedürlerinin hazırlanmasında, Paris'in yoğunluğunun azaltılması ve AB'den temin edilen fonlara başvurmada aktif düzenleyicidir (Akpınar, 2004: 87).

4. Fransa'da Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Politikaları

Fransa'nın bölgesel gelişme politikası; etkin bir kurumsallaşmanın sağlanması, devletle yerel aktörler arasında daha yakın ilişkiler kurulması, yerel müteşebbislerin desteklenmesi, yaşam kalitesi, sosyal ve ekonomik dengenin korunması, çevrenin doğal yapısına zarar verilmemesi, sürdürülebilir arazi kullanımının elde edilmesi şeklinde özetlenebilir.

Fransa'da 1982'den sonra, yetkinin merkezdeşilaştırılması (adem-i merkeziyet) ve bölgeselleşmeye geçiş döneminin başladığı görülmektedir. Bu bağlamda, 26 bölgeye ayrılan Fransa'da bölgelerin yerinden yönetildiği ve her birinin ayrı bütçeye sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, bölgelerin her biri kendilerini ilgilendiren projelere müdahale edebilmek için belli bir fona sahiptir. Fonun toplam değeri büyük olmamakla birlikte, bölgenin % 20'lere varabilen katkısını mümkün kılmakta, böylelikle yatırımlarla ilgili karar mekanizmasındaki rolünü arttırmaktadır (Akpınar, 2004: 87).

1983'te kabul edilen Yetkilerin Transferi Kanunu ile merkezi ve mahalli idareler arasındaki yetki ve merkezin sorumlulukları ile belediye, il ve bölgelerin sorumlulukları mümkün olduğunca net ve açık bir şekilde belirlenmiştir. Örneğin çevre ve kamu sağlığı, su ve kanalizasyon ile çevre koruma sorumlulukları devlet ve belediye arasında paylaşılırken, atık toplama ve arıtma görevi ise belediyelere aittir

(Koçdemir, 2000: 262). Böylece her alanın geliri ve diğer kaynakları tamamen ya merkez, ya da belediyeye, il veya bölgeye tahsis edilmektedir.

Bölgesel kalkınmanın ön şartı ve başlama noktasını teşkil eden sulama ve drenaj çalışmalarının yanı sıra şehirleşme, haberleşme, sağlık ve eğitim konularında da yoğun çaba sarf edilmiş ve sektörler arasında bütünleşmiş ve uyumlu faaliyetlere aynı anda girilmiş ve çeşitli yardım programları uygulanmıştır. Çiftliklerin yeniden organizasyonu yapılmış, bunlara teknik yardım yanında gerekli araç, gereç ve uzun vadeli kredi imkanları sağlanmıştır. Depolama, paketleme ve satış kuruluşlarının kurulmasına ve yönetimine destek verilmiştir. Ayrıca bölgesel kalkınmanın başarısında bölge halkının rolü önemli olduğundan, bölgesel teşkilatlandırma içinde yer almaları teşvik edilmiştir (MGK, 1993: 401-403). Bölgesel kalkınma alanındaki bütün bu faaliyetlerin yürütülmesi, devlet kuruluşları ve mahalli idarelerle koordineli çalışan ve doğrudan Başbakan'a karşı sorumlu olan "Karma Ekonomi Şirketleri"ne devredilmiştir (Güneşer Demirci, 2005: 74).

Özel sektörün esnekliğine ve idari etkinliğe sahip olan, kamusal menfaatleri ön planda tutan, kamunun hazırladığı program çerçevesinde faaliyetlerini sürdüren Karma Ekonomi Şirketleri, gerekli altyapı hizmetlerini yaparak geri kalmış bölgelerde özel teşebbüsün ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Özel şirketler de karşılıklı işbirliğiyle kamu yatırımlarının artmasını sağlamıştır. Özel ve kamu kesiminin karşılıklı etkileşimi, Fransa'nın Güney ve Batı bölgelerini geliştirmiş, dolayısıyla Karma Ekonomi Şirketleri başarılı olmuşlardır. Bununla birlikte bu başarıda AB'den sağlanan fonların da büyük etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Ildırar, 2004: 151).

Çeşitli bölgelerin kalkınması için kurulan Karma Ekonomi Şirketlerinden bazıları ve başardıkları faaliyetler şöyle özetlenebilir (MGK, 1993: 401-403):

- **Compagnie d'Amenagement de la Region du Bas-Rhone et du Languedoc (Aşağı Rpone ve Languedoc Bölgesini Düzenleme Şirketi):** Sulama, açık hava kanalları, baraj, entegre et tesisi, çok amaçlı soğutma deposu, tarım ve gıda fabrikaları, plastik işletmeleri, kıyıların ıslahı, turistik tesisler, havayolu ulaşımını geliştirme gibi alanlarla ilgilenmiştir.

- **Societe de mise en Valuer de la corse (Korsika'yı Değerlendirme Şirketi):** Adanın tarımsal ve turizm sanayine açılmasını sağlamıştır.
- **Compagnie des Coteaux de Gascogne (Gaskonya Tepeleri Şirketi):** Neste kanalının suyollarını tamamlamıştır.
- **Compagnie des Landes de Gascogne (Gaskonya Fundahlıkları Şirketi):** Kurutma çalışmaları yapmıştır.

1990'lı yıllardan sonra, Fransa'da bölgesel kalkınmayı yerel gerçeklere ve beklentilere daha yakın olarak ve "sürdürülebilir kalkınma" kavramıyla bütünleştirerek gerçekleştirmek amacıyla, 25 Haziran 1999'da Voynet Yasası'nın kabul edildiği görülmektedir. Bu yasayla bölgesel kalkınmaya kısaca "Bir mekan + Bir strateji + Bir proje = Bir sözleşme" anlayışı ile yaklaşılmıştır. Böyle bir anlayışla mekan kavramına esneklik kazandırılmış ve bölgelerarası farklılıkları azaltmaya yönelik her proje farklı gelişmişlik düzeyine sahip bölgelerle devlet arasında yapılan sözleşmelerle karara bağlanmıştır. Böylelikle ülke düzenleme; yöreler, kümelenmiş yerleşmeler ve kent sözleşmelerine dayandırılmıştır. Buradaki kavramlar ise şu şekilde tanımlanmaktadır (Ildırrar, 2004: 152):

Yöre; mevcut idari birimlerin bir proje için oluşturduğu mekansal birliktir.

Yerleşme kümeleri; nüfus toplamı 50.000'nin üzerinde olan kentsel yerleşmeler bütünüdür.

Kent; en küçük yerel yönetim birimi ya da birim gruplarıdır.

Sözleşme; devlet veya bölgenin yöre, yerleşme kümesi ya da kent ile dayanışma, geliştirme veya yeniden değerlendirme program ve projeleri anlamında karşılıklı taahhüde girmesidir.

Böylece, bölgesel planlar uygulanırken hem bölge halkı projeye katılmış, hem de devlet desteği sağlanmıştır.

Fransa'da bölgesel gelişmenin sağlanmasındaki en önemli oluşumlardan olan bölgesel kalkınma ajanslarının bölgesel gelişmeye katkısı oldukça etkilidir. Amaçları

daha çok bölgelerine dışarıdan yatırımcı çekebilmek olan bu ajanslar adeta gelişmenin dinamosu görevini görmektedir.

5. Fransa’da Sürdürülebilir Gelişme Alanındaki Faaliyetler

a. Su Kirliliği:

Fransa, AB’nin çevre politikası bağlamında yüzey ve yeraltı sularının korunmasına yönelik olarak ilgili yönergeleri onaylamış, kalite standartları belirlemiş ve toksit maddelerin sıkı bir şekilde denetimini sağlamıştır. Fransa, Alsas Loren bölgesi, Ren Nehri ve Akdeniz gibi uluslararası suyolları nedeniyle oluşan kirliliği azaltmak için bir dizi konvansiyonun aktif katılımcısı durumundadır (Samsunlu, 2004: 21-22).

b. Hava Kirliliği:

Mevcut yönergelerin yanı sıra Fransa enerji santralleri ve egzoz gazlarından oluşan emisyon kirliliği ile ilgili olarak çözümler üretmiştir. Karbondioksit emisyonunu azaltmak için karbon/enerji vergisi ve enerji etkinliği ülkenin üzerinde durduğu konulardandır. Hava kalitesinin iyileştirilmesi bütün dünya için öncelik taşımaktadır. Bu bağlamda Fransa’da Kyoto Protokolü uygulanmaktadır. Buna göre taraflar sera gazı emisyonlarını 2008-2012 periyodunda 1990’daki seviyelerinin % 5 altına indirmek durumundadırlar. Bu değerlere ulaşabilmek için Fransa, AB Komisyonu’nun stratejisi olarak kirletici gazlar üreten nakliye, enerji, endüstri ve tarım sektörlerinde önlem alınmasını benimsemiştir (Samsunlu, 2004: 21-22).

c. Gürültü Kirliliği:

Fransa’da maksimum gürültü seviyeleri ilgili yönergelerle belirlenmiştir. Bu anlamda 1996’daki gürültüyü kaynağında azaltma stratejisi (Green Paper) ağırlık kazanmıştır. Fransa günümüzde Gren Paper’ın önde gelen uygulayıcılarındandır (Samsunlu, 2004: 21-22).

d. Atıkların Uzaklaştırılması:

Fransa her yıl yaklaşık olarak 2 milyon ton'dan fazla atık üretmekte olup, bunların toplanma, uzaklaştırma, geri kazanım ve işlemden geçmeleri konusunda da birçok yönergeye sahiptir. Ayrıca atıkların sınır ötesi taşımalarının kontrol altına alınması için özel tedbirler alınmıştır (Samsunlu, 2004: 21-22).

e. Doğa Koruma:

Fransa diğer AB ülkeleri gibi, yaban hayatının korunmasını amaçlayan 1979 Bern Konvansiyonu'nun bir üyesidir. Ayrıca Fransa sulak alanlar için Ramsar Konvansiyonu (1971) ve kuşların korunması ile ilgili Paris Konvansiyonu (1950) ile bütünleşmek için üye ülkelere tavsiyelerde bulunmaktadır. Bununla beraber doğal hayatın korunmasına yönelik projelere de finansal destek sağlamaktadır (Samsunlu, 2004: 21-22).

1992 yılında Rio'da yapılan BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'ndan sonra sürdürülebilir kalkınma, Fransa'nın hem öncüsü olduğu Avrupa'da hem de dünya ölçeğindeki siyasi öncelikleri arasında ön sıralarda yer almıştır. Birlik; bu çerçevede 1992-2000 yıllarını kapsayan sürdürülebilirliğe doğru başlıklı 5. Çevre Eylem Programı'nı Gündem 21'e paralel olarak geliştirmiş ve Fransa da bu sürece dahil olmuştur. Fransa'nın AB önceliklerini de gözetilen sürdürülebilir kalkınma eylemlerinin 6 ögesi şunlardır (Samsunlu, 2004: 23-24):

1. Çevresel kaygıların diğer politika alanlarıyla bütünleştirilmesi,
2. AB, üye ülkeler, iş dünyası ve kamuoyu arasında ortaklık ve sorumluluğun paylaşılması,
3. Çevre politikası araçlarının kapsamının vergiler, sübvansiyonlar ve gönüllü anlaşmaları da kapsayacak şekilde genişletilmesi,
4. Tüketim ve üretim kalıplarının değiştirilmesi,
5. Mevzuatların uygulanması ve yaptırımının olması noktasında özen gösterilmesi,

6. Gündem 21 ve 5. Çevre Eylem Programı çerçevesinde uluslararası iş birliği yapılması, çevreyi tahrip edecek ve doğal kaynakları azaltabilecek 5 temel sektör olarak görülen endüstri, enerji, tarım ve ormancılık, ulaşım ve turizm alanlarında AB ile bir dizi faaliyet yürütmektir.

6. Alsas (Alsace) Bölgesinde Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Politikaları

Fransa'da bölgelerarası farklılıklar, ekonomik, sosyal ve politik sorunlara yol açmıştır. Ulusal tehlike halini alan bu farklılığın azaltılması için Provence, Aşağı Languedoc, Korsika, Gaskonya ve Alsas gibi bölgelerde, bölgesel kalkınma politikaları uygulanmıştır. Bu politikalarda uzun dönemli amaçlar, hem milli kalkınma ve hem de AB perspektifi açısından ele alınarak belirlenmiş ve buna uygun programlar seçilmiştir (MGK, 1993: 401-402).

Fransa'nın Alsas Bölgesi Avrupa'nın tam ortasındadır. Alsas'ın Yukarı Rhin bölgesi Almanya'nın Bade-Wurttemberg bölgesine, kuzeyde ise İsviçre'nin Kuzey Batısına sınırdadır. Ayrıca, Yukarı Rhin bölgesi, Avrupa'nın en kalabalık nüfusuna sahip bölgelerden biridir. Bu bölge, alım gücünün Avrupa'da en yüksek olduğu bölgelerden biridir (Türkmen, 2004: 13).

Alsas bölgesindeki bölgesel gelişme uygulamaları ve koordinasyonundan sorumlu kuruluş Alsas Bölgesel Kalkınma Ajansı'dır. Bu ajans, Batı Avrupa'da yarım asır önce kurulan ajanslar arasında ilk kurulanlardan ve en başarılı olanlardan biridir. Alsas'da irili ufaklı 400 civarında kalkınma ajansı faaliyet göstermektedir. Ajans 145 üyesi bulunan bir Konsey tarafından yönetilmektedir. Konseyde Senato, Valilikler, Belediyeler, Üniversiteler, Sanayi Odaları ve Meslek Odaları gibi dinamik kesimlerin temsilcileri görev almaktadır. Bu ajansın temel işlevi; bölgeye yabancı yatırımcı çekmek, şirketler ve resmi kurumlar arasındaki sorunları tek elden hızla çözmek ve böylece bölgesel kalkınmaya hız kazandırmak şeklinde özetlenmektedir (Samsunlu, 2004: 24-26)

Alsas bölgesinde açılan ya da büyüyen firmalar, bölgenin genelinde ya da bir kısmında bölgesel ve ulusal kamu yardımlarından faydalanabilmektedirler. Başlıca ulusal yardımlar (Türkmen, 2004: 13):

- Endüstri firmaları, endüstri hizmet firmaları ve Ar-Ge projelerine Bölge Düzenleme Teşviki,
- En fazla 5 yıl için % 100 oranında meslek vergisinden geçici muafiyet,
- Kurumlar vergisinden geçici muafiyet,
- İstihdam ve formasyon için verilen ulusal yardımlar,
- Ar-Ge'ye verilen yardımlar: Araştırma-vergi kredisi, Sanayi ve Araştırma Bakanlığı'nın yardımları.

Alsas Bölgesi, özellikle KOBİ'leri desteklemek üzere bölgesel araçlar geliştirmiştir. Bunlar: Firma Kuruluşuna Bölgesel Teşvik, İstihdama Bölgesel Teşvik, Başlangıç Finansmanı İçin Bölgesel Fonlar, Teknoloji Transferine Bölgesel Fon Yardımı, KOBİ'leri Geliştirme Fonu, İhracat İçin Bölgesel Fon ve İdari Kadro İstihdamı İçin Yardım şeklindedir. Bunların dışında Avrupa Bölgesel Gelişme Fonu'ndan da yararlanılmaktadır (Türkmen, 2004: 14).

Bu bağlamda Alsas bölgesinde uygulanan bölgesel gelişme politikaları sonucunda önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Yarım asır önce fazla gelişmemiş durumdaki Alsas bugün Paris'ten sonra Fransa'nın en gelişmiş bölgesidir. Bu bölge dünyanın zengin ülkelerinden çok önemli yatırımlar çekmeyi başararak Fransa'nın en fazla yabancı sermaye çeken bölgesi haline gelmiştir. Fransa'nın diğer bölgelerinde yatırımların payı % 18 iken Alsas'da % 45'e yükselmiştir. Bölge, her yıl Fransa'ya gelen yabancı sermayeden % 15 pay almayı başarmış ve Avrupa kıtasında 267 bölge arasında 3. sıraya oturmuştur. Alsas, kaliteli iş gücü, büyüme dinamikleri, vasıflı iş gücü, rekabetçi fiyatlandırma ve mükemmel nakliye alt yapısı ile ön plana çıkmıştır (Çakır, 2004).

C. Polonya'da Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme

Aşağıda öncelikle Polonya'nın sürdürülebilir bölgesel gelişme politikasının nitelikleri ve unsurları değerlendirilmektedir. Daha sonra AB ile yürütülen ortak

projelerin ve AB'den alınan desteklerin hangi bölgeler için kullanıldığı konusu değerlendirilmekte, son olarak da Polonya'da sürdürülebilir bölgesel gelişme uygulamalarına yer verilmektedir.

1. Polonya Ülke Profili

Polonya Cumhuriyeti ya da kısaca Polonya, kuzeyinde Baltık Denizi ve Rusya, doğusunda Litvanya, Beyaz Rusya ve Ukrayna, güneyinde Çek Cumhuriyeti ve Slovakya, batısında ise Almanya ile çevrelenmiş, 311.889 km² yüzölçümüne ve 38,1 milyonluk nüfusa (2007 yılı) sahip bir ülkedir. Ülkenin satın alma gücü paritesine göre 2007 yılı GSYİH'sı yaklaşık 621 milyar dolar olup kişi başına GSYİH'sı 16,316 dolardır. Başlıca doğal kaynakları; kömür, sülfür, bakır, doğal gaz, gümüş, çinko, kurşun ve tuzdur (Gülsoy, 2008: 1; IMF, 2009; Vikipedi, 2008).

2. Polonya'da Bölgesel Gelişme Politikası ve Unsurları

Polonya komünist ekonomik yapı ya da planlı ekonomi sonrasında serbest piyasa ekonomisini benimsemiştir. Bu nedenle Polonya ekonomisi, 2000'li yıllara kadar geçiş ekonomisi olarak adlandırılmıştır. AB'ye üyelik başvurusu, özellikle Gündem 2000 Raporu ve AB'ye aday ülke olarak kabulü sonrasında, Polonya ekonomik ve bölgesel kalkınma politikaları AB'nin mali ve teknik desteği ile şekillenmiştir. Polonya Ulusal Kalkınma Ajansı da yine AB Bölgesel Politikası ile uyumlu projeler geliştirmiştir (The Ministry of Economy, Labour and Social Policy of Poland, 2004).

Polonya'da bölgesel kalkınma politikası kapsamında, 1999 tarihinden itibaren yeni bir idari yapılanma yürürlükte. 1 Ocak 1999 tarihinde yapılan idari reformla, daha önce 49 idari bölgeye ayrılmış olan Polonya, bu sayıyı 16 idari bölgeye düşürmüştür (Vikipedi, 2008). Bu yeni yapıya göre, büyüklük sıralamasına göre, bölge/il-“voivodship”, altbölge-“poviat grupları”, “poviat”lar ve “gmina”lar bulunmaktadır. Bölgelerin temeli “gmina” olarak adlandırılan yerel yönetim birimi olmaktadır.

Polonya’da bölgesel kalkınmayı sağlayabilmek için, ülke ekonomik ve sosyal seviyelerine göre AB standartlarına uygun NUTS1 birimlerine bölümlenmiştir. Aşağıda, Polonya tarafından belirlenen NUTS birimleri gösterilmektedir (The Ministry of Economy, Labour and Social Policy of Poland, 2004);

- Tüm ülke, NUTS 1 olarak,
- 16 adet voivodship (bölge), NUTS 2 olarak,
- 45 adet poviat grubu, NUTS 3 olarak,
- 315 adet poviat, NUTS 4 olarak,
- 2489 adet gmina, NUTS 5 olarak belirlenmiştir.

3. Polonya’da Bölgesel Gelişme Alanında Kurumsal ve Hukuki Yapılanma

Polonya’da, bölgesel kalkınma politikasının koordinasyonunu; Bakanlar Kurulu, Ekonomi Bakanı, Bölgesel Kalkınma Eyalet Kurulu, Marshall Ofisleri ve Polonya Bölgesel Kalkınma Ajansı (PARR) sağlamaktadır (Poland National Strategic Reference Framework Preliminary Draft, 2005: 30).

PARR, 1993 yılında Polonya’da, bölgelerin ekonomik gelişimini ve bölgesel kalkınmayı desteklemek amacıyla kurulmuştur. Görev olarak, Türkiye’deki DPT ve bölgesel kalkınma ajansları ile benzer özellikler taşımaktadır.

PARR bünyesinde, Maliye Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Politika Bakanlığı, Tarım ve Gıda Bakanlığı, Devlet Hazine Bakanlığı, İçişleri ve Yönetimi Bakanlığı temsilcileri ve Stratejik Çalışmalar Bakanı ile Avrupa Entegrasyon Komitesi Başkanı bulunmaktadır. Bölgesel kalkınma stratejileri ülkelere özgü olduğundan AB üyesi ülkelerde bölgesel kalkınma stratejileri birçok konuda farklılıklar gösterir. Bu stratejilerin ortak amacı ise, bölgesel kalkınmayı sağlamak ve

¹ NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics-İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması): AB ülkelerinin kullandığı istatistiki bölge sınıflandırması. AB kaynaklarını harcamanın ön koşulu olarak, tüm yardım alan bölgeler için, NUTS sınıflandırması temelinde bölgesel gelişme planları hazırlanması gerekliliği getirilmiştir.

ülke içinde bölgeler arası farklılıkları en aza indirmektir (Poland National Strategic Reference Framework Preliminary Draft, 2005: 30).

Her bir AB üyesi ülke, kalkınma stratejileri çerçevesinde, ulusal ve bölgesel önceliklerini göz önünde bulundurarak kendine özgü bölgesel kalkınma planları hazırlar ve bu planların uygulanması amacıyla gereken mali desteğin alınması için planlarını Komisyon'a sunar. Bu çalışma esnasında, yerel yönetimlerle AB kurumları arasındaki işbirliği önem kazanır. Programlama, üye ülkenin bölgesel önceliklerine ve ihtiyaçlarına dayanılarak hazırlanır. Üye ülkenin, kalkınma için en uygun stratejiyi tanımlaması ve mali desteğin türünü ve kullanım şeklini belirtmesi gerekir.

Polonya'ya, Katılım Öncesi Yardımlar çerçevesinde yapılan mali yardımın toplam tutarı 7,2 milyar Euro'dur. Söz konusu miktarın farklı programlar için tahsisi aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir (Poland National Strategic Reference Framework Preliminary Draft, 2005: 31-33):

PHARE²: 1990-2003 arası; 3,916 milyar Euro.

ISPA³: 2000-2003 arası; 2,588 milyar Euro.

SAPARD⁴: 2000-2003 arası; 709,41 milyon Euro.

² PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies) programı: Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinde komünist rejimlerin yıkılmasıyla birlikte, bu devletlerin ekonomilerini yeniden yapılandırma çabalarını desteklemek amacıyla 1989 yılında oluşturulmuştur. Başlangıçta yalnızca Polonya ve Macaristan'a yönelik olan program, zaman içerisinde on üç ülkeyi (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Makedonya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya) kapsayacak biçimde genişletilmiştir (İKV, 2008).

³ ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession-Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı): AB adayları Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerine (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Estonya, Litvanya, Letonya, Romanya, Bulgaristan) adaylık sürecinde mali destek sağlamaya yönelik bir programdır. 1999 yılında kurulan ve 2000 yılında faaliyete geçen program kapsamında 2000-2006 döneminde AB adayları bu ülkelere çevre ve ulaştırma alanlarında kullanılmak üzere her yıl 1,04 milyar Euro hibe yardımı yapılması öngörülmüştür (İKV, 2008).

⁴ SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development): 1999 yılında kurulan SAPARD programı (Tarımsal ve Kırsal Kalkınma için Özel Eylem Programı), AB adayları Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Estonya, Litvanya, Letonya, Romanya, Bulgaristan) Tek Pazar ile Ortak Tarım Politikası'na hazırlık süreçlerini desteklemeyi hedeflemektedir. AB adayları bu ülkelerde kırsal bölgelerin kalkınmasına, tarım sektörünün gelişmesine ve AB'nin Ortak Tarım Politikası'na uyumun sağlanmasına yönelik projelere hibe yardımı sağlayan SAPARD programının 2000-2006 dönemindeki yıllık bütçesi 540 milyon Euro'dur. SAPARD programı 2006'da sona ermiştir. 2007'den itibaren AB mali yardım programları IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance) olarak tek çatı altında toplanmıştır (İKV, 2008).

Polonya, bölgesel kalkınma politikasının AB standartlarına uygun hale getirilmesi için Mayıs 2000’de “Bölgesel Kalkınmayı Destekleyici Kurallar Hukukunu” kabul ederek Temmuz 2000’de kanunlaştırmıştır (Kosarczyn, 2001: 12). Böylelikle Polonya Bölgesel Kalkınma Politikası kapsamında öncelikli olarak; ülkenin yerel ve bölgesel ekonomik ve sosyal gelişiminin sağlanması, bölgeler arası gelişim farklılıklarının azaltılması, bölgelerarası gerekli rekabetin sağlanması ve Polonya’nın yaşamak için, çalışmak için ve diğer ülkelerin yatırım yapmaları için cazip bir ülke konumuna getirilmesi hedefleri belirlenmiştir.

Bu hedeflerin yerine getirilmesi için, insan kaynakları gelişimi, KOBİ’lerin gelişimi, yeni iş alanlarının yaratılması, bölgesel ve yerel altyapı gelişimi, kamusal yapılaşma, çevre koruma projeleri, eğitim ve kültür, Ar-Ge alanlarında projeler üretilmesi ve finansal kaynak sağlanmasına karar verilmiştir. Bu kararlar ile birlikte 2001-2006 “Bölgesel Kalkınma Ulusal Stratejisi” Aralık 2000’de kabul edilmiş ve Polonya’da bölgesel kalkınma politikası kapsamında önemli ilerlemeler sağlamak adına bir yol haritası belirlenmiştir. Yapısal politikanın uygulanması ile ilgili olarak, 1999 yılı sonlarında “Ön Ulusal Kalkınma Planı 2000-2002” kabul edilerek Katılım Öncesi Programlar PHARE, ISPA, SAPARD kapsamında gerçekleştirilecek projeler net olarak belirlenmiş ve 2006’ya kadar geçerli olacak Ulusal Kalkınma Planının, 2002 tarihinden itibaren uygulanacağı ifade edilmiştir (Kosarczyn, 2001: 13-14).

4. 2000-2003 Döneminde Polonya’ya PHARE Kapsamında Yapılan Yardımlar

PHARE Programının kuruluş amacı; AB’nin, Polonya’ya ve Macaristan’a ekonomilerini yeniden yapılandırılabilmesi için mali yardımda bulunmaktır. 1997 yılında PHARE programının mali yardım amacı değişmiş ve esas amaç; “Polonya’nın AB’ye ekonomik uyum sağlayabilmesi için AB’nin Polonya’ya mali yardımda bulunması” olarak belirlenmiştir (Kosarczyn, 2001: 17).

AB, Polonya’ya 2000-2003 arası PHARE programı kapsamında toplam 53 farklı projeyi desteklemek üzere 1,14 milyar Euro yardımda bulunmuştur. Bu miktar,

Polonya'ya yapıldığını göstermektedir (European Commission, 2004). PHARE programı kapsamında yapılan bu yardımların % 30'u "kurumsal yapılanma" ve % 70'i "yatırım" konuları üzerinde odaklanmıştır. PHARE-ESC (Economic and Social Cohesion-Ekonomik ve Sosyal Uyum) ise üretim sektörünü canlandırarak, insan kaynakları gelişimini sağlayarak ve altyapı sorunlarını gidererek bölgelerarası gelişme farklılıklarını azaltma amacı taşımaktadır. PHARE 2000 ESC Programı, 27 proje ile 5 bölgeye yayılmıştır. PHARE 2001 ESC ise önceki programa ek olarak 3 yeni bölgeyi daha kapsamıştır.

PHARE kapsamında 2000-2003 döneminde Polonya'da gerçekleştirilen bölgesel gelişme programları başlıca iki proje dahilinde uygulanmıştır. Birincisi; Ekonomik ve Sosyal Uyum Projeleri, diğeri ise; Ekonomik ve Sosyal Uyum Uygulama Programları olarak adlandırılan projelerdir. Aşağıda PHARE kapsamında 2000-2003 döneminde Polonya'da uygulanan bölgesel gelişme programları gösterilmektedir (PHARE, National Programmes in Poland).

5. Polonya'da Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Uygulamaları

a. Bölgesel Ekonomik ve Sosyal Uyum Projeleri

Polonya'nın AB'ye üyelik öncesi Bölgesel Kalkınma Politikası kapsamında PHARE programı çerçevesinde yürütmekte olduğu ekonomik ve sosyal uyum projeleri, bazı bölgelerde uygulanmakta olup ekonomik, sosyal ve çevresel gelişim amacı taşımaktadır. Aşağıda, bu ekonomik ve sosyal uyum projelerinin Polonya'nın hangi bölgelerinde uygulanmış olduğu ve ne kadar mali yardım tahsis edilmiş olduğu gösterilmektedir. Projelerde yer alan (PHARE, National Programmes in Poland):

Kontrat aralığı; ekonomik ve sosyal uyum programı kapsamında yürütülen projenin, belirtilen bölgede hangi tarihler arasında yürütülmüş olduğunu göstermektedir.

AB bütçe yardımı; AB'nin yürütülmekte olan söz konusu projeye, Katılım Öncesi Mali Yardımlar kapsamında PHARE programından tahsis etmiş olduğu mali yardım tutarıdır.

AB-Polonya Ortak Finansmanı; söz konusu projeye, AB bütçe yardımı haricinde AB ve Polonya'nın ortaklaşa olarak tahsis etmiş olduğu mali yardımı göstermektedir.

Kullanım Alanları; tahsis edilen bütçenin belirtilen tarihler arasında söz konusu bölgede, Bölgesel Kalkınma Politikası kapsamında hangi alanlarda kullanılmış olduğunu belirtmektedir.

(1) Warmia-Mazury Bölgesi

Kontrat Aralığı: 23/10/2000-30/11/2002, AB Bütçe Yardımı: 20,330,000 Euro.

Kullanım alanları: İnsan kaynakları gelişimi, KOBİ'lerin gelişimi, Warmia-Mazury bölgesinin önemli geçiş yollarından biri olan ve Olsztyn civarında bulunan 16 no'lu yolun modernizasyonu, Elblag Nehri üzerindeki köprü geçişi yapılması, turistik bir bölge olan Büyük Göller alanı içerisindeki Mazurian Gölü'ne çevre koruma sağlanması ve küçük ölçekli altyapı yatırımların yapılması.

(2) Podlaskie Bölgesi

Kontrat Aralığı: 23/10/2000-30/11/2002, AB Bütçesi: 19,600,000 Euro, AB-Polonya Ortak Finansman: 31,307,001 Euro.

Kullanım alanları: İnsan kaynakları gelişimi, KOBİ'lerin gelişimi, Bölgede bulunan 61 no'lu ulusal yolun modernizasyonu ve bu yol üzerinde bulunan Grajewo-Rajgrad bölümünün yapımı ve modernizasyonu, Bialystok'taki demiryolunun altından geçecek olan tünel geçişinin yapımı ve modernizasyonu, Augustow kanalının yenilenmesi ve küçük ölçekli altyapı yatırımların yapılması.

(3) Lubelskie Bölgesi

Kontrat Aralığı: 23/10/2000-30/11/2002, AB Bütçesi: 25,420,000 Euro.

Kullanım alanları: İnsan kaynakları gelişimi, KOBİ'lerin gelişimi, Lublin Voivodship'teki en önemli turizm alanı içerisinde yer alan Bug Nehrinin düzenlenmesi, Bölgede bulunan 698 no'lu yolun modernizasyonu, eski bir köy olan Lublin'in yenilenmesi ve küçük ölçekli altyapı yatırımlarının yapılması.

(4) Podkarpacie Bölgesi

Kontrat Aralığı: 23/10/2000-30/11/2002, AB Bütçesi: 24,500,000 Euro.

Kullanım alanları: İnsan kaynakları gelişimi, KOBİ'lerin gelişimi, Bölgedeki yol yapımlarının geliştirilmesi ve Rzeszow'daki çevre koruma projelerinin yapılması.

(5) Slaskie Bölgesi

Kontrat Aralığı: 23/10/2000-30/11/2002, AB Bütçesi: 37,150,000 Euro.

Kullanım alanları: İnsan kaynakları gelişimi, KOBİ'lerin gelişimi, Silesia'daki altyapı çalışması, Katowice'deki havaalanı yolu yapılması, küçük ölçekli altyapı yatırımlarının yapılması.

b. Bölgesel Ekonomik ve Sosyal Uyum Uygulama Programları

(1) Kujawsko-Pomorskie Bölgesi Uygulama Programı

Kontrat Aralığı: 20/12/2001-15/12/2003, AB Bütçesi: 16,800,000 Euro, AB-Polonya Ortak Finansman: 32,602,500 Euro.

Kullanım alanları: Torun'daki güney geçiş yolu, Wloclawek'daki 62 no'lu yolun tamamlanması, Teknoloji Transfer Merkezinin yapımı, Goplo Gölü'nün turizm amaçlı gelişimi ve Solec Kujawski Ulusal Parkı Projesi.

(2) Lubelskie Bölgesi Uygulama Programı

Kontrat Aralığı: 20/12/2001-15/12/2003, AB Bütçesi: 10,575,000 Euro, AB-Polonya Ortak Finansman: 6,677,000 Euro.

Kullanım alanları: Zamosc'deki çevre yolu yapımı, Biala Podlaska sanayi bölgesi teknik altyapı geliştirilmesi ve Lublin çevre yolu yapımı.

(3) Lodzkie Bölgesi Uygulama Programı

Kontrat Aralığı: 20/12/2001-15/12/2003, AB Bütçesi: 18,210,000 Euro, AB-Polonya Ortak Finansman: 6,153,333 Euro.

Kullanım alanları: Lodz bölgesindeki yol yapımı, Bölgenin önemli ekonomi merkezlerinden Piotrkow-Trybunalski arası kısa yol yapımı ve Kutno güney çevre yolu yapımı.

(4) Podkarpackie Bölgesi Uygulama Programı

Kontrat Aralığı: 20/12/2001-15/12/2003, AB Bütçesi: 10,200,000 Euro, AB-Polonya Ortak Finansmanı: 12,739,000 Euro.

Kullanım alanları: Babica-Warzyce Voivodship yolu yapımı, Jaslo bölgesinin turizm amaçlı gelişimi, Kolbuszowa bölgesinin gelişimi, Jaroslaw bölgesi çevre koruma projesi ve Krosno bölgesi çevre koruma projesi.

(5) Podlaskie Bölgesi Uygulama Programı

Kontrat Aralığı: 20/12/2001-15/12/2003, AB Bütçesi: 7,800,000 Euro, AB-Polonya Ortak Finansmanı: 8,050,000 Euro.

Kullanım alanları: Białystok yol düzenlemesi, Bölge'deki 61 no'lu yolun yapımının devamı ve Lomza'daki su tesisi kurulumu.

(6) Slaskie Bölgesi Uygulama Programı

Kontrat Aralığı: 20/12/2001-15/12/2003, AB Bütçesi: 16,500,000 Euro, AB-Polonya Ortak Finansman: 12,750,000 Euro.

Kullanım Alanları: Ekonomik ve sosyal aktivite alanı yapılması, Slaskie Voivodship'de ulaşım altyapısı döşenmesi ve İş Girişimciliği Merkezi kurulması.

6. Polonya'da Sürdürülebilir Gelişme Alanındaki Faaliyetler

Avrupa Komisyonu tarafından 2000 yılında Polonya'ya ISPA kapsamında 351 milyon Euro kaynak aktarılmıştır. Söz konusu kaynağın, 172,2 milyon Euro'su çevre koruma sağlanması için ve 177 milyon Euro'su ulaşım altyapılarının oluşturulması için ayrılmıştır. 2000-2004 dönemi için ISPA programı kapsamında Polonya'ya ayrılan toplam bütçe 1,4 milyar Euro olup, söz konusu miktarın 700 milyon Euro'su ulaşım projelerine ve 700 milyon Euro'su da çevre koruma projelerine tahsis edilmiştir. Aşağıda, 2000-2003 dönemi için ISPA programı kapsamında Polonya'da çevre koruma ve ulaşım ile ilgili yürütülen bazı projelere ait liste ve AB'nin bu projelere tahsis etmiş olduğu bütçe yer almaktadır (EU Funds/ISPA):

Białystok - su arıtma tesisi (2001-2005) 10,2 milyon Euro; Bolesławiec-atık işleme tesisi (2002-2006) 10,9 milyon Euro; Bydgoszcz - içme suyu dönüşüm ve atık işleme tesisi (2001-2003) 32,4 milyon Euro; Częstochowa - atık işleme tesisleri ve su temin sistemi (2002-2006) 21,4 milyon Euro; Elbląg - içme suyu temin sistemi

(2002-2006) 9,4 milyon Euro; Reda and Chylonka Valley - belediye atık depolama tesisi (2001-2003) 15 milyon Euro; Kalisz - katı atık işleme merkezi (2002-2004) 9,3 milyon Euro; Piła - merkezi içme suyu boru hattı (2000-2004) 4,3 milyon Euro; Suwałki - su temin, kanalizasyon, atık işleme tesisi (2001-2005) 6,2 milyon Euro; Szczecin - içme suyu arıtma tesisi (2000-2007) 190,1 milyon Euro; Toruń - su ve kanalizasyon sistemi, atık işleme tesisi (2000-2006) 47,5 milyon Euro; Warszawa - atık depolama sistemi (2001-2005) 27,4 milyon Euro; Ulusal Çevre Koruma Fonu ve diğer kuruluşların ISPA programını uygulamaya koyma kapasitesinin belirlenmesi (2001-2002) 1,6 milyon Euro.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Polonya'nın sürdürülebilir bölgesel çevre politikaları ya da bölgeler arası gelişme farklılığını ortadan kaldırma çabaları kendi ulusal program ve amaçları doğrultusunda AB'nin bölgesel politikaları ile uyumludur. Bu bağlamda, AB üyesi diğer ülkelerle mevcut bölgesel politikalarının da belli bir uyumu ya da sentezi söz konusudur.

D. Sürdürülebilir Gelişmenin Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Önemi

Kalkınma sürdükçe, bunu sağlayan doğal kaynaklar bileşiminde de değişmelerin olması kaçınılmazdır. Bu durum, hızlı küresel rekabet içindeki GOÜ'lerin, kalkınmışlık ölçütlerine ulaşmada ve bunu sürdürülebilir kılmada yalnızca ekolojik politikalara değil, diğer tüm eko-politikalarda da uzun dönemli çevresel vizyonlara sahip olmasını gerektirmektedir. Gelişmiş ülkelerde daha çok sanayileşme, kentleşme ve metropollerin artışına paralel olarak gelişen üretim ve tüketim artışlarından kaynaklanan çevre sorunları söz konusudur. GOÜ'de ise durum farklıdır. Gelişen sanayinin yarattığı çevre sorunlarının yanı sıra daha çok azgelişmişlikten kaynaklanan sorunlar daha ağırlıklıdır. Bu sosyal ve teknolojik ikiliğin temelinde var olan yapısal sorunların başında nüfus artışının yüksek olmasından kaynaklanan baskılar gelmektedir. Bu durum bir yandan tüketim eğilimlerini arttırırken, diğer yandan kırsal kesimin iticiliği nedeniyle altyapının taşıyamayacağı ölçüde bir kentleşmeye yol açmaktadır.

GOÜ'lerde yetersiz sermaye birikimi nedeniyle geri kalmış teknolojilerin yarattığı atıklar çevreyi her geçen gün daha fazla kirletmektedir. Sanayinin belli

bölgelerde kutuplaşması gerek tarım gerekse turizm vb. sektörlerde kaynakların optimal kullanılmamasına yol açarak israfa neden olmaktadır. Organize sanayi bölgelerinin yaygın bir şekilde gerçekleştirilememiş olması sonucu küçük ölçekli sanayi kuruluşlarının kent içinde yer alması çevreyi tahrip eden bir başka unsurdur. Kalkınma çabasındaki ülkelerde tarım, ormancılık, balıkçılık ve madencilik gibi faaliyetlerin Milli Gelir içindeki payı, toplam istihdamdaki ve ihracattaki payları yüksektir. Başka bir deyişle, söz konusu ülkeler doğal kaynaklara bağımlılıkları yüksek olan ülkelerdir. Bu durum, bu ülke insanlarını çevreyi kendini yenileyebilme yeteneğinden daha hızlı kullanmaya zorlamaktadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelere kıyasla daha fazla oranda GOÜ’de tropik ormanlar tomruk, tarımsal ve konutsal arazi için tahrip edilmektedir. Nüfus baskısı ve erozyon marjinal arazilerin kullanımını artırmaktadır (Özbey, 2002: 3).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL GELİŞME YAKLAŞIMI

Bu bölümde ilk olarak, Türkiye’de sürdürülebilir bölgesel gelişme yaklaşımı, tarihsel gelişimi ve sürdürülebilir bölgesel gelişme politikaları, ikinci kısımda, Türkiye’de uygulanan bölgesel gelişme projeleri incelenmektedir. Bölümün son kısmında ise, Türkiye için sürdürülebilir bölgesel gelişme örneği olarak Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ele alınmaktadır.

I. TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME

Sürdürülebilir kalkınma, Türkiye’de de önem verilen bir konu niteliğindedir. Bu çerçevede, gerek fertler ve gerekse kurumlar bazında birtakım faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Fertler bazında bakıldığında nüfusun tamamının ve kurumsal bazda dikkate alındığında kamu-özel nitelikli kuruluşların “sürdürülebilir kalkınma” anlayışını tam anlamıyla kavradığını ifade etmek zordur. Bununla beraber, sahip olunan iradenin varlığından ve gerçekleştirilen birtakım uygulamalardan hareketle, konunun giderek daha fazla dikkate alınmakta olduğu ifade edilebilir (Ekinci, 2005: 1002).

Türkiye’de gerçekleştirilen kurumsal nitelikli örneklerden biri “Sürdürülebilir Gelişme İçin Çevre Platformu (SGÇP)” dur. 14 Ocak 2003’te kurulmuş olan Platform’un ana amacı, çevre ile uyumlu sürdürülebilir bir gelişmenin gerçekleşmesine katkıda bulunmaktır. Ülkemizde, çevre, insan sağlığı, hava, su, toprak ve doğal kaynakların korunması; çevre konusundaki toplumsal duyarlılığın ve sorumluluk anlayışının geliştirilmesi; ülkemizin çevre politikalarının oluşturulmasına ve uygulanmasına katkıda bulunulması; iyi uygulama örneklerinin ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalarda bulunan Platformun kurucu üyeleri şunlardır (Ekinci, 2005: 1002-1003):

- Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı (ÇEVKO),
- Deniz Temiz Derneği (TURMEPA),
- İstanbul Sanayi Odası (İSO),
- Türkiye Kalite Derneği (KALDER),
- Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA),
- Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği (TKSD),
- Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD).

A. Türkiye’de Sürdürülebilir Gelişme Süreci

Türkiye’de çevre konusunda ulusal politikalar geliştirilmesi gereği ilk defa 1972 yılında düzenlenen BM Çevre Konferansı’ndan sonra ortaya çıkmıştır. Türkiye’de çevre ve çevrenin korunması ile ilgili başta Anayasa olmak üzere, çok sayıda yasa, tüzük ve yönetmelik yürürlükte bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeyde genellikle çok taraflı veya ikili anlaşmalar şeklinde çevreye yönelik düzenlemeler mevcuttur. Bu düzenlemeler bütün dünyayı ilgilendiren, bölgesel veya birkaç ülkenin taraf olduğu kapsamda olabilmektedir (Altunbaş, 2003: 103-118).

1982 Anayasasının kabulü ile çevre koruması kavramı ilk defa Anayasaya girmiştir. Genel olarak Türk Çevre Politikası’nın temel ilkelerini belirleyen 1982 Anayasası’nda çevrenin sağlıklı ve dengeli olmasından söz edilmekle beraber, ideal çevrenin nasıl olması gerektiği veya hangi unsurların çevreye dahil olduğuna ilişkin düzenlemeler bulunmamaktadır. Dolayısıyla, çevrenin hukuken korunan alanı anayasal olarak belirlenmediği gibi sürdürülebilir kalkınma ilkesinin de 1982 Anayasasında açıkça ifade edilmediği görülmektedir.

1983 yılında çıkarılan 2872 sayılı Çevre Kanunu ile çevrenin korunması, kirliliğin önlenmesi ortak sorumluluk yaklaşımlarının belirtildiği Anayasanın 56. maddesini geliştirmek, çevre kaynaklarının optimum bir şekilde kullanılmasını sağlamak ve endüstrileşmeye engel olmamak gibi temel amaçlar belirlenmektedir (Altunbaş, 2003: 103-118).

Ayrıca 2006 yılında Çevre Kanununda yapılan değişikliklerle kanunun birinci maddesi “Bu kanunun amacı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır” şeklini almıştır. Yine üçüncü maddede düzenlenen çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğin önlenmesine ilişkin genel ilkelerin arasında (c) bendi ile “arazi ve kaynak kullanım kararlarını veren ve proje değerlendirmesi yapan yetkili kuruluşlar, karar alma süreçlerinde sürdürülebilir kalkınma ilkesini gözetirler” şeklinde bir ibare eklenmiştir (Çevre Kanunu, 2006: 1-3).

B. Türkiye’de Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Politikaları

Türkiye ekonomisinde izlenen kalkınma politikaları açısından planlı kalkınmaya geçişte, Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) kuruluş yılı olan 1960 yılı önemli bir tarih olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de planın bir toplum düzeni aracı olarak benimsenip uygulamaya aktarılması ise 1961 Anayasası ile gerçekleşmiştir. 1961 Anayasasında yer aldığı üzere ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanmakta ve kalkınma bu plana göre gerçekleştirilmektedir (Tunç, 1997: 238).

Bölgesel gelişmenin sağlanması konusundaki çalışmaları planlı dönem öncesi ve planlı dönem olarak ayırmak gereklidir. Planlı dönem öncesi de kendi içinde 1923-1950 ve 1950-1960 dönemi olarak ayrılabilir. Çünkü iki dönemin özellikleri birbirinden farklıdır (DPT, 2000b: 24).

1. Planlı Dönem Öncesi İzlenen Bölgesel Gelişme Politikaları

1923-1950 döneminde, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ülke genelinde bölge ayırımına gidecek ve bölgesel kalkınma politikası uygulayacak durumda değildi. Zira ülkenin tamamı geri kalmışlık özellikleri taşımaktaydı. Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında nüfusun ve yatırımların ülke içinde yayılması ve belli merkezlerde toplanması politikaları denenmiştir. Ankara’nın başkent yapılması, devletin sanayi tesislerinin kurulmasındaki yaklaşımı (yer seçiminde İstanbul ve Marmara Bölgesi dışında, İç Ege ve İç Anadolu bölgelerine yönelmesi) bunun göstergeleridir (DPT, 2000b: 24).

1950-1960 döneminde ise özel sektör yatırımlarının İstanbul ve Marmara Bölgesi'nde yoğunlaştığı görülmektedir. Devlet her ne kadar kamu yatırımlarını ülke geneline yaymak istemişse de dağıtımda ülkenin doğusu yeterli payı alamamıştır (DPT, 2000b: 24).

2. Planlı Dönemde İzlenen Bölgesel Gelişme ve Çevre Politikaları

Türkiye'de planlı dönemdeki sürdürülebilir gelişme politikalarının zaman içindeki gelişimi Devlet Planlama Teşkilatı tarafından beş yılda bir hazırlanmakta olan Kalkınma Planlarından izlenebilmektedir.

1963-1967 yıllarını kapsayan **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında** ve 1968-1972 yılları arasındaki **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında** çevreye ilişkin özel hükümlere rastlanmamaktadır. Kalkınma konusu; Birinci Beş Yıllık Planda 'Sosyal Kalkınma ve Gelişme' ile 'Tarım ve Endüstriyel Üretim' bölümlerinde bulunmaktadır. İkinci Beş Yıllık Planda ise Bölgesel Kalkınma; kentleşme sorunları, konut sorunları ve sağlık politikalarına uygun kentleşme stratejileri gibi bölümler de çevre ve sürdürülebilirlik değerlendirmesinden uzaktır (Altunbaş, 2003: 103-118).

Çevre kavramının uluslararası çalışmalarla ve buna bağlı ulusal örgütlenmelerle birlikte kalkınma stratejilerine ancak 1970'li yıllarda yerleştiği görülür. Gerçekten de küresel anlamdaki çevre koruma eğilimlerinin de yansıması olarak Türkiye'de ilk defa **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında** ele alınmaktadır. 1973-1977 yıllarını içeren planda, 1972 Stockholm Konferansı'ndan sonra Türkiye'de çevre bilincinin gelişmeye başlamasının bir göstergesi olarak, kalkınma planlarında ilk kez çevre sorunlarına ayrı bir yer verilmiştir. Çevre hakkı ve gelecek nesillerin yaşama haklarını kavrayan ve de çevre politikalarının sanayileşme ile kalkınma politikalarını engellememesi gereği üzerinde duran bütüncül politikalar 1973 yılından sonra geliştirilmeye çalışılmıştır (Altunbaş, 2003: 103-118). Üçüncü Beş Yıllık Planda, ülkenin su, hava ve kıyı gibi belli başlı çevre sorunlarına dikkat çekilmekte ve bunların bir bütün olarak planlama sistemi içinde incelenmesinin gereği vurgulanmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 2002: 324).

Bu döneme ait örgütsel değişimler, çeşitli bakanlıklarda çevre ile ilgili birimlerin kurulması şeklinde belirlenmektedir. Öncelikle DPT’de, bakanlıklar arası eşgüdüm sağlamak görevini ve Çevre Sorunları Daimi Danışma Kurulu kurma görevini üstlenen Çevre Sorunları Özel İhtisas Komisyonu oluşturulmuştur (Altunbaş, 2003: 103-118).

Sürdürülebilir kalkınma ilkesinin yerine getirilmesi öncelikle çevre değerlerinin nicelik ve niteliklerinin tespit edilerek toplanması ve sınıflandırılmasıyla mümkün olabilecektir. Bu amaçla, uluslararası düzeyde çevre değerlerinin ve istatistiklerin ortak bir karakter altında toplanması için BM Genel Sekreterliği tarafından bu dönemde başlatılan çalışma Türkiye’de de paralel bir çalışmaya temel oluşturmuştur. 1979 Yılı Programı’nda Türkiye için bir çevre kirlilik envanterinin oluşturulması prensip olarak kabul edilmiş ancak çevre durum raporlarının hazırlanması ve çevre envanterlerinin oluşturulması 1991 tarihinde Çevre Bakanlığı bünyesinde Çevre Envanter Dairesi kurulduktan sonra gündeme gelebilmiştir. Tarım Bakanlığı su ürünleri bünyesinde iç suların ve denizlerin kirlenmesi ile ilgilenen bir çevre araştırma birimi kurulmuştur. Sağlık Bakanlığı, Orman Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’nda da bu dönemde daire ve şube müdürlükleri düzeyinde kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 1972-1977 yılları Türkiye’de çevre politikası geliştirmenin kurumsal yönden yeniden yapılandırma gerekliliğinin anlaşıldığı yıllardır (Altunbaş, 2003: 103-118).

1979-1983 **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı** döneminde uluslararası, bölgesel yasal düzenlemeler için adımlar atılmaya başlanmıştır. Plan, çevre konusunda önleyici politikaların esas alınmasını kabul ederek, temel yaklaşım olarak sanayileşme, tarımda modernleşme ve şehirleşme sürecinde çevrenin de dikkate alınmasını öngörmektedir (Altunbaş, 2003: 103-118). Çevre konusuna ilişkin kararların yerel yönetimlere bırakılması, merkezi yönetimle aralarında bir iletişim ağı kurulması, çevre konularında çalışan vakıf ve dernek gibi sivil toplum örgütlerinin etkinliklerinin değerlendirilmesi ve büyük kentlerin çevresinde yeşil kuşaklar oluşturulması da dördüncü planın önerileri arasındadır (Keleş ve Hamamcı, 2002: 325).

1985-1989 **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı** dönemi yerleşme ve çevre bağlantılı İmar Kanunu, Kıyı Kanunu Uygulama Yönetmeliği gibi pek çok yasanın ve düzenlemenin gerçekleştiği ayrıca çevre kirliliği ile mücadelede uluslararası görüşmelerin de başlamış olduğu bir dönemdir. Örneğin 1986 Çernobil nükleer santral kazası, erken uyarı sistemi projesinin başlamasına neden olmuştur (Altunbaş, 2003: 103-118).

Bu planda çevre sorunları; kentleşme, erozyon, doğal afetler sonucunda ortaya çıkan kirlenme sorunları ve sanayileşme ile tarımda modernleşmenin yarattığı sorunlar biçiminde özetlenmektedir. Benimsenen temel ilke, yalnızca karşılanan kirliliğin ortadan kaldırılması değil, aynı zamanda kaynakların gelecek kuşakların da yararlanabilmesi için en iyi biçimde korunması ve geliştirilmesi ilkesidir. Arazi kullanımı ve yatırımlarla ilgili kararlarda, çevre sorunlarının planlama aşamasında tanısı konularak gerekli önlemlerin o aşamada alınması ilkesi benimsenmiştir (Keleş ve Hamamcı, 2002: 326). Kuşkusuz bu gelişmeyi belirleyen en önemli etken küresel olarak, sosyal ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde kullanılan kaynakların hızla ve geri dönüşmez bir şekilde tahrip edildiğinin kavranması gerçeğidir (Altunbaş, 2003: 103-118).

Türkiye’de Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’na kadar çevreye ilişkin düzenlemelerde ağırlık verilen husus, çevre kirliliğinin azaltılmasıdır. Beşinci Plan’dan itibaren ise, doğal kaynakların etkin kullanımının ve gelecek kuşaklara sağlıklı bir biçimde aktarımının da en az çevre kirliliğinin engellenmesi ya da ortadan kaldırılması kadar önem taşıdığı görüşü benimsenmeye başlamıştır (Çalı, 2003: 48-50).

Dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de, 1990-1994 dönemini kapsayan **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı** hazırlık aşamalarından başlayarak, bir anlayış değişikliğinin başladığı görülmektedir. 1991 yılında çevrenin geliştirilmesi, korunması ve kirliliğinin önlenmesi amacıyla 443 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile kurulan Çevre Bakanlığı, çevre politikaları ve stratejilerini belirlemek, çevresel faaliyetlerin yerel, ulusal, uluslararası düzeylerde koordinasyonunu sağlamak, çevreyle ilgili bilgi toplamak, izinleri ve eğitim

faaliyetlerini düzenlemek görevlerini yerine getirmektedir (Altunbaş, 2003: 103-118).

1992 yılında gerçekleştirilen Rio zirvesinde ağırlıklı biçimde ele alınan sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen yaklaşım, ilk kez Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda benimsenmeye başlamıştır. Türkiye, Rio Zirvesi'nde benimsenen Gündem 21 oluşumunu yine Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde benimsemiştir.

1996-2000 dönemini kapsayan, sadece çevre değil bütün sektörlerdeki ulusal politikaları içeren kalkınma planlarından da sorumlu olan **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, sürdürülebilir kalkınma, ekonomik ve toplumsal politikalarla çevre politikalarını uyumlaştırarak uluslararası anlaşmalarla bağlılığı, toplumsal uzlaşma ve kitlesel katılımları desteklemeyi ilke edinmekte ve değerlerin ve eylemlerin rehabilitasyonu ile toplumsal, kurumsal ve hukuksal yapılarda reformu öngörmektedir (Altunbaş, 2003: 103-118).

Planda sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkan verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek kuşaklara insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak temel strateji olarak amaçlanmıştır. Çevre korunmasının çağdaş anlamıyla ekonomik, ticari, sosyal ve siyasi açılardan birbiriyle uyumlu ve bütünleşmiş bir yaklaşımla ele alınacağı vurgulanmıştır (DPT, 1995: 191).

Plan, sürdürülebilir gelişmenin bölgesel gelişmişlik farklarını azaltıcı yönde ele alınması anlayışını benimsemiştir. Bu amaçla, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri öncelikli olmak üzere, ülkenin görece olarak geri kalmış yöreleri için, kaynakları ve gelişme potansiyelleri göz önünde bulundurularak bölgesel gelişme projeleri hazırlanması amaçlanmıştır (DPT, 1995: 174). Plan döneminde, Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi tamamlanarak uygulanmaya konmuş, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesel Gelişme Planı çalışmalarına devam edilmiştir (DPT, 2000a: 62).

2001-2005 dönemini kapsayan **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında** benimsenen bölgesel gelişme politikası, ulaşım ve iletişim altyapısının güçlendirilmesi, çok amaçlı su kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetilmesi, toprak mülkiyeti ve kullanımının iyileştirilmesi, mahalli idarelerin güçlendirilmesi ve insan kaynaklarının geliştirilmesi olmak üzere beş ögeden oluşmaktadır (DPT, 2000a: 68).

Temel amaç belirlendikten sonra, bölgesel gelişme politikasının niteliği, esasları ve hedefi açıklanmaktadır. Buna göre, bölgesel gelişme politikalarının uygulanmasında sürdürülebilirlik, bölgelerarası bütünleşme, sosyal ve ekonomik dengelerin sağlanması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, fırsat eşitliği, kültürel gelişme ve katılımcılık ilkeleri esas alınacaktır. Tüm ilkeler dikkate alındığında, AB'nin uyguladığı sürdürülebilir bölgesel gelişme politikasının izleri görülmektedir. Zaten, sözü edilen ilkeler sıralandıktan hemen sonra, Türkiye'nin bölgesel gelişme politikalarının AB politikalarına uyumunun sağlanması için çalışmalara hız verileceğinden ve bu konudaki işbirliğine yönelik çalışmaların yoğunlaşarak devam edeceğinden söz edilmektedir (Mengi ve Algan, 2003: 262).

Sürdürülebilir gelişmenin önemli öğelerinden birisi olan katılıma ilişkin ilkelere de Sekizinci Planda rastlanılmaktadır. Buna göre, bölgesel gelişme politikaları için yerel yönetimlerin eşgüdümünde, kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarının katılımı da sağlanarak, potansiyeli olan geri kalmış bölgelerde, gelir artırıcı ve uygulamaya yönelik, küçük ölçekli bölgesel projeler oluşturulacak ve yaygınlaştırılacaktır (Mengi ve Algan, 2003: 263).

Bunun dışında, hukuki ve kurumsal düzenlemeler yapılarak Biyogüvenlik Yasasının çıkartılması, Ulusal Biyogüvenlik Kurulu'nun oluşturulması hedeflenmiştir. Çevre Kanunu'nda ve Çevre Bakanlığının kuruluşu ve görevleri hakkında da düzenlemeler yapılarak çevre ve kalkınma ile ilgili veri ve bilgi erişim sistemleri oluşturulması, çevre izleme ve ölçüm altyapısının geliştirilmesi, çevre envanterleri ve istatistiklerle standartlara yönelik düzenlemelerin yapılması amaçlanmaktadır. Diğer bir amaç da doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı teşvik edilerek, çevresel risklerin en aza indirilmesidir (Altunbaş, 2003: 103-118).

Sekizinci Plan döneminde bir Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) hazırlanmıştır. Buna karşın bu dönemde çevre yönetimine etkinlik kazandırılmaması, eğitim eksikliği, kararlara katılım ve yerleşme konularındaki eksiklikler ve doğal kaynakların sürekli ve dengeli (sürdürülebilir) yönetiminde başarısızlık önemli engeller olarak ortaya çıkmıştır (Keleş ve Hamamcı, 2002: 330).

2007-2013 dönemini kapsayan **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı**⁵nda sürdürülebilir gelişme ile ilgili olarak, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını gözeterek, doğal kaynakların koruma ve kullanma koşullarının belirlenmesi ve bu kaynaklardan herkesin adil biçimde yararlanmasını sağlayacak şekilde çevre yönetim sistemlerinin oluşturulması planlanmıştır (DPT, 2006a: 73).

Tüm sektörlerde yatırım, üretim ve tüketim aşamalarında kirleten ve kullanan öder ilkelerini dikkate alan araçların etkili bir biçimde kullanılması amaçlanmıştır. AB'ye uyum kapsamında çevre standartları ve yönetimini belirleyen hukuki düzenlemeler güncelleştirilirken, ülke koşulları ve kamu yönetiminde etkinlik gözetilmesinin hedeflenmesi yine bu plan dahilindedir (DPT, 2006a: 73).

Planda çevresel altyapı yatırımlarının yapılmasında ve işletilmesinde ölçek ekonomisinin faydalarından yararlanmak için yerel yönetimler arasındaki işbirliği ve eşgüdümün geliştirilmesi, bu kapsamda mahalli idare birliklerinin kurulması ve çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik eğitim ve kamuoyu bilgilendirme çalışmalarının yapılması amaçlanmıştır (DPT, 2006a: 73-75). Ayrıca tüketici tercihlerinin çevreye duyarlı mal ve hizmetlere yönelmesi çerçevesinde, rekabet gücünün artırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amacıyla, verimliliği artıran, çevreye duyarlı üretim süreç ve teknolojilerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması esas alınmıştır (DPT, 2006b: 114).

⁵ Dokuzuncu Kalkınma Planı, AB'ye üyelik sürecine katkı sağlayacak temel strateji dokümanı olarak tasarlanmıştır. Bu nedenle Plan dönemi AB mali takvimi dikkate alınarak 2007-2013 yıllarını kapsayacak şekilde 7 yıllık olarak belirlenmiştir. 28 Nisan 2005 tarihinde 5339 sayılı Yasa ile 2005 yılı sonunda tamamlanan VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planının ardından, hazırlanacak yeni Planın Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulması bir yıl ertelenmiş ve Dokuzuncu Kalkınma Planının 2007 yılında başlaması kararlaştırılmıştır.

Yine bu plan dahilinde, ülke şartları çerçevesinde ilgili tarafların katılımıyla sera gazı azaltımı politika ve tedbirlerini ortaya koyan bir Ulusal Eylem Planı hazırlanarak, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine ilişkin yükümlülüklerin yerine getirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 2006a: 74). Bunun yanı sıra yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretimi içindeki payını yükseltmek amacıyla 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun bu dönemde yasallaşmıştır (DPT, 2006a: 25).

Dokuzuncu plan döneminde bölgesel gelişme ile ilgili olarak geçmiş dönemlerde hazırlanan Güneydoğu Anadolu Bölgesel Kalkınma Projesi (GAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBK), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) ve Doğu Anadolu Projesi Ana Planının (DAP) uygulamaları ile Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP) çalışmalarına devam edilmiştir (DPT, 2006a: 47).

C. Ulusal Çevre Eylem Planı (UÇEP)

1992 yılında gerçekleştirilen Rio Zirvesi'nde kabul edilen Gündem 21 uyarınca katılımcı ülkeler, sürdürülebilir kalkınma da dahil olmak üzere, belirlenen hedeflere uyum sağlamak amacıyla bir ulusal çevre programı geliştirmeyi kabul etmişlerdir. AB'nin 5. Çevre Eylem Programı da bu dönemde, Gündem 21'de belirlenen öncelikler göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Türkiye ise kendi ulusal çevre eylem planını hazırlama çalışmalarına 1995 yılında başlamış ve bu çalışmalar Mayıs 1998 yılında tamamlanarak Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) ortaya konmuştur. Hazırlanma sürecinin çok katılımlı olması sağlanarak farklı meslek grupları, üniversitelerden gelen çalışma grupları, DPT'nin koordinatörlüğü, Çevre Bakanlığı'nın teknik, Dünya Bankasının mali desteği ile gerçekleşmiştir (Altunbaş, 2003: 103-118).

Çevre açısından öncelikli faaliyet alanlarını belirlemekte olan UÇEP, insan ve çevre sağlığı açısından tehdit oluşturan kirlilik kaynaklarını tanımlamaktadır. Türkiye'nin uzun dönemli çevresel hedeflere ulaşması için etkili bir çevre yönetimi

sisteminin geliştirilmesi için bir dizi girişim önermekte; çevreyle ilgili enformasyonun ve duyarlılığın güçlendirilmesi gereği vurgulanmakta ve AB'nin çevre standartlarının ve düzenlemelerinin benimsenmesine yönelik adımlar atılmasını öngörmektedir. UÇEP' in 5 ana hedefi vardır (Altunbaş, 2003: 103-118):

1. Kirliliğin önlenmesi ve azaltılması,
2. Bütün yurttaşların çevre altyapı ve hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılması,
3. Yenilenebilir kaynakların sürdürülebilir kullanımının teşvik edilmesi,
4. Çevre ile ekonomiyi birlikte sürdürülebilir kılacak politika, proje ve program önerilerinin geliştirilmesi,
5. Gerek insanların gerek çevrenin, doğal ve insanların sebep olduğu risklere maruz kalma oranının mümkün olduğu ölçüde azaltılması.

UÇEP' in finansman stratejisinde aşağıdaki kaynaklardan yararlanılır (Altunbaş, 2003: 103-118):

- *Yönetmel Kaynaklar:* Bütçe kaynakları, yerel yönetim kaynakları, bazı kamu hizmetlerinden alınan ücretler, çevre ödentileri ve vergilerdir.
- *Özel Sektör Desteği:* Endüstri kuruluşlarının kendi kirlilik harcamalarını kendilerinin karşılaması, çevre altyapısı ve hizmetlerinde kamu-özel sektör ortaklığı bu grupta yer alır.
- *Uluslararası Finansman:* Dış bankalardan döviz borçlanma, uluslararası sivil toplum kuruluşlarından kredi ve hibelerdir.

UÇEP'in uygulama süresi olarak 20 yıllık bir zaman kesiti öngörülmektedir. Genel olarak bakıldığında UÇEP'in sağlayacağı yararlar arasında mevcut kamu kesimi kaynakları ile doğal kaynakların daha etkin kullanımı ve doğal ekosistemlerin sürdürülebilirliğinin artması yer almaktadır (Çalı, 2003: 48-50).

UÇEP, Türkiye'de kamu kesimi, özel kesim, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve akademik çevreden yaklaşık 1000 kişinin katılımıyla, 19 çalışma

grubunun toplantılar, çalıştaylar, arama ve sıralama konferansları ve benzeri yöntemler kullanılarak alanında üretilmiş ilk politika belgesi olması bakımından önemlidir. Gönüllü ve profesyonel çalışmanın bütünleştirilmesi açısından da çevre alanındaki ilk çalışmadır (Erdem ve diğerleri, 2005).

D. Türkiye’de Sürdürülebilir Gelişme Uygulama Sorunları

Ulusal politika için oluşturulan raporlar, planlar ve programlarda sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı öngörülse de ulusal çıkar ve toplumsal ihtiyaçlar ön plana çıkarılarak sürdürülebilirlikle çelişen Bergama Altın Madeni, Fırtına Deresi gibi bir dizi büyük ölçekli projenin uygulanmasına devam edilmektedir. Bunun dışında sürdürülebilirlik anlamında sektörler arasında sorunlar bulunmaktadır. Sorun yaratan sektörler ve sorundan etkilenen sektörler ve olumsuz etkilenenin ise kaynaklar olduğu bilinmektedir. Yalnızca kendi gelişimine öncelik veren sanayi, ulaştırma, kentleşme gibi sektörler, tarımsal toprakların amaç dışı kullanımlarına, bozulmasına, kirlenmesine, yok olmasına ve su kaynaklarının kirlenmesine dolayısıyla da tarım sektörünün olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın anlaşılabilmesi için sektörel göstergelerin tanımlanması ve düzenli aralıklarla tekrar hazırlanması, değişkenlerin düzenli olarak izlenmesinin sağlanması gerekmektedir. Böylelikle, sürdürülebilirliği temel alan, sektörlerin birlikte gelişmelerini öngören bütünlük içinde yaklaşımın benimsendiği ulusal stratejilere gereksinim bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma amacıyla farklı grupların çalışmaları bulunmakta ancak kurum ve kuruluşlar arasında iletişim kopukluğu, çok başlılığın olması ile çalışmalarda standardizasyonun sağlanamaması uygulamada çalışmaların sonuçsuz kalmasına sebep olmaktadır. Belli bir koordinasyon kuruluşu altında çalışmaların birleştirilmesi etkinlik sağlayabilecektir (Altunbaş, 2003: 103-118).

Türkiye’de bilgi üretimi ve bilgiye ulaşmada zorluklar olduğu bilinen bir gerçektir. Yerel düzeyde bilgi eksiklikleri bulunmakta ve merkezden bilgi akışı da kısıtlı olmaktadır. Toplumun bilgilendirilmesi, bilginin üretilmesi, durum analizinin yapılarak, sorunları tanımlayarak kurumsallaşmada düzenlemeler yapılmasını

gerektirmektedir. Bu anlamda verilerin toplanmasında TÜİK'e, devletin ve özel kuruluşların araştırma-geliştirme bölümlerine, sivil toplum kuruluşlarına görevler düşmektedir. Ulusal eylem planlarının her ne kadar hazırlansa da, geliştirilememiş olması ve önceliklerin tanımının da henüz yapılmamış olması sürdürülebilirlik yönünden eksiklik olarak görülmelidir.

Toplumun tüm kesimleri adına kamu kurumlarında elde edilen bilgilerin ücretlendirilmesi, uydu ve hava fotoğrafları türünden kaynakların kullanılamaması, özellikle araştırmalar ve bilimsel çalışmalara bilginin bedelsiz verilmemesi katılım ve sürdürülebilirlik adına sorun olarak görülmektedir. Bu noktada, ülke genelinde tüm çalışma gruplarının ve kurumların dahil edilebileceği ortak bir ulusal stratejinin, yaklaşımın belirlenmesi açıklık ilkesine uygunluk bakımından çözümlenmesi gerekli en önemli sorun olarak görülmektedir (Altunbaş, 2003: 103-118).

E. Türkiye’de Sürdürülebilir Gelişme Uygulamalarının Genel Değerlendirmesi

2000’li yılların başına kadar Türkiye’de çevre uygulamalarında kurumsal yaklaşım içinde yeterli bir uygulama olmadığı görülmektedir. Çevre önlemlerinin kalkınmaya engel olabilir kaygısı, çevre ile ilgili uygulamalarda erteleme yaklaşımını da beraberinde getirmiştir. Örgütlenmeler çerçevesinde ve karar mekanizmalarının oluşturularak eyleme dönüştürülmesi sürecinde, çevre faktörlerinin diğer sosyal ve ekonomik kararların alındığı sürece ancak uluslararası zorunluluklar sebebiyle dahil edilmiş olduğu izlenmektedir. Son dönemlerde, politika üretimi ve yerleştirme süreçleri için geçici politikalar geliştirmek yerine uzun dönemli sürdürülebilir bir yaklaşımla çevre politikaları geliştirmenin Türkiye’nin dış politikasının da bir gereği haline gelmiş olduğu görülmektedir. Uluslararası pazarda üretimin her aşaması için ve tüketim sonrası için geliştirilen çevresel ölçütler Türkiye’nin de çevre politikalarını yenilemesini zorunlu hale getirmiştir. Özellikle, küresel çıkarların doğal kaynakları daha verimli kullanarak korunabileceğinin bilincinde 1992 Rio Konferansı sonrası yaşam kalitesinin artırılmasını hedefleyen eylem planları, Gündem 21 örgütlenmesi, Türkiye’nin de Ulusal Kalkınma Planları’nda yer almıştır.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde başlayan ‘kalkınma ve çevre’ kapsamlı gelişmeler günümüzde de eylemsel boyutta etkinleştirilme çabalarında kurumsal tedbirlerle desteklenmektedir (Altunbaş, 2003: 103-118).

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı örgütlenme aşamasından uygulama aşamasına kadar disiplinler arası bir yaklaşımı gerektirmektedir. Sistemli ve katılımcı yaklaşımın benimsenmesi kurumsal açıdan kararların eyleme dönüştürülmesinde önemli olmaktadır. En önemli konu ise bilgiye ulaşmada gerekli altyapının oluşturulması ve bu konuda eğitime değer verilmesidir. Ulusal boyutta sürdürülebilir bir kalkınma eğer gerçekten hedefleniyor ise, bilgilerin tespiti kadar kullanımı ve dağıtımına da önem verilmelidir. Ayrıca, çevre sorunları sürekli kendini yenileyen bir yapıya sahip olduğu için belli aralıklarla çevre kirliliği ve değişiminin takiplerinin yapılabileceği altyapı ve kullanım imkanlarının da kurumlar aracılığı ile özellikle yerel ölçeklerde sunulmasında fayda bulunmaktadır. Aksi durumda yapılan eylemin durum tespitinden başka bir içeriği olmayacağı gibi sürdürülebilirlik açısından da hiçbir katkısı bulunmayacağı açıktır. Sürdürülebilir kalkınma ve çevre bilincinin geliştirilebilmesi için, topluma yönelik radyo, televizyon ve gazetelerdeki yayınlar-programlar da ulusal bilgilendirme yönünden, iletişimin çeşitli platformlarda oluşturabilmesi yönünden desteklenmelidir.

Sürdürülebilir kalkınma hedefinden sonuç alabilmek, kararların ulusal ve uluslararası uygulanabilirliği ile yakından ilişkilidir. Türkiye’nin toplumsal çıkarları ve öncelikleri doğrultusunda kalkınma hedefleri belirlenirken aynı zamanda küresel kimliği olması sebebiyle çevre sorunları uluslararası kararlarla da bağlantılı bir çerçevede bulunmasını gerektirmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hedefleri ile çevre korunması amacıyla oluşturdukları çevre politikaları ve kurumsal düzenlemeleri küresel ölçekte bütünleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla geliştirilen yerel kalkınma çabalarına uluslararası destek politikaları kapsamındaki yardımların, Türkiye açısından uygulamaya konulan ve konulması gerekenler çerçevesinde değerlendirildiğinde yeterli olmadığı görülmektedir. Uluslararası kuruluşlar, kalkınma boyutunda öncelikle ülkelerin hükümetlerine ait kendi iç kurumsal dinamiklerinin düzenlenmesi sonucunda sürdürülebilirlik çizgisine

ulaşabilecekleri yönünde bir yaklaşımı benimsemiş görünmektedirler. Bununla birlikte; kalkınmada çaba gösteren ülkeler için çevre sorunlarının çözülmesi ve küresel konumları gereği sürdürülebilir kalkınma hedefinin gerçekleştirilebilmesi ancak uluslararası desteklerin artırılması ile mümkün görülmektedir. Bu anlamda, Türkiye'nin de sürdürülebilir kalkınma çabasında uluslararası çevre ve kalkınma örgütleri tarafından desteklenmesi gereği ortaya çıkmaktadır (Altunbaş, 2003: 103-118).

II. TÜRKİYE'DE UYGULANAN BÖLGESEL GELİŞME PROJELERİ

Bu kısımda Türkiye'de uygulanan bölgesel gelişme projelerinden sırasıyla Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBK) ve Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP) incelenecektir.

A. Doğu Anadolu Projesi

Kısaca, DAP olarak adlandırılan Doğu Anadolu Projesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan 14 il (Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van) ile bölgeyle homojenlik gösteren Gümüşhane ve Bayburt illerini kapsamaktadır. DAP Ana Planı, DPT'nin eşgüdüm ve denetiminde; Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Atatürk, Fırat, İnönü, Kafkas ve Yüzüncü Yıl Üniversitelerinin oluşturduğu Ortak Girişimce hazırlanmıştır (DPT, 2004: 15). Proje kapsamında, "Mevcut Durum ve Analizi", "Strateji ve Senaryolar", "Ana Plan" ve özel sektöre yönelik "Ön Fizibilite Etütleri" hazırlanmıştır (Mengi ve Algan, 2003: 277)

DAP Ana Planı ile hedeflenen, Bölge'nin kendi potansiyellerini harekete geçirecek ortamın yaratılmasını sağlamaktır (DPT, 2004: 15). Bu çerçevede Ana Planının ekonomik, sosyal ve çevresel gelişmeyi sağlamak biçiminde üç ana hedefi bulunmaktadır (Mengi ve Algan, 2003: 277-278).

Doğu Anadolu Projesi'nin ekonomik hedefleri, DPT'nin Bölgesel Gelişme Raporu'nda şöyle sıralanmaktadır:

- Kişi başına gelirin artırılması, bölge ile ülke ekonomisi arasındaki farkın azaltılması,
- İstihdamın artırılması, bölge dışına göçün azaltılması ve durdurulması,
- Potansiyel gösteren alanlarda ekonomik yapının çeşitlendirilmesi,
- Zaman içinde ortaya çıkabilecek ekonomik fırsatların değerlendirilmesini mümkün kılacak altyapının oluşturulması,
- Bölge içindeki sermaye birikiminin hızlandırılması, yerel girişimciliğin desteklenmesi ve bölgenin ekonomik potansiyelinin harekete geçirilmesi,
- Bölgenin sürdürülebilir bir ekonomik yapıya kavuşturulması,
- Bölgenin öteki bölgelerle ekonomik bütünleşmesinin sağlanması.

Projenin ulaşmak istediği sosyal hedefler de:

- Bölgenin kendi içindeki gelir farklılıklarının azaltılması, sosyal bütünleşmenin sağlanması,
- Bölge dışına göçün azaltılması, göçün neden olduğu sorunların en aza indirilmesi,
- Bölge içinde hizmetlere ulaşma konusundaki eşitsizliklerin giderilmesi,
- Eğitim ve sağlık hizmetleri ile kentsel altyapının kalitesinin ve düzeyinin yükseltilmesi,
- Kentsel ve kırsal alanlarda refah düzeyinin ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi,
- İşgücünün beceri seviyesinin yükseltilmesi,
- Kayıt dışılığın azaltılması ve sosyal güvenlik sisteminin yaygınlaştırılması,
- Yerel demokrasi ve dayanışmanın geliştirilmesi,
- Sosyal yardım ve koruma mekanizmalarının geliştirilmesi,

- Kadınların toplumdaki statüsünün yükseltilmesi ve gelişme süreci ile bütünleşmesinin sağlanması,
- Var olan sosyal yapının zaman içinde gelişiminin sağlanması,
- Çarpık kentleşmenin önlenmesi olarak belirlenmiştir.

Doğu Anadolu Projesi'nin çevresel hedefleri ise:

- Toprak ve su kaynaklarının korunması için meraların ıslahı, erozyonun önlenmesi,
- Ormanların korunması ve geliştirilmesi,
- Yerleşmelerde yaşam kalitesinin yükseltilmesi,
- Biyolojik çeşitliliğin korunmasıdır.

DAP Ana Planı'nda; mevcut gelişme eğilimlerine karşı çıkmayan, tersine bu eğilimleri organize etmek suretiyle güçlendirmeye yönelik bir planlama stratejisi esas alınmıştır. İkinci ana strateji; Bölge'deki mevcut üretim ve hizmet kapasitelerinin daha etkin kullanımını sağlayacak düzenlemelere öncelik verilmesidir (DPT, 2004: 15).

Örgütlenmelerin yaygınlaştırılması kurumsal yapıların, insan kaynaklarının ve diğer altyapıların daha iyi yönetimi ve işletilmesi yoluyla bunların mevcut düşük verim ve kapasitelerinin ekonomiye katkılarını artıracak düzeylere çıkarılması her sektörde temel yaklaşım olarak benimsenmiştir.

DAP Ana Planı'nın benimsediği bir diğer strateji ise; özel sektörün, bölge insanı ile bölge içi ve dışındaki sivil toplum kuruluşlarının; Bölge'deki teknik, ekonomik, sosyal yapıların ve hizmetlerin sağlanmasına, işletilmesine ve geliştirilmesine çeşitli modellerle katılımlarının sağlanmasına yöneliktir. Ana Plan'ın sektörel stratejilerinin geliştirilmesinde Bölge'de katılımın farklı modellerle güçlendirilmesi temel alınmıştır (DPT, 2004: 15).

B. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı

Bu Proje, DPT Müsteşarlığı'nın koordinasyonunda olmak üzere; Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon'dan oluşan Doğu Karadeniz Bölgesi için; Japon Teknik İşbirliği Programı çerçevesinde, Japon Hükümetinin bu teknik işbirliği programını uygulamaktan sorumlu resmi kuruluşu olan Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) tarafından hibe olarak hazırlanmıştır (DPT, 2004: 15).

DOKAP'ın temel amacı, bölgenin Türkiye'nin öteki bölgeleri ile arasında var olan bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldırmak üzere Doğu Karadeniz Bölgesi'nin kısa ve uzun dönemde gelişmesini sağlayacak bütünlük bir gelişme planının ortaya konmasıdır. Plan çerçevesinde, öncelikli sektörlerin ve olası yatırım projelerinin belirlenmesi, personel planlama yeteneğinin geliştirilmesi de hedeflenmektedir (Mengi ve Algan, 2003: 275).

Plan çalışmalarına, Japonya'nın mali yılbaşı olan 1 Nisan 1999 tarihinde başlanılmış olup, Ağustos 2000'de tamamlanmıştır. DOKAP kapsamında, Plandan etkilenen tüm kesimlerin görüş ve katkıları ile gerçekleşecek bir planlama yaklaşımı benimsenmiştir. Bu amaçla çalışmanın yürütülmesi için "Ulusal Yönlendirme Komitesi" ve "Bölgesel Yönlendirme Komitesi" adı altında iki komite kurulmuş, DPT tarafından ilgili sektör uzmanlarının katılımıyla bir de Danışma Grubu oluşturulmuştur (DPT, 2004: 15-16).

Plan çalışmaları kapsamında; Sosyal Yapı Araştırması (TÜİK ile birlikte), Doğal Yapı Araştırması, Kentsel Etki Alanları Araştırması (KTÜ ile birlikte), Sanayi Araştırması (KOSGEB ile birlikte) ve Coğrafi Bilgi Sistemi (GIS) çalışması yapılmıştır. DOKAP Tanıtım Programı kapsamında ise, Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi ile birlikte bir video filmi çekimi ve broşür basımı işleri gerçekleştirilmiştir (DPT, 2004: 16).

Plan döneminin üç aşamaya ayrılması öngörülmüştür: Birinci aşama (2001-2005) ekonomide yeniden yapılanma için hazırlık dönemini, ikinci aşama (2006-2010) ekonomide yeniden yapılanma dönemini, üçüncü aşama (2011) ise, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi kapsamaktadır (Mengi ve Algan, 2003: 276).

DOKAP Ana Planı'nda önümüzdeki 20 yıl içerisinde uygulamaya konulacak olan 10 program önerisi yer almaktadır. Bunlar (DPT, 2004: 16):

- Mekansal Yapının Güçlendirilmesi Programı
- Yerel Yönetimlerin İşbirliği Programı
- Kapsamlı Toprak ve Su Kaynakları Yönetimi Programı
- Sanayi ve Ticaretin Desteklenmesi Programı
- Kırsal Ekonominin Çeşitlendirilmesi ve Yoğunlaştırılması Programı
- Uygulamalı Araştırma Programı
- Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Programı
- Sürdürülebilir İnsan Kaynakları Geliştirme Programı
- Yaşanılan Çevrenin İyileştirilmesi Programı
- DOKAP Kimliğinin Oluşturulması İçin Özel Program

DOKAP uygulamalarında JICA ile teknik işbirliği çerçevesinde başlatılan “Doğu Karadeniz Bölgesinde Turizmin Geliştirilmesine Yönelik Küçük Ölçekli Kalkınma Çalışması”nda; Doğu Karadeniz Bölgesinin turizm potansiyelinin belirlenmesi ile Bölgenin turizm alanında sürdürülebilir gelişiminin yollarının ortaya konulabilmesi ve yapılması gerekenlerin planlanması öngörülmektedir.

Ayrıca Japon Teknik İşbirliği Programı çerçevesinde, “Doğu Karadeniz Bölgesinde Katı Atık Yönetiminde Çevre Bilinci Oluşturulmasına Yönelik Kalkınma Çalışması” ile DOKAP Bölgesinde katı atık yönetimi konusunda yapılması gerekenlerin belirlenmesi, yerel idarelerin çevre bilinci konusunda desteklenmesi, katı atık konusunda yerel aktörlerin kapasitelerinin geliştirilmesi ve yapılması gerekenlerin planlanması amaçlanmaktadır. Diğer taraftan, yine Japon Teknik İşbirliği Programı çerçevesinde, Doğu Karadeniz Bölgesinde kırsal

kalkınma konusunda tarımsal faaliyetlerin çeşitlendirilmesiyle kırsal nüfusun gelirini artırmaya yönelik bir proje başlatılması da planlanmıştır (DPT, 2004: 16).

C. Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi

Zonguldak-Bartın-Karabük bölgesinin 2008 yılı nüfusu 1.020.767 kişi olup Türkiye nüfusunun % 1,4'ünü oluşturmaktadır (TÜİK, 2009). Bölge, büyük oranda göç vermektedir. Bölgenin yaklaşık % 51'i ormandır. Tarım sektörü % 61 ile sektörler arasında en büyük paya sahiptir, ancak tarım sektöründeki istihdam oranı yüksek olmakla birlikte verimlilik ve pazarlama sorunları nedeniyle tarımsal gelir düşüktür. Niteliksiz işgücü, yetersiz girişimcilik, düşük teknoloji kullanımı, topografyanın sanayi, ticaret ve kent yerleşimlerine uygun olmaması olumsuz özellikler olarak karşımıza çıkarken, özellikle zengin doğal çevre olumlu bir göstergedir. Yine, yoğun yerleşim ve sanayi dışında doğal yapının korunduğu gözlenmektedir. Ancak, kentsel yerleşimlerde sanayi atıkları, hava ve su kirliliği AB standartlarının üstündedir. Bölgedeki iller, Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) arasında yer almaktadır (Mengi ve Algan, 2003: 279-280).

Bölgede yer alan sanayi ve madencilik kuruluşlarından Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK)'nin küçültülmesi ve Karabük Demir Çelik İşletmesinin özelleştirilmesi sonucunda ortaya çıkacak ekonomik ve sosyal sonuçların analizi, özel sektörün yeni yatırım alanlarında faaliyet göstermelerinin sağlanması amacıyla yeni yatırım alternatiflerinin belirlenmesi, orta ve uzun dönemde uygulanabilir bölgesel gelişme planı hazırlanması ve Bölge'de yapılabilecek yatırım tanımlanmasını sağlamak amacıyla Zonguldak, Bartın ve Karabük illerini kapsayan alanda 1995-1997 yıllarında Bölgesel Gelişme Projesi yaptırılmıştır (DPT, 2004: 14).

Zonguldak-Bartın-Karabük (ZBK) bölgesi için hazırlanan bölgesel gelişme planı çerçevesinde kimi stratejiler önerilmektedir. Bölgesel gelişmeyi sağlamak için bölgenin sahip olduğu ekonomik, sosyal ve ekolojik tüm potansiyellerin

değerlendirilmesi, bitkisel üretimin ve hayvancılığın desteklenmesi, ormancılık ve balıkçılığın geliştirilmesi ve ulaşım olanaklarının artırılması bu stratejilerin başında gelmektedir. Çevreyi koruma ve geliştirme amacıyla ise, hava ve su kalitesinin denetlenmesi, kentlerde atık su arıtma tesislerinin kurulması, büyük kentlerde katı atık yönetimi geliştirilmesi, özel işletmelerde arıtma tesisi yapılması için işletmelerin desteklenmesi, kısaca çevrenin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi önerilmektedir (Mengi ve Algan, 2003: 280).

Proje çalışması ile bölgenin mevcut durumu analiz edilmiş, gelişme senaryoları ve stratejileri tespit edilmiş, bölge gelişme planı çalışması tamamlanarak; Hayvansal Ürünleri İşleme ve Pazarlama, Meslek Kazandırma ve Eğitim Programı ve Karabük Master Planı fizibilite raporları ile Ahşap ve Metal Gemi Üretimini Geliştirilmesi, Orman, Ağaç ve Yan Ürünleri Sanayisinin Geliştirilmesi, Tarım Ürünleri ve Gıda Sanayisinin Geliştirilmesi, Turizmin Geliştirilmesi, Çevre Kirlenmesinde Alınacak Tedbirler, Zonguldak Kanalizasyon ve Altyapı İhtiyacı ve Bölgesel Ulaştırma Altyapısının Geliştirilmesi ön fizibilite raporları hazırlanmıştır (DPT, 2004: 14-15).

Bölgesel Gelişme Planı ile;

- İmalat ve hizmetler sektörlerinde 113.000 kişiye iş imkanı ve göçün azaltılması,
- Tarım ve ormancılık sektörlerindeki üretimde sağlıklı bir yapının sağlanması,
- Refah, gelir ve işgücü niteliğinde artış sağlanması hedeflenmiştir.

D. Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi

Projenin coğrafi alanı Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerini kapsayan Yeşilirmak ve kollarının oluşturduğu havzadır. Bu proje ile havzada ekolojik dengeyi bozmadan en uygun ve en ekonomik arazi kullanım planlaması yapılarak doğal kaynakların güncel takibi ve yönetilmesi ile plan bölgesinin

diğer bölgelerle olan sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını azaltmak ve mevcut verimlilik düzeyini geliştirerek bölgenin refah düzeyini ve ülke ekonomisine katkısını artırmak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, erozyonun önlenmesi, su kirliliğinin belirlenmesi ve kontrolü, meraların ıslahı, orman alanlarının belirlenmesi ve izlenmesi, şehirleşme ve sanayileşmenin takibi ile planlı gelişme konularında sorunların çözümü önem arz etmektedir (DPT, 2004: 16).

İhalesi tamamlanarak yapımına başlanmış olan Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi kapsamında (DPT, 2004: 17):

- Sektörel gelişmeleri hızlandırmak üzere; tarım, hayvancılık, su ürünleri, kentleşme, eğitim, sağlık, altyapı ve belediye hizmetleri, konut, çevre, enerji, ulaştırma, haberleşme, küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi, ticaret, merkez köylerin desteklenmesi, turizm, kültür ve göç politikaları ve ilgili diğer alanlarda sektörel analizler yapmak ve öncelikleri belirlemek,
- Plan Bölgesinde kırsal ve kentsel gelişmeyi sağlamaya yönelik kamu yatırımlarını belirlemek ve özel kesim yatırımlarını özendirici politika ve uygulamaları ortaya koyarak bölgesel gelişmeyi kamu, yerel yönetimler ve özel kuruluşlarla işbirliği içinde geliştirmek,
- Bölgesel istihdamın geliştirilmesi açısından önem taşıyan işgücü arz ve talebinin sektörel ve mekansal analizini yapmak, bölgedeki insan kaynaklarının geliştirilmesi konusunda sektörel yeni projeler önermek,
- Plan Bölgesindeki ve/veya bölge dışındaki girişimcilere (yabancı sermaye yatırımları dahil) yatırım alanlarının belirlenmesi, yatırım projelerinin hazırlanması, uygulanması, işletme yönetimi, teknoloji, finansman, pazarlama imkanlarının geliştirilmesi ve nitelikli eleman temini konularında somut öneriler geliştirmek, bunları koordine edecek kurumsal düzenlemeler önermek projenin amaçları arasındadır.

III. TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL GELİŞME ÖRNEĞİ: GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ

A. GAP’ ın Tanımı

Temel hedefi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkanlarını artırarak, sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi milli kalkınma hedeflerine katkıda bulunmak olan GAP, çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesidir. Proje alanı Fırat ve Dicle havzaları ile yukarı Mezopotamya ovalarında yer alan 9 ili (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak) kapsamaktadır (GAP, 2008).

1970’lerde Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki sulama ve hidroelektrik amaçlı projeler olarak planlanan GAP, 1980’lerde çok sektörlü, sosyo-ekonomik bir bölgesel kalkınma programına dönüştürülmüştür. Kalkınma programı, barajlar, hidroelektrik santraller ve sulama tesislerinin yanı sıra kentsel ve kırsal altyapı, tarımsal altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içeren, sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ni değil, tüm ülkeyi etkileyecek değişimleri de beraberinde getirecek çok yönlü bir bölgesel kalkınma projesidir (DPT, 2004: 17).

Proje, gelecek kuşaklar için kendilerini geliştirebilecekleri bir ortam yaratılmasını amaçlayan sürdürülebilir kalkınma felsefesi üzerine kurulmuş ve bu çerçevede insani gelişme, katılımcılık, eşitlik ve adalet ilkeleri temel alınmıştır (GAP, 2007: 2). Kalkınmada adalet, katılımcılık, çevre korunması, istihdam, mekansal planlama ve altyapı geliştirilmesi GAP’ın temel stratejileridir (GAP, 2008).

B. GAP’ın Tarihçesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan Fırat ve Dicle nehirleri ile ilgili ilk çalışmalar, Atatürk’ün verdiği “suların akılcı değerlendirilmesi” direktifi doğrultusunda başlatılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında ülkenin

gelişim ve değişim çabası içinde ihtiyaç duyduğu elektrik enerjisinin mevcut su kaynaklarından elde edilmesi çalışmaları çerçevesinde Elektrik İşleri Etüd İdaresi kurulmuş ve 1936 yılında Fırat ve 1945 yılında da Dicle nehirleri üzerinde akım değerlerini tespit etmek amacıyla akım gözlem istasyonları tesis edilmiştir. Daha sonra bu çalışmalara topografik, jeolojik, hidrolojik ve sondaj etütleriyle de devam edilmiş ve 1958 yılında her iki havzanın ilk istikşafı (araştırma) raporu niteliğindeki çalışmalarıyla, Fırat üzerindeki Keban barajının mansabında 3 baraj, Dicle üzerinde 5 baraj olmak üzere toplam 8 baraj ile 20.000 ha arazinin sulanması öngörölmüştür (GAP, 1993: 1).

1954 yılında Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) kurulmuş ve su kaynaklarıyla ilgili olarak havza çalışmaları yerel organizasyonlarla yapılmaya başlanmıştır. Nitekim 1961 yılında Diyarbakır'da kurulan Fırat Planlama Amirliği tarafından 1964 yılında Fırat havzasının sulama ve enerji potansiyelini belirleyen "Fırat Havzası İstikşaf Raporu" , 1966 yılında "Aşağı Fırat Projesi İstikşaf Raporu" ve 1971 yılında da "Dicle Havzası İstikşaf Raporu" hazırlanmıştır.

Aşağı Fırat Projesi İstikşaf Raporunda Keban barajı hariç 13 baraj ve 6 hidroelektrik santrali (HES) düşünölmüş, 3.182 mw kurulu güç ile 13.726 Gwh yıllık enerji üretimi ve 906.500 hektar alanda sulama önerilmiştir. Aşağı Fırat Projesi İstikşaf Raporunda yapımı öngörölen depolama tesisleri ve hidroelektrik santraller fizibilite sulama tesisleri de Master Plan aşamasında etüt edilerek 1970 yılında "Aşağı Fırat Projesi Fizibilite Raporu" hazırlanarak Karakaya, Gököy ve Karababa barajlarının fizibilite ve kesin projeleri Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılmıştır. Uzun süre "Aşağı Fırat Projesi" diye adlandırılan bu fizibilite raporuna daha sonra Keban barajının mansabında kalan Fırat havzasındaki 7 proje paketi ile Dicle havzasındaki 6 proje eklenerek havzalar itibariyle birbirleriyle bağlantılı 13 proje paketi oluşturulmuş ve bu projeler demeti "Güneydoğu Anadolu Projesi" veya kısaca "GAP" olarak adlandırılmıştır (GAP, 1993: 1).

C. GAP'ın Kurumsal Yapısı

Kuruluş amacı Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması, yatırımların gerçekleştirilmesi için; Plan, altyapı, ruhsat, konut, sanayi, maden, tarım, enerji, ulaştırma ve diğer hizmetleri yapmak veya yaptırmak, yöre halkının eğitim düzeyini yükseltmek için gerekli tedbirleri almak veya aldirmek, kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak olan Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, 6 Kasım 1989 tarih ve 20334 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 388 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Başbakanlığa bağlı olarak 15 yıllık bir süre için kurulmuştur (GAP, 2008a: 3). Yasal sürenin bitme aşamasına geldiğinde GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı'nın görev süresi 11 Kasım 2004 tarihli ve 5254 sayılı Kanun ile 3 yıl; 25 Mayıs 2007 tarihli ve 5670 sayılı Kanun ile bu defa 5 yıl daha uzatılmıştır (GAP, 2008b: 6).

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, GAP Yüksek Kurulu ve GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'ndan oluşmaktadır. GAP Yüksek Kurulu, Teşkilatın en yüksek karar organı olup her türlü plan, proje ve programları inceleyerek karara bağlar. GAP Yüksek Kurulu, Başbakan veya görevlendireceği bir Devlet Bakanı'nın başkanlığında, GAP'tan sorumlu Devlet Bakanı, DPT Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Devlet Bakanı ile Bayındırlık ve İskan Bakanı ve Tarım ve Köyişleri Bakanı'ndan oluşur. Gerektiğinde GAP Yüksek Kurulu'na, konuları ile ilgili olarak diğer Bakanlar da davet edilebilir (GAP, 2008a: 6).

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (GAP İdaresi) ise bir başkan ve iki başkan yardımcısı ile yeterli sayıda uzman ve memurdan oluşur. Merkez teşkilatı Ankara'da, taşra teşkilatı ise Şanlıurfa'da örgütlenmiştir. GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, ilgili Devlet Bakanı'nın sorumluluğunda, GAP Yüksek Kurulu kararları çerçevesinde, bölge kalkınmasına dair planlama, araştırma ve uygulama çalışmalarını yürütmekle görevlidir. Ayrıca, GAP Yüksek Kurulu'nun sekretaryaya hizmetlerini de yürütmektedir (GAP, 2008a: 6).

388 sayılı KHK'nin 2. maddesine göre GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı'nın en önemli görevleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir (GAP, 2008a: 3-4):

- GAP Bölgesi için gerekli araştırma ve uygulama projelerini yapmak ve yaptırmak,
- Bölge içindeki faaliyetleri yönlendirmek, uygulamasını değerlendirmek ve takip etmek,
- Bölge’de sektörlerarası entegrasyonu sağlayacak şekilde bölge planlamasını gerçekleştirmek,
- Bölge’de kaynakların kullanılması, dış ekonomik ilişkiler, finansman dengesi, krediler, bankalar, fiyatlar ve sermaye piyasası konularında gerekli çalışmaları yapmak,
- Nazım ve uygulama imar planları ile revizyonların tamamını veya bir kısmını plan değişikliği dahil ada ve parsel bazına kadar yapmak veya yaptırmak,
- Yol, su, elektrik, kanalizasyon ile konut, sanayi ve ulaştırma hizmetlerini yürütmek.

D. GAP Bölgesi’nde Çevresel, Ekonomik ve Sosyal Yapı

GAP Bölgesi’nde sürdürülebilir gelişme kapsamında uygulanan politikalara geçmeden önce Bölgenin çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı incelenecektir.

1. GAP Bölgesi’nin Coğrafi Yapısı ve Doğal Kaynakları

GAP alanı, Türkiye’nin 7 coğrafi bölgesinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde yer alan Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini kapsamaktadır. Projenin uygulandığı illerin yüzölçümü 75.358 km²’dir. Bu alan Türkiye yüzölçümünün % 9,7’sine tekabül etmektedir. Yüzölçümü itibariyle bir karşılaştırma yapıldığında 15 AB ülkesinden 5’i (Belçika, Danimarka, Hollanda, İrlanda ve Lüksemburg) bu bölgeden küçük kalmaktadır. GAP Bölgesi yine yaklaşık olarak Yunanistan’ın yarısına, İngiltere’nin 1/3’üne, İspanya’nın 1/7’sine, İtalya’nın 1/4’üne, Almanya’nın 1/5’ine, Fransa’nın 1/8’ine, Portekiz’in 4/5’ine eşit olup, Japonya’nın 1/5’ine ulaşmaktadır (GAP, 1993: 4).

GAP Bölgesi'nin en büyük yeraltı zenginliği çoğu Diyarbakır ve Siirt çevresinde yer alan petrol yataklarıdır. Ayrıca Irak'ta Kerkük petrol bölgesinden başlayan iki boru hattı bölgeden geçerek Irak petrolünü Yumurtalık limanına taşımaktadır. Bu bakımdan bölgenin Türkiye ekonomisinde özel bir yeri vardır. Krom, Manganez, Demir, Asfaltit, Perlit ve Fosfat öteki önemli yeraltı kaynaklarıdır. Geleneksel sanayi kolları son zamanlarda yeni dalların katılmasıyla büyük ölçüde çeşitlenmiştir (çimento, kimya, dokuma, besin, madeni eşya ve tarım aletleri, yem). Başlıca sanayi merkezleri Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin ile petrol sanayisi sayesinde büyük kent durumuna gelen Batman'dır. Bölge'nin "Verimli Hilal" in alanında Anadolu'yu Arap alemine bağlayan kara ve demiryolları üzerindeki konumu bütün tarih boyunca olduğu gibi bugün de önemini korumaktadır (Milliyet Büyük Larousse, 1992: 4855-4856).

2. GAP Bölgesi'nin Ekonomik Yapısı

GAP Bölgesi tarım bakımından dünyanın en eski kültür odakları arasındadır. Zamanımızdan 9-10 bin yıl kadar önce birçok yabancı bitki ve hayvan burada evcilleştirilmiştir. Günümüzde de tarım, bölge ekonomisinde en önemli yeri tutar. Bu bakımdan tarla ürünleri başta gelir ve bölge, tarımsal gelirin % 70 kadarını sağlar. Türkiye yüzölçümünün ancak % 9,7 kadarına eşit yer kaplayan bu bölge, alanına ve nüfusuna oranla tarımsal üretim fazlalığı ile dikkati çeker. Türkiye'de üretilen baklagiller ve sebzelerin % 28,7'si, antepfıstığının % 94,7'si, mercimeğin yarıdan fazlası bu bölgenin payına düşer. Bölge, ağırlıklı olarak tarıma dayalı olmasına rağmen modern tarım teknolojilerinin yeterince gelişmediği bir özelliğe sahiptir. Tarımda yeterli gelişme sağlanamamasının başlıca nedeni de, Bölgenin kurak iklime sahip olması ve tarımsal üretimin gereksinim duyduğu sulama imkanlarından yoksun olmasıdır (Milliyet Büyük Larousse, 1992: 4855).

Çalışan işgücünün önemli bir bölümünü tarım sektöründe istihdam etmek zorunda kalan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, pazara yönelik tarımsal üretime geçmenin güçlüklerini yaşamaktadır. Tüketime yönelik geleneksel tarım işletmeleri özelliği gösteren çoğu küçük aile işletmesi niteliğine sahip tarım sektörü, Türkiye'de,

tarımda en iddiasız illerini bünyesinde barındırmakta ve Türkiye'nin tarımsal katma değer toplamındaki payı oldukça düşük kalmaktadır (Yıldız, 2008; 294). Tarla tarımının yanında, hayvancılık ve hayvan ürünleri de bölgenin geleneksel ve hatta bazı yörelerde başta gelen gelir kaynağıdır (Milliyet Büyük Larousse, 1992: 4855).

Bölge ekonomisi bir bütün olarak ele alındığında Türkiye GSYİH'na katkısı % 5,5'tir. Bölge'de istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında, ilk sırayı tarım iş kolunda çalışanlar (% 61,4) oluşturmaktadır. Sanayi iş kolunda çalışanların oranı % 7 iken, ticaret iş kolunda çalışanların oranı % 6,3 ve mali kurumlar iş kolunda çalışanların oranı ise % 1,2'dir. Ücretli çalışanların toplam istihdama oranı % 33,2, ücretli çalışan kadınların toplam istihdama oranı ise % 3,7'dir (Yıldız, 2008: 294).

Rakamlar, Bölge'de tarımsal yapının ağırlığını görece koruduğu, sanayi iş kolunda istihdam edilen nüfusun toplam istihdam içindeki oranının çok düşük kaldığını göstermektedir.

Kent-kır bağlamında, işsizlik oranları irdelendiğinde, kentsel sektörde işsizlik oranı yüksektir. Ücretsiz aile işçiliğinin yaygın olduğu kırsal sektörde, 'gizli işsizliğin' önemli bir oran teşkil ettiği gözlenmektedir (Yıldız, 2008: 296).

Bölge illerinde kronik bir hal alan işsizlik, başta yoksulluk olmak üzere, sağlık, eğitim, konut, suç vb. bir dizi toplumsal soruna kaynaklık etmektedir. GAP odaklı yapılan bilimsel araştırmalar, söz konusu sorunların Bölge illerinde dramatik artış gösterdiğine işaret etmektedir. Bölge illeri, gelir, istihdam ve refah açısından Türkiye ortalamasının bir hayli altında kalmaktadır (Yıldız, 2008: 298).

3. GAP Bölgesi'nin Sosyo-Kültürel Yapısı

GAP alanına giren bölge Türkiye'nin görece az gelişmiş bir bölgesidir. 2008 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)'ne göre 71.517.100 kişi olan ülke toplam nüfusunun % 10,2'sine tekabül eden GAP Bölgesi nüfusu 7.350.752 kişi

olup, bu nüfusun % 68'i kentlerde % 32'si ise kırsal alanlarda yaşamaktadır (TÜİK, 2009).

2008 yılında Bölge'nin yıllık nüfus artış hızı binde 24, Türkiye genelinde ise binde 13,1 olarak gerçekleşmiştir. Bölge nüfusunun 2008 yılı itibariyle yaş guruplarına göre dağılımı incelendiğinde, ekonomik olarak aktif nüfus (15-64) oranının % 57,5; 15 yaşından küçük olan nüfus oranının % 38,5 ve 65 ve daha yukarı yaş oranının % 4 olduğu görülmektedir. Bu rakamlar bölgede bağımlılık oranının (% 74) yüksek olduğunu göstermektedir. Türkiye genelinde bu oran % 49'dur (TÜİK, 2009).

GAP Bölgesi Türkiye ortalamasının üstünde nüfuslanmış bir bölgedir. Ama bu bakımdan iklim şartlarına, su ve tarım olanaklarına bağlı olarak çeşitli yöreleri arasında büyük farklar vardır. Bu nedenle nüfus özellikle bölgenin daha elverişli olan batı kesimi ile Toros eteklerinde ve Mardin eşiği alanında toplanmıştır. Elverişli topraklarına karşın susuz ve kurak bazı platolar çok tenhadır. Başlıca kentler de (Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin ve Siirt) doğal koşulların belirlediği alanlarda ve tarihi yollar üzerinde kurulmuştur. Kentleşme ve nüfus yoğunluğu üzerinde rol oynayan yeni bir etken de petrol ve petrol sanayisidir (Milliyet Büyük Larousse, 1992: 4855).

Bölge illeri arasında Gaziantep hariç tutulursa, diğer illerin hepsinin göç verir duruma geldikleri görülmektedir. Fakat aynı zamanda bu iller, Bölgenin diğer illerinden ve kırsal hinterlandından da yoğun göç almaktadır. GAP dışına göçler, ağırlıklı olarak üç büyük metropol (İstanbul, Ankara ve İzmir) ve Çukurova (Adana, Mersin ve Hatay) yönündedir. Bölge dışına en fazla göç veren iller ise Adıyaman, Siirt, Mardin, Şırnak gibi Bölge'nin görece en yoksul kentleridir (Yıldız, 2008: 292).

GAP Bölgesi eğitim açısından da çok geri durumdadır. Türkiye'de okuma-yazma bilen nüfus % 86 civarında iken bölgede % 68,8 kadardır. Kadınlarda bu oran % 55,6'lara kadar düşmektedir (GAP, 2008). Bölgede özellikle kırsal kesimde eğitim

sorunu mevcuttur. Eğitim sorunun çözülebilmesi için proje kapsamında çalışmalar yapılmaktadır.

GAP Bölgesi, insanlık tarihinin en eski yerleşim yerlerinden birisidir. M.Ö. 9000 yıllık geçmişe sahip bölgede, farklı din, kültür ve medeniyetlerin günümüze çok zengin bir mirası ulaştırmıştır. Bölgedeki turizm kaynaklarından bazıları: Adıyaman'da Nemrut Dağı, Arkeolojik Sit Alanı ve Milli Parkı, Gölbaşı, Eski Kahta, Cendere Köprüsü, Zey Mağaraları, Eski Besni, Çelik Kaplıcaları, Gümüşkaya Mezarları; Batman'da Hasankeyf Yöresi; Diyarbakır'da Surlar, Diyarbakır Çarşısı, Camiler, Meryem Ana Kilisesi, İç Kale, Malabadi Köprüsü, Hasuni Mağaraları; Gaziantep'te Sof ve Hızır Yaylası, Belkıs Höyük, Kavaklık, Tilmen Höyük; Kilis'te Karataş Parkı, Akpınar Mesire Yeri; Mardin'de Zinnar Bağları, Süryani Kiliseleri, tarihi binaları ve mağaraları; Siirt'te İbrahim Hakkı ile Veysel Karani Türbeleri, Ulu Cami; Şanlıurfa'daki tarihi camiler, Şanlıurfa Kalesi, Balıklı göl, Atatürk Barajı, Atatürk Ormanı, Karaali Kaplıcası ve Harran'daki tarihi yerleşim yerleri ve Şırnak'ta Cizre Kentsel Sit, Cudi Dağı, Finik Kalesi ve Mağara Evleri sayılabilir (İncekara, 2001: 33-35).

E. GAP Master Planı

1989 yılında hazırlanan ve Bölge kalkınmasının çerçevesini çizen GAP Master Planı, özellikle su ve toprak kaynaklarının gelişmesini mali ve teknik kapasiteleri de dikkate alarak bir takvime bağlamış, bu değişimin ekonomik ve sosyal sektörlerde uyuracağı gelişmeyi, yaratacağı istihdamı, bunun getireceği nüfus büyüklüğü ile bu nüfusun kentler ve kırsal alanlarla muhtemel dağılımını sağlamış, eğitim ve sağlık hizmetleriyle konut ve kentsel altyapı ihtiyaçlarını makro düzeyde belirlemiş ve yıllara göre finansman ihtiyacını ortaya koymuştur. GAP Master Planı, çeşitli devlet kuruluşlarının kalkınma çabalarının bütünleştirilmesi ve eşgüdümleştirilmesini kolaylaştıran bir rehber olarak GAP'ın yürütülmesine destek olmakta, ayrıca Bölge gelişmesinin alması gereken seyir ve alt ölçeklerde üretilecek plan, program ve projeler için de bir rehber niteliği taşımaktadır (Büber, 2000: 51-54).

GAP Master Planı ile bölgenin kalkınması için yapılması önerilen tüm faaliyetler, ön projeler, kalkınma alternatifleri ve senaryoları tespit edilmiştir. Ancak GAP Master Planı'nın yapımından bu yana geçen süre içerisinde, bölgede ve Türkiye'de plan kapsamındaki varsayımlara ve öngörülere uymayan çok önemli gelişmeler meydana gelmiş ve projeksiyonların bir bölümü gerçekleşmemiştir (Dağ ve Göktürk, 1999: 27).

Bölge, çok önemli demografik değişikliklere ve planda tahmin edilemeyen oranda kentleşmeye sahne olmuştur. Bunların yanı sıra, 1990'larda yap-işlet-devret gibi yeni finansman modelleri önem kazanmış, çevre konularına duyarlılık artmış, katılımcılık, kalkınmanın sürdürülebilirliği, cinsiyet dengeli kalkınma ve özel sektörün katılımı gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Tüm bu nedenlerle, 1990'ların başından bu yana ortaya çıkan yeni gelişmeler ve önem kazanan kavramlar çerçevesinde, bölge kalkınmasına yeni bir yaklaşım getirecek yeni bir perspektif çizecek, öncelikleri ve stratejiyi yeniden gözden geçirecek bir çalışmayla mevcut GAP Master Planı'nın yenilenmesi ihtiyacı doğmuştur.

Haziran 1998'de alınan Bakanlar Kurulu kararı ile GAP dahilindeki tüm yatırımların tamamlanması için 2010 yılı hedef yılı olarak belirlenmiş ve GAP'ın tüm sektörel bileşenleri ile birlikte 2010 yılında tamamlanması için gerekli koordinasyon ve planlama yapma görevi GAP İdaresi'ne verilmiştir. GAP İdaresi 2010 yılına kadar yıllar itibariyle yapılacak tüm çalışmaların planlanmasının yanı sıra, ortaya çıkan yeni kavram ve yaklaşımları da içerecek şekilde GAP Master Planı'nın revize edilerek yenilenmesi amacıyla bir çalışma başlatmıştır (Dağ ve Göktürk, 1999: 27).

GAP Master Planı'nın temel kalkınma senaryosu, "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni, Tarıma Dayalı İhracat Bölgesi" haline getirmektir. Bu amaçla GAP Master Planı dört temel strateji benimsemiştir (GAP, 2008):

- Su ve arazi kaynaklarını gerek sulama, gerekse kentsel ve endüstriyel kullanım amaçları için geliştirmek ve yönetmek,

- Daha iyi tarımsal işletme yönetimi, tarımsal pratikler ve bitki desenleri uygulayarak arazi kullanımını geliştirmek,
- Tarımla ilişkili ve yerel kaynaklara dayalı üretime özel ağırlık vererek imalat sanayilerini teşvik etmek,
- Yöre halkının ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak, nitelikli personeli Bölge'ye cezp etmek ve bölgede kalmasını temin etmek için sosyal hizmetleri ve kentsel altyapıyı iyileştirmek.

F. GAP Eylem Planı (2008-2012)

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin temel amacı; GAP Bölgesi'nde başta sulama olmak üzere temel altyapı ihtiyaçlarının karşılanması ve bölgede ekonomik kalkınmanın ve sosyal gelişmenin hızlandırılması ve istihdam artışı sağlayarak, bölgede yaşayan nüfusun refahının artırılmasıdır. Bölgede yaşayan nüfusun refah ve mutluluğunun artırılması için GAP'ın ekonomik kalkınma ve sosyal gelişme ile altyapı yatırımlarını gerçekleştirecek şekilde hızlandırılması gerekmektedir. Bu sürecin bileşenlerini belirlemede, bölge illerinin yerel temsilcilerinin görüş ve önerilerine özel önem verilmiştir (GAP, 2008c: 4-7).

Bu kapsamda, bölgede görev yapan kamu yöneticilerinin, yerel meslek kuruluşlarının ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin, bakanlıkların, kamu kurum ve kuruluşlarının üst düzey yöneticilerinin, il milletvekillerinin katılımıyla bölgenin her ilinde ekonomik-sosyal konsey toplantılarında durum tespiti ve detaylı analizler yapılmıştır. Bu toplantılara katılan bürokratlar, bölge milletvekilleri, medya temsilcileri ile Ankara'da değerlendirme toplantıları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca GAP Kalkınma Platformu'yla yapılan toplantılarda da görüş ve öneriler alınmıştır (GAP, 2008c: 7).

Bu veri ve bilgiler ışığında 2008 yılında GAP Bölge Kalkınma İdaresi ve DPT Müsteşarlığı koordinasyonunda; ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla, il ve bölgeden gelen talep ve öneriler ile Rekabet Gündemi çalışmasında ortaya çıkan öncelikler de dikkate alınarak GAP Eylem Planı (2008-2012) hazırlanmıştır.

Hazırlanan Eylem Planı GAP Yüksek Kurulu'nda görüşülerek nihai hale getirilmiştir.

Eylem Planı kapsamında;

- Ekonomik Kalkınmanın Gerçekleştirilmesi
- Sosyal Gelişmenin Sağlanması,
- Altyapının Geliştirilmesi,
- Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi

olmak üzere dört stratejik gelişme eksenini bulunmaktadır. Eksenler altında ana başlıklar ve iller itibarıyla eylemler yer almaktadır (GAP, 2008c: 7-8).

Eylem Planı kapsamında belirlenen gelişme eksenlerinin birincisi; bölgede üretim yapısını, çeşitliliğini, rekabet ortamını ve yönetişimi geliştirerek ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesidir. Bu doğrultuda uygulanacak kapsamlı ve uyumlu tedbirlerle bölgenin işsizlik, işgücü niteliği, sanayi ve hizmet altyapısı ve sermaye birikimi gibi alanlarda hızla iyileşmesinin sağlanması ve ekonomik yapının tümden dönüşümü yoluyla bölgenin gelişmesine ivme kazandırılması amaçlanmaktadır.

Bölgenin kalkınması açısından, ekonomik büyüme ile birlikte birey ve grupların ekonomik ve sosyal hayata aktif katılımlarının artırılması ve yaşam kalitelerinin yükseltilmesi, sosyal dayanışma ve bütünleşmenin artırılması gerekmektedir. İkinci eksen bu konulara ağırlık vermektedir (GAP, 2008c: 8).

Bölgede kaliteli ve yeterli altyapı hizmetlerinin sağlanması, ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanmasında temel belirleyici unsurlardandır. Bölgenin göreceli avantajının bulunduğu su ve toprak kaynaklarının ekonomiye kazandırılabilmesi için sulama altyapısının tamamlanması GAP'ın öncelikli hedefidir. Üçüncü eksen, ekonomik birimlerin hayatlarını ve ekonomik faaliyetlerini kolaylaştıracak, mukayeseli avantaj sağlayacak alanlara öncelik vermektedir.

Bölgede her türlü faaliyet ve projenin etkin şekilde planlanması, uygulanması, izlenmesi, değerlendirilmesi ve denetimi için hem merkezi kuruluşların, hem de yerel/bölgesel nitelikli kuruluşların insan kaynakları başta olmak üzere kurumsal gelişmelerinin desteklenmesi gerekmektedir. Son eksen bu konularda kamu ve özel sektörün inisiyatiflerine vurgu yapmaktadır (GAP, 2008c: 8).

GAP Eylem Planı'nın uygulanmasında koordinasyondan sorumlu kuruluş GAP Bölge Kalkınma İdaresi'dir. GAP İdaresi, kurumların eylemleri için hazırladıkları iş planları çerçevesinde sürekli bir uygulama-izleme-değerlendirme sistemi oluşturacaktır.

Plan uygulamalarının izlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla, GAP İdaresi Başkanı'nın başkanlığında ilgili Bakanlık ve kurumların üst düzey yöneticilerinin katılımıyla oluşacak ve sekretarya hizmetleri GAP İdaresi tarafından yürütülecek olan Plan İzleme ve Yönlendirme Komitesi, periyodik olarak toplanacaktır (GAP, 2008c: 9).

Bu Komite; Plan uygulamalarını değerlendirmek, hedeflere ilişkin gelişmeleri izlemek, programlama ve bütçeleme çalışmalarına yön vermek, Plan İlerleme Raporlarını hazırlayarak GAP Yüksek Kuruluna sunmak ve yıllık dönemler itibariyle Plan Değerlendirme Raporlarını hazırlamakla sorumlu olacaktır. Komitenin çalışma usul ve esasları, kuruluşların ve Komitenin raporlama standartları, GAP İdaresi tarafından belirlenecektir (GAP, 2008c: 9).

GAP Eylem Planı kapsamında GAP'ı bitirmeye yönelik olarak 2008 yılında projeye, merkezi bütçeden toplam 1,9 milyar TL aktarılmıştır. Ayrıca 2009 yılı için 4 milyar TL, 2012 yılına kadar da 26,7 milyar TL kaynak aktarılması planlanmıştır (Radikal Gazetesi, 2008).

G. GAP'ta Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Çerçevesinde Uygulanan Politikalar

1. Toprak ve Su Kaynaklarını Geliştirme Politikası

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) tarafından uygulanmakta olan ve Fırat ile Dicle Havzası Projeleri olmak üzere iki gruptan oluşan toprak ve su kaynakları geliştirme programı kapsamında 22 baraj, 19 hidroelektrik santral ve 1,8 milyon hektarın sulanmasını sağlayacak sulama kanalları inşası öngörülmektedir. Proje tamamlandığında; yılda 52,9 milyar m³'ten fazla su akıtan Fırat ve Dicle üzerindeki tesislerle Türkiye toplam su potansiyelinin % 29'u kontrol altına alınacaktır. Planlanan toplam sulama alanı; Türkiye'de ekonomik olarak sulanabilir alanın % 20'sine, planlanan elektrik enerji üretimi ise toplam yıllık elektrik enerjisi potansiyelinin % 22'sine eşdeğerdir (GAP, 2008).

Bölgenin sahip olduğu yerüstü su kaynaklarının yanı sıra yeraltı su kaynakları ile ilgili çalışmada DSİ ile birlikte ağırlıklı, Ceylanpınar Ovası olmak üzere Harran Ovasında da yeraltı su potansiyeli ve kalitesi ile ilgili çalışma yürütülmüştür. "Ceylanpınar Yeraltı Suyu Fizibilite Etüdü" olarak isimlendirilen bu çalışma ile kullanılabilir yenilenebilir su miktarı ve kalitesi detaylı olarak tespit edilmiş ve bazı sulama projelerinde değişiklikler yapılmıştır.

Su kaynağını takip eden çalışma, sulama kanallarındaki suyun regülasyonu ve bölgenin iklim, toprak, su varlığı ve çiftçi alışkanlıkları dikkate alınarak belirlenecek tarla sulama sistemleri tespit projeleri olmuştur. "GAP Bölgesi Sulama Kanallarındaki Suyun Regülasyonu ve Su Tasarrufu Sağlayan Sulama Metot ve Teknolojileri" isimli projede yine DSİ ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlükleri ile birlikte çalışılmıştır. Proje iki ana bileşene ayrılarak yürütülmüş ve sonuçları Harran Ovası'nda uygulanmıştır (GAP, 2008).

İnşa edilen sulama projelerinden beklenen faydanın en kısa sürede çevre ve insan faktörleri ön plana çıkarılarak sağlanabilmesi ancak ve ancak bölgesel koşulların dikkate alındığı bir işletme, bakım ve yönetim modelinin geliştirilerek, sulama tesislerinin kullanıcılara devri ile mümkün olabileceği birçok ülkede ve

ülkemizin başka bölgelerindeki örneklerde görülmüştür. Bu amaçla GAP İdaresi DSİ Genel Müdürlüğü ile birlikte iş tanımının hazırlanmasından itibaren başlayan ortaklığını projenin uygulamaya geçmesinde de sürdürmüştür. “GAP Bölgesi Sulama Sistemleri İşletme, Bakım ve Yönetimi Projesi” ya da kısaca GAP-İBY olarak isimlendirilen proje uygulamaya konmuştur. Uluslararası bir proje olarak başlayan ve I. kısmı tamamlanan projenin II. aşaması bu proje için oluşturulan özel bir ekip tarafından yürütölmeye devam etmektedir.

Yapılacak su kaynakları geliştirme projeleri sonucunda GAP Bölgesi önemli miktarda göl ve gölet alanına sahip olacaktır. Bu alanların değerlendirilmesi ve ekonomik açılımlar sağlayabilmesi amacıyla su ürünleri faaliyetleri yine Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, DSİ ve Valilikler ile koordinasyon içerisinde yürütölmektedir (GAP, 2008).

2. Tarım Politikası

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin özgün yapısına uygun olarak GAP İdaresi, tarım sektörünün sahip olduğu tüm alt sektörlerde faaliyetlerini planlamaktadır. Bu alt sektörlerin birbiriyle ve diğer sektörlerle arasındaki eşgüdüm ve etkileşimleri dikkate alarak projeler üretmektedir (GAP, 2008).

GAP'ın lokomotifi tarımdır. Tarım ana sektörü içindeki en önemli itici gücü sağlayacak, diğer bir değişle GAP'taki değişimi tetikleyecek ve motor gücü sağlayacak olan sulama sektörüdür (GAP, 2008). GAP İdaresi, Bölge'de sulamanın başlamasıyla birlikte sulu tarımdan elde edilecek faydanın azamiye çıkartılması amacıyla “Sulama Sistemlerinin İşletme, Bakım ve Yönetimi Projesi”ni uygulamaktadır (GAP, 2007: 13).

Bilinçsiz sulama nedeniyle tarımsal alanlarda meydana gelebilecek tuzlanma ve çoraklaşma sorununu önlemek için çiftçiye ekimden hasada kadar tarla başında eğitim vermek üzere Tarım Bakanlığı, İl Özel İdareleri, Harran Üniversitesi ve Araştırma Enstitüsü ile işbirliği içinde oluşturulan teknik ekiple “Uygulamalı Tarımsal Yayım ve Eğitim” çalışmaları yapılmaktadır.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile işbirliği içinde “GAP Bölgesi İl Ekosistemlerine Uygun Katmadeğeri Yüksek Tarımsal Ürünlerin Belirlenmesi” çalışması tamamlanmış ve her il için bir rapor hazırlanmıştır (GAP, 2007: 13).

GAP Bölgesi'nin sahip olduğu tarımsal üretim potansiyelini sürdürülebilir olarak kullanacak tarımcıları yetiştirmek amacıyla “Lider Çiftçi Yetiştirme Programı” gerçekleştirilmekte, her yaz dört dönem halinde 12-16 yaş gurubu çocuklara eğitim verilmektedir. “Sulama Dışı Alanlarda Halkın Gelir Düzeyinin Artırılması Projesi” kapsamında Valilikler ile işbirliği içerisinde örnek bahçe tesisi, yabani ağaç aşılması, arıcılık, su ürünleri, yüksek tünel, sözleşmeli hayvancılık, kümes hayvancılığı gibi faaliyetler yürütülmektedir. “GAP Bölgesi'nde Hayvancılığın Geliştirilmesi Projesi” Şırnak, Mardin, Batman ve Kilis'te uygulanmakta, “Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Projesi” kapsamında GAP illerinde rekreasyon amaçlı ağaçlandırma ve mera ıslahı çalışmaları yapılmaktadır. “Merkez Köy ve Köye Dönüş Kırsal Kalkınma Projesi” pilot olarak seçilen Batman, Siirt, Şırnak illerinde uygulanmaktadır (GAP, 2007: 13).

Bölgenin agro-ekolojik koşullarına uygun bitki çeşitlerinin tespit edilmesi amacıyla adaptasyon çalışmalarına başlanmıştır. DPT döneminde Çukurova Üniversitesi ile başlanan araştırma çalışmaları, GAP İdaresinin kurulmasıyla devir alınarak aynı üniversite ile çalışmalara devam edilmiştir. Adaptasyon çalışmalarını yetiştirme teknikleri ve ürün nöbeti çalışmaları izlemiştir. Bu çalışmalara Harran ve Dicle Üniversiteleri de katılarak kapsam genişletilerek “Tarımsal Araştırmalar Projesi” adı altında yürütülmeye devam edilmiştir (GAP, 2008).

Yaklaşık 2 milyon hektar alanda gerçekleşecek olan sulama sahasında ne üretileceği çalışmasının çıkış noktası pazar şartlarıdır. GAP İdaresi ürün deseni planlama çalışmasına GAP Bölgesi, Türkiye, Ortadoğu, Ortaasya ve Avrupa olmak üzere potansiyel pazar olan bölgelerdeki talepleri inceleyerek ve bunların proje alanındaki agro-ekolojik koşullarda yetişme şartlarını dikkate alarak optimizasyona gitmiştir. Bu çalışmalar GAP İdaresinin yürüttüğü birçok projede ve özellikle “Bitki Deseni ve Pazarlama” çalışmasında yoğunluklu olarak yapılmıştır.

GAP alanında 3,2 milyon ha ekilebilir arazi bulunmaktadır. Bu alanın yaklaşık 1,7 milyon hektarı DSİ, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve halk sulamalarıyla sulanabilecek iken 1,2 milyon ha alan teknik olarak sulanması mümkün olmayan kuru bitkisel üretim alanı olarak kalacaktır. Bu bölgede yaşayan insanların yaşam standardını yükseltmek ve sululu tarım ile kuru tarım arasında oluşacak muhtemel gelir dengesizliğini mümkün olduğunca giderebilmek amacıyla, bu alanların sahip oldukları özellikleri, yaşayan insanların alışkanlıkları ile pazar şartları dikkate alınarak birçok gelir getirici aktiviteler ve projeler ilgili Valilikler, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın İl Müdürlükleri ile birlikte uygulanmaktadır. Bu çalışmalar uygulanabilir, yaygınlaştırılabilir teknolojilerin ve yetiştirme tekniklerinin Bölge'de denenmesi, model geliştirilmesi esasına dayalı olarak yürütülmektedir (GAP, 2008).

Sulama alanları dışında kalan sahalarda en önemli geçim kaynağı olarak ön plana çıkan tarımsal alt sektör hayvancılıktır. Gerek bu bölgede yaşayan insanların kültüründe olması gerekse Bölge'nin sahip olduğu potansiyeller dikkate alındığında hayvancılığın geliştirilerek eski parlak günlerine dönmesi için gerekli çalışmaların yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu konuda GAP İdaresi yoğun olarak Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve ilgili Valilikler ile sıkı işbirliği içerisinde çalışmalarını sürdürmektedir. Bölgenin sosyal yapısı da dikkate alındığında küçükbaş hayvancılığın daha bilimsel ve kontrollü olarak yapılabilmesi için özel bir hayvancılık modeli geliştirilmiştir. "GAP Halkaları" adı ile anılan modelin yaygınlaşması ile hem bu faaliyet dalıyla iştegal eden vatandaşların yayım ihtiyacı hem de koruyucu veterinerlik hizmetleri ihtiyaçları oldukça iyi bir şekilde karşılanmaktadır.

GAP Bölgesi orman kaynağı itibariyle oldukça zayıftır. Bölgede yaklaşık olarak 1,1 milyon ha orman alanı bulunmaktadır. Ayrıca erozyon sorunu bazı illerde oldukça önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu itibarla GAP İdaresi, Orman Bakanlığı, Valilikler ve TEMA gibi STK'lar ile işbirliği içerisinde Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrol çalışmalarını yürütmektedir (GAP, 2008).

Tarım, GAP kapsamında oldukça önemli bir ağırlığa sahiptir. Proje alanında sadece sulama olmayıp diğer tarımsal aktiviteler de aynı öneme sahiptir. Bölgenin kalkınmasında vazgeçilmez olan tarımda istenen seviyeye gelmesi ancak ve ancak bölge şartlarına uygun model ve projelerin gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bu amaç doğrultusunda GAP İdaresi bu sektörde çalışan tüm kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri, üretici organizasyonları (kooperatifler, birlikler, dernekler, vb.) ve uluslararası kuruluşlar ile işbirliği içerisinde çalışmalarını sürdürmektedir (GAP, 2008).

3. Sanayi Politikası

GAP Master Planı Bölge'nin "Tarıma Dayalı İhracat Merkezi" olmasını öngörmektedir. Bu doğrultuda sınai gelişmenin sağlanması için gerçekleştirilecek yatırımlarla, ortaya çıkacak potansiyelin, sanayi ve hizmet sektöründe etkin bir şekilde değerlendirilmesi ve özel sektör yatırımlarının yanı sıra GAP kapsamında özel sektörün katkısının sağlanmasına yönelik projeler uygulanmaktadır. Nitekim GAP İdaresi'nce 1992 yılında yürütülen "GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması" ile Bölge'deki ekonomik gelişmenin muhtemel coğrafi dağılımı belirlenmiş, Bölge'de hızlı gelişmesi beklenen yörelerin çevre düzeni planları yapılmış ve bunlarda GAP'ın yaratacağı sanayiler için yer ayrılmıştır (GAP, 2008).

Bölge'de yatırımların artırılması, girişimciliğin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi amacıyla yerli ve yabancı girişimcilere danışmanlık hizmeti vermek üzere Adıyaman, Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa illerinde Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GİDEM) oluşturulmuştur. GİDEM'ler AB'nin sağladığı finansman ile bölgedeki küçük ve orta ölçekli işletmeler, turizm işletmeleri, tarımsal işletmeler ve el sanatlarına yönelik girişimciliğin geliştirilmesi ile kadınların ve gençlerin ekonomiye kazandırılması alanlarına yönelik olarak faaliyet göstermektedir. Kasım 2002 ve Mart 2007 tarihlerinde GİDEM ofisleri tarafından düzenlenen;

- Eğitim/seminer faaliyetlerinden 4.347 firma/STK,
- Bilgilendirme hizmetinden 2.087 girişimci,

- Danışmanlık/tavsiye/yönlendirme hizmetlerinden ise 1.455 işadımı faydalanmıştır.

GİDEM Ofislerinin yürüttüğü hizmetler ve faaliyetler yoluyla işletmelerin “satışlarına, ihracatına, verimliliğine ve istihdamına” yapılan katkı “Gelire Dayalı Ekonomik Analiz Yöntemi” ile belli varsayımlara bağlı olarak her altı ayda bir ölçülmektedir. Bu çerçevede 2003 yılından bu yana GİDEM hizmetleri vasıtasıyla bölgesel hasıla katkısı toplam 14.029.595 Euro, gerçekleştirilen yatırım 27.565.221 Euro, firmaların satışlarında 60.466.843 Euro, ihracatlarında 11.366.750 Euro, istihdamlarında ise 1.688 kişilik artış belirlenmiştir (GAP, 2007: 9).

Bölge'nin yatırım ortamının ve yatırım potansiyelinin yerli ve yabancı yatırımcılara tanıtılması, ortak yatırım imkanlarının araştırılması, ulusal ve uluslararası düzeyde karşılıklı ekonomik ve ticari ilişkilerin kurulabilmesi ve geliştirilebilmesi amacıyla forumlar ve toplantılar düzenlenmektedir. Bu kapsamda, “GAP I. İş ve Yatırım Forumu” TOBB, TÜSİAD, MÜSİAD ve TÜGİAD'ın da katılımıyla 14 Mayıs 2005'te Şanlıurfa'da gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Dışişleri Bakanlığı koordinasyonunda Türkiye'nin iş ve yatırım ortamının tanıtımı amacıyla düzenlenen yurt dışı programlar çerçevesinde Fransa, Avusturya, Almanya, Japonya, Umman, Suudi Arabistan, Kuveyt, Çin, Avustralya, Yeni Zelanda, Malezya, Tayland ve ABD'deki toplantılara katılım sağlanarak GAP ve Yatırım Fırsatları hakkında detaylı bilgi verilmiştir (GAP, 2007: 12).

4. Altyapı Politikası

GAP İdaresi, Bölge'de kırsal ve kentsel altyapının gelişmesine yönelik çalışmalar da gerçekleştirmektedir. Bunlar (GAP, 2007: 16):

- Fiziki Planlama Çalışmaları kapsamında halihazır harita alımı ve imar planlama işleri yapılmaktadır (92 yerleşim yerinin harita alımı, 61 yerleşimin imar planı, 9 yerleşimin çevre düzeni planı yaptırılmıştır).

- Akçakale ve Ceylanpınar Kanalizasyon ve Arıtma Tesisleri tamamlanmıştır. Kahta Kanalizasyon ve Arıtma Tesisi inşaatı kapsamında kanalizasyon inşaatı tamamlanmış olup, arıtma tesisi inşaatı devam etmektedir.
- GAP İdaresi'ne ait sondaj makinesi, ilgili valiliklerle imzalanan protokol çerçevesinde susuz yerleşimlerin sağlıklı içme suyuna kavuşturulması amacıyla kullanılmaktadır. Adıyaman, Batman, Kilis, Mardin, Şanlıurfa ve Şırnak illerinde 1998-2006 dönemi itibariyle toplam 314 kuyuda 66.399 m sondaj yapılmıştır.

GAP Bölgesi Katı Atık Yönetimi Projesi kapsamında; Adıyaman ve Siirt ve Batman Katı Atık Düzenli Depolama Tesisi Uygulama Projeleri tamamlanarak Belediyelerine teslim edilmiştir. Halen Kilis, Nizip, Bismil Katı Atık Düzenli Depolama Tesisi Uygulama Projelerinin hazırlatılması işleri devam etmektedir.

5. Sosyal Politikalar

Sürdürülebilir insani kalkınma ilkeleri doğrultusunda uygulanmakta olan GAP'ın sonrasında da insan kaynaklarının geliştirilmesi, kalkınmada eşitlik ve adaletin sağlanması ve Bölge'de katılımcı demokratik bir kültür ve toplumun geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır (GAP, 2008). Bu nedenle, GAP İdaresi ilgili kurum, yerel yönetim ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ile işbirliği içinde sosyal altyapının geliştirilmesine, kadınların, gençlerin ve çocukların toplumsal kalkınmaya aktif katılımlarını sağlamaya yönelik faaliyetler yürütmektedir (GAP, 2007: 14).

İlk aşamada 1992-1994 yılları arasında Bölge'nin sosyo-ekonomik yapısını anlamaya ve belirli toplumsal grupların (kadın, genç, çocuk, sokakta çalışan çocuk, kent yoksulları, göçerler, topraksız, az topraklılar, barajlardan etkilenen nüfus vb.) sorun, ihtiyaç ve beklentilerini belirlemeye yönelik bir dizi sosyal araştırma sivil toplum kuruluşları tarafından yaptırılmıştır.

Bu araştırmaların tamamlanmasını takiben, 1994 yılında GAP'ta sosyal ve insani gelişme uygulamalarına çerçeve oluşturmak üzere GAP Sosyal Eylem Planı hazırlanmıştır. GAP Sosyal Eylem Planı'nın belirlediği ilkeler ve koyduğu çerçeve ışığında bir dizi sosyal proje geliştirilmiş ve uygulamaya konmuştur (GAP, 2008).

Sosyal projeler kapsamında Bölge nüfusunun yarısını oluşturan kadınların statüsünün yükseltilmesi, kadınlara ilişkin sosyo-ekonomik gelişme göstergelerinin iyileştirilmesi amacıyla yönelik olarak çeşitli alanlarda eğitim, gelir getirici faaliyetlerin uygulandığı, kısmi zamanlı poliklinik hizmetlerinin verildiği ve sosyo-kültürel etkinliklerin düzenlendiği Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) kurulmaya başlanmıştır. Bu merkezlerin yaygınlaştırılmasında, çeşitli kamu kuruluşlarının yanı sıra hükümet dışı kuruluşlar ve UNICEF gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapılmaktadır. ÇATOM'lar sayesinde bugüne kadar yaklaşık 29.165 kadına ulaşılmıştır. Şanlıurfa Valiliği, İş ve İşçi Bulma Kurumu işbirliğince GAP İdaresi koordinasyonunda ilk olarak Şanlıurfa Yakubiye Mahallesi ve Sağlık Köyü'nden başlatılan ve daha sonra diğer bölge illerinde de açılan ÇATOM'ların sayısı 2007 yılı sonu itibariyle 29'a ulaşmıştır (GAP, 2007: 14).

Sosyal Eylem Planı ışığında, gençler arasında iletişimi artırmak, inisiyatif geliştirmek ve örgütlü davranmalarını teşvik etmek yolu ile toplum kalkınmasının aktif üyeleri haline getirmek amacıyla 1999 yılında Mardin'de "Gençten Gence Sosyal Gelişim Projesi" başlatılmıştır. Bir yıl devam eden projenin taraflar üzerinde etkisini ölçmek amacıyla "The Role of Youth Initiatives in Development Process in Less Developed Areas. The Case of Mardin, Turkey" çalışması yapılmıştır. Bu projeden elde edilen deneyimler ışığında, UNDP ile işbirliği içinde yürütülen "GAP'ta Sürdürülebilir Kalkınma Programları" çerçevesinde İsviçre Hükümeti'nden sağlanan fonlarla tüm bölgeyi kapsayacak "Gençlik İçin Sosyal Gelişim Projesi" tanımlanmış ve 2001 yılı içinde uygulamaya geçirilmiştir. Habitat ve Yerel Gündem 21 Gençlik Derneği liderliğinde uygulanan proje, GAP illerinde gençlik merkezlerinin açılmasını, gençler arasında iletişim ağlarının oluşturulmasını, sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerin örgütlenmesini ve gençlere yönelik çeşitli alanlarda mesleki beceri kazandırma programlarının geliştirilmesini ve uygulanmasını içermektedir (GAP, 2008).

Dezavantajlı gruplardan biri olan sokakta çalışan çocuklara yönelik "Diyarbakır Kentinde Sokakta Çalışan Çocukların Rehabilitasyonu Projesi" Diyarbakır kentinde başlatılmıştır. Proje, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Diyarbakır Valiliği ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK)

işbirliği ile uygulamaya geçirilmiştir. Benzer proje Adıyaman ili için de 2000 yılı Haziran ayında uygulanmaya başlanmıştır.

Kent yoksullarına yönelik olarak UNDP ile işbirliği halinde yürütülen “GAP’ta Sürdürülebilir Kalkınma Programları” çerçevesinde “Kentsel Enformal Sektörde İstihdamın ve İşgücü Kapasitesinin Artırılması Projesi” Diyarbakır ilinde Temmuz 2000’de başlatılmıştır. Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK) işbirliği ile uygulanmakta olan bu proje ile esnaf ve sanatkar olarak da tanımlanabilecek mikro ve küçük işletme kollarından gelişme potansiyeli olanların belirlenmesi amaçlanmaktadır (GAP, 2008).

Sosyal Eylem Planı doğrultusunda, katılımcı yeniden yerleşim uygulamaları kapsamında, baraj inşaatları nedeni ile yerleşim yerlerini ve geçim kaynaklarını yitiren nüfus gruplarının yeniden yerleşimlerini temin etmek ve bu nüfusun yeni yaşamlarına sosyal ve ekonomik uyumlarını kolaylaştırmak amacıyla “Birecik Barajından Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımlar için Planlama ve Uygulama Projesi” 1997 yılında hayata geçirilmiş ve Proje 2000 yılı sonunda tamamlanmıştır. Proje, Türkiye’de bu alanda halk katılımı ile yapılan en geniş kapsamlı ilk uygulama olma özelliğini taşımaktadır.

Bu çalışma ile Birecik Baraj Göl Aynası’ndan etkilenen yerleşim birimlerinde yaşayan nüfusun yeniden yerleşimi, yeni yer seçimi, ekonomik uğraş alanlarına yatırımlar ve istihdam yoluyla yeni durumlarına uyum sağlayabilmeleri, yeniden üretken ve kendi kendilerine yeterli hale gelebilmek üzere organize olmalarının sağlanması amaçlanmıştır. Birecik Barajı’ndan etkilenen yerleşimlerdeki nüfusun yeniden iskanı konusunda çeşitli kamu kuruluşlarınca yapılacak olan çalışmalar konusunda yöre halkı bilgilendirilmiş ve projeye katılımlarının sağlanması amacıyla yerinde bir dizi toplantı yapılmıştır. Köylerde toplantılar düzenlenerek, ekonomistlerin araştırmaları sonucunda ortaya çıkan uygun yatırım alanları seçenekleri konusunda kendilerinin de görüşleri alınarak yeni seçenekler oluşturulmuştur. Yöre halkının sosyo-ekonomik ve kültürel yaşam biçimini bu kadar yakından ilgilendiren bir konuya halkın kendisini ve hükümet dışı kuruluşları da

katarak ortak bir yön vermek üzere başlatılan bu çalışma, GAP İdaresi ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ile ortaklaşa yürütülmektedir (GAP, 2008).

6. Sağlık Politikası

GAP'ın entegre bir proje olarak faaliyetlerinin şekillendirilmesiyle GAP Bölgesi'ndeki sağlık hizmetleri önemli ölçüde yaygınlaşmakta ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin yükseltilmesi için Sağlık Bakanlığı koordinasyonunda sektörlerarası işbirliğini de içeren çalışmalar sürdürülmektedir (GAP, 2008).

Sağlık Bakanlığı, GAP Bölgesi'ndeki sağlık düzeyini ve buna bağlı olarak kişilerin yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla rutin hizmetlerin yanı sıra, bir dizi proje yürütmektedir. Bu projelerin programa dönüştürülerek hizmette sürdürülebilirliğin sağlanması için; sektörlerarası işbirliği ve toplum katılımını artıran hizmet modelleriyle çalışmalar yürütülmektedir. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde sağlık alanında kurumsal gelişmeyi de desteklemek amacıyla Dünya Bankası desteği ile Sağlık Bakanlığı tarafından uygulanmakta olan "Birinci ve İkinci Sağlık Projeleri" çerçevesinde yeni sağlık evleri ve sağlık ocakları yapılmakta, mevcut ve yeni inşa edilen sağlık kuruluşlarının donanım ve araçları sağlanmakta, sağlık personelinin bilgi ve becerilerini geliştirmeye yönelik başlangıç ve hizmet içi eğitim programları uygulanmaktadır (GAP, 2008).

Yürütülen bu yoğun çalışmalarla GAP Bölgesi'ndeki sağlık hizmetleri önemli ölçüde iyileştirilmiş olmasına karşın, GAP Bölgesi sağlık göstergelerinin ülke ortalamasından farklı olduğu gözlenmektedir.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi, GAP kapsamındaki değişim süreçlerinde insanı olumsuz yönde etkilemesi olası tüm konularda sorumluluk hissetmekte ve özellikle insan sağlığına ilişkin konularda işbirliklerine önem ve öncelik vermektedir. Entegre ve sürdürülebilir insani gelişme yaklaşımıyla GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin sağlık alanında yaptığı ilk çalışma 1991 yılında Sağlık Bakanlığı koordinasyonu ile hazırladığı "GAP Sağlık Sektörü Uygulama Planı" olmuştur. Bu çalışmada; GAP Bölgesi'ndeki mevcut sağlık hizmetlerinin değerlendirilmesi ve ihtiyaçlarının belirlenmesi, GAP çerçevesinde, yatırım hedeflerinin tespiti, nitelik ve niceliklerinin

belirlenmesi, sorun ve darboğazların çözümlenmesi gelecek taleplere cevap verebilecek ve Türkiye için örnek teşkil edebilecek bir uygulama modelinin oluşturulması ilke olarak hedeflenmiştir. Bu çalışmanın sonunda GAP Bölgesi'ndeki sağlık sorunlarının ülkenin genel sorunlarından soyutlanamayacağı vurgulanırken, Sağlık Bakanlığı tarafından sektörlerarası katılımı 1992 yılında yapılan "Birinci Ulusal Sağlık Kongresi" ve 1993 yılında yapılan "İkinci Ulusal Sağlık Kongresi" sonuçlarında GAP Bölgesi'ndeki mevcut ve gelecekteki sağlık sorunlarının çözümü için öneriler ve stratejiler belirlenmiştir (GAP, 2008).

GAP, sürdürülebilir insani gelişme kavramının literatürüne girdiği 1995 tarihinden itibaren, ağırlıklı bir biçimde çevresel ve insani boyutları da kapsamına almış ve temel hedef olarak da bölge insanının yaşam kalitesinin yükseltilmesini benimsemiştir. Bu yaklaşım ile ekonomik büyümeye yönelik fiziksel yatırımlar da dahil tüm proje ve uygulamalar insani gelişmeye ve insan sağlığına yaptığı katkı açısından değerlendirilmektedir.

Bu yaklaşımla GAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından yürütülen ilk sağlık projesi, 1995 yılında Yale (ABD), Hebrew (İsrail), İzmir ve Bölge Üniversitelerinin işbirliği ile Şanlıurfa'da yürütülen "Şark Çıbanı Projesi" olmuştur. Bu çalışma ile hastalık etkeni olan parazitin türü belirlenerek korunma ve tedavisine ilişkin öneriler ilgili kurum ve kişilerle paylaşılmıştır. Sağlık alanında yürütülen ikinci çalışma ise 1998 yılında Sağlık Bakanlığı ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO)-Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) işbirliği ile yürütülen "Türkiye'de Sıtma Birimlerinin Ulusal Kapasitesinin Güçlendirilmesi" projesi olmuştur (GAP, 2008).

GAP kapsamındaki fiziki yatırımlar, hiç kuşkusuz bölgeye önemli bir ekonomik büyüme ve sosyal gelişme sağlayacaktır. Bununla birlikte, baraj göllerinin oluşması, sulama alanlarının genişlemesi, ürün deseni ve tarım pratiklerinin değişmesi, kentleşme ve sanayileşmenin ekolojik sistem ve çevre üzerinde de etkili olması kaçınılmazdır. Bu sürecin insan sağlığına olan olumsuz etkilerini en aza indirmek amacıyla Sağlık Bakanlığı koordinasyonu ile GAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından 2001-2002 yıllarında "GAP Bölgesi Halk Sağlığı Projesi" yürütülmüştür. Katılımcı planlama ve sektörlerarası işbirliğinin gereği olarak

projenin geliştirilme aşamasında ilgili sektörler ile yerel yönetici ve eğitimcilerin projeye ilişkin görüş ve önerileri alınmıştır. GAP Bölgesi Halk Sağlığı Projesi, Türkiye Parazitoloji Derneği başkanlığında Dicle, Gaziantep ve Harran Üniversiteleri temsilcilerinden oluşan bir konsorsiyum tarafından yürütülmüş, proje sonunda sektörlerarası işbirliğiyle “GAP Bölgesi Halk Sağlığı Eylem Planı” hazırlanmıştır.

Bilindiği gibi GAP Bölgesi’ndeki sağlık hizmetlerinin sunumunda (ülkenin diğer pek çok bölgesinde olduğu gibi) altyapı, yönetim, sağlık, insangücü vb. konularında sorunlar yaşanmaktadır. Ancak GAP Bölgesi’ndeki en önemli sorun mevcut sağlık hizmetlerinin kullanılmamasıdır. Özellikle dezavantajlı gruplar içinde değerlendirilen kadın ve çocukların sağlık hizmetlerine ulaşma ve kullanma oranını artırmak amacıyla GAP Bölge Kalkınma İdaresi “Sağlık Gönüllüleri” projelerini yürütmektedir. Sağlık Bakanlığı koordinasyonu ile yürütülen çalışmalarda, kadının bölgesel kalkınma sürecine katılımını artırmak amacıyla kurulan ÇATOM katılımcıları sağlık gönüllüsü olarak yetiştirilmektedirler. “Sağlık Gönüllüsü” olarak yetiştirilen genç kız ve kadınların; kendi sağlıklarını koruma konusunda bilinç kazanmaları, aile bireylerinin sağlıklarının korunması konusunda bilgi ve beceri kazanmaları, toplumsal sağlık sorunlarına karşı duyarlılık kazanmaları ve yörelerindeki mevcut sağlık hizmetlerini kullanmaları amaçlanmaktadır (GAP, 2008).

7. Çevre ve Kültür Politikası

1992 Rio Zirvesi sonucunda hazırlanan Gündem 21 eylem planındaki anlayış, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından da temel ilke olarak benimsenmiştir. Ana teması kaynakların sürdürülebilir kullanımı, yeni kaynakların yaratılması, merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkilerinin yerinden yönetim anlayışı doğrultusunda güçlendirilmesi, kamu ve sivil toplum örgütleri arasında işbirliğinin geliştirilmesi ve halkın etkin katılımının sağlanması gibi öncelikleri yansıtan Gündem 21 ilkeleri, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığının yürüttüğü tüm projelerde en önemli kriter olarak göz önünde bulundurulmaktadır (GAP, 2008).

GAP İdaresi, çevre boyutunu bölgesel kalkınmanın entegre bir parçası olarak ele almakta ve sosyo-ekonomik gelişme için alınan diğer tedbirlerle uyum içinde

kapsamlı bir yaklaşım benimsemektedir. Aynı zamanda, GAP'ın çevreye etkilerinin olumlu ve olumsuz yönlerini dikkate almak, olumlu gelişmelerden yararlanmak; olumsuz gelişmelere karşı tedbir almak ve hazırlıklı olmak ve sürdürülebilir kalkınma sağlanırken, çevre korumanın kalkınma sürecinden bağımsız değil bunun bütünleşen bir parçası olduğunu kabul etmek GAP'ın amaçları arasında yer almaktadır. Bu kapsamda, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından bugüne kadar yürütülmüş olan bazı çevre projeleri şunlardır; GAP Bölgesi Yaban Hayatı Projesi, GAP Biyolojik Çeşitlilik Araştırma Projesi, GAP Bölgesi'nin Günümüzdeki ve Yakın Gelecekteki İklim Durumunun İncelenmesi Projesi, Mardin ve Adıyaman Çevre Eğitimi Projeleri ve Adıyaman Eko-Kent Planlama Projesi'dir (GAP, 2007: 17).

GAP'ın etap etap uygulanmasıyla 1,8 milyon ha tarımsal alanın sulamaya açılması ve yapılacak barajlar ile yeni rezervuar alanlarının yaratılması, Bölge'nin toprak ve su rejimlerini önemli ölçüde değiştirecektir. Aynı zamanda nüfus hareketleri, hızlı şehirleşme ve sanayileşme kırsal ve kent alanlarında yeni dönüşümler yaratacaktır. Sulamanın getireceği avantajlar yanında, fazla ve hatalı sulamanın yol açabileceği problemler, Bölge'deki iklim değişikliklerinin tarımsal üretime ve bitki örtüsüne yaratacağı etkiler, flora ve faunanın değişikliklerden etkilenmesi, erozyon, doğal, tarihi ve kültürel değerlerin kontrolsüz gelişmeden etkilenmesi ve benzeri sorunlar, GAP'ın, çevre ve kültür değerleri yönünden etraflı bir şekilde ele alınması gereğini ortaya koymaktadır (GAP, 2008).

Tarih öncesi çağlardan başlamak üzere günümüze kadar ulaşmış birçok uygarlığa ve çok tanrılı dinler ile üç büyük dine ait kültür varlıklarına ev sahipliği yapan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, özellikle Mardin, Şanlıurfa, Şırnak ve Siirt illeri ile bir dinler mozaiği oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, kültür varlıklarının restorasyon ve kurtarma çalışmalarının yapılması, korunması ve gelecek nesillere aktarılması ile çevre düzenlemesi, altyapı, konaklama ihtiyaçlarının giderilerek tanıtımının yapılması GAP kapsamında yürütülen en önemli çalışmalar arasındadır. Kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesine yönelik bu çalışmaların en önemlileri; Birecik, Halfeti, Suruç ilçelerinin Taşınmaz Kültür Varlıklarının Belgelenmesi, Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve

Kurtarma Projesi, Acırlı (Midyat-Mardin) Sit Alanı Çevre Düzenleme Projesi, Mardin Katılımcı Kentsel Rehabilitasyon Projesi, Zeugma Acil Kazı ve Kurtarma Projesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi Arkeolojik Yerleşmelerin Taranması Projesi'dir (GAP, 2008).

Doğal kaynaklar yönünden ele alındığında, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin doğal açıdan en sıra dışı alanlarından birisidir. Bölge, Ortadoğu'ya özgü bozkır ve yarı-çöl canlılarının Türkiye'ye girdikleri sınır kapısı olma özelliğinde olup, Türkiye'nin diğer bölgelerinde bulunmayan canlı türlerini temsil eden iki doğal yaşam ortamını barındırmaktadır:

- i) Fırat ve Dicle nehirlerinin boyları, taşkın düzlükleri ve bu nehirlerle açılan ana kollar,
- ii) Bölgenin özellikle güney kesimlerinde bulunan bozkır ve yarı-çöl alanlar.

Bu iki yönlü (sulak alan ve çöl) doğal niteliğinden dolayı, Bölge'de yöreye özgü pek çok endemik bitki, hayvan, kuş ve balık türlerini tespit etmek mümkündür. Su kaynaklarının yönetimiyle tarımsal ve ekonomik gelişmeyi ve böylelikle sosyal değişimi hedefleyen Proje; binlerce yıllık susuz bozkırları sulanan tarım alanlarına, akarsu yataklarını da baraj göllerine dönüştürmektedir. Ancak bu dönüşüm, bir yandan bölgedeki tarımsal üretimin artışı sağlarken, diğer yandan da bölgedeki doğal ortamlarda (sucul ve bozkır ortamlar) yaşayan canlıların yaşam alanlarının yok olmasına neden olabilecektir. Tüm bu olumsuz etkenlere karşı önlem alma yönünde bir yaklaşıma sahip olan GAP Bölge Kalkınma İdaresi, bölgedeki biyolojik çeşitliliğin envanterini çıkarmak amacıyla, 2004 yılında sonlanan "Biyolojik Çeşitlilik Araştırma Projesini" gerçekleştirmiştir. Ayrıca, iyileştirme çalışmaları kapsamında 2002 yılından bu yana "Yaban Hayatı Projesi" yürütülmektedir (GAP, 2008).

8. Uluslararası İşbirliği Politikası

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yenilikçi bir yaklaşım olarak sürdürülebilir insani kalkınma kapsamında geliştirilen GAP'a, giderek artan uluslararası ilgi

bağlamında, yabancı ülke ve kuruluşların teknik ve mali katkıları da yoğunlaşmaya başlamıştır (GAP, 2008).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve GAP İdaresi tarafından organize edilen “Sürdürülebilir Kalkınma ve GAP Semineri” Mart 1995’te düzenlenmiştir. Üniversitelerden, kamu kuruluşlarından, özel sektörden ve mahalli idarelerden birçok kesim bu seminere katılmıştır. Seminerde GAP Bölgesi’nde sürdürülebilir insani kalkınma prensipleri tartışılmıştır.

GAP İdaresi ve UNDP’nin ortaklaşa yürüttüğü “GAP Bölgesinde Sürdürülebilir Kalkınma Programı”nın temelini “Sürdürülebilir Kalkınma ve GAP Semineri” oluşturmaktadır. Mart 1997’de uygulamaya geçirilen ve başlangıçta 28 alt-proje olarak belirlenen program, 2000 yılı içerisinde İsviçre Hükümetinden sağlanan finans desteği ile 33 alt-projeden oluşan daha geniş kapsamlı bir hal almıştır (GAP, 2008).

“Sürdürülebilir Kalkınma Programı”nın temel amacı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde sosyo-ekonomik eşitsizliklerin azaltılmasıdır. Program, temel sosyal hizmetler (eğitim, sağlık, konut) cinsiyet grupları arasında eşitlik, kentsel yönetim, çevresel sürdürülebilirlik, kurumsal ve toplumsal düzeyde kapasite oluşturulması ve halk katılımı alanlarındaki pilot projeler aracılığıyla kalkınmanın insani boyutunu vurgulamaktadır.

GAP İdaresi’nin AB ile 1996 yılından başlayarak günümüze kadar devam eden ilişkileri çerçevesinde AB tarafından bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi, bölgesel ekonomik büyümenin sağlanması, çevre koşullarının iyileştirilmesi ve kültürel mirasın korunması hedeflerine yönelik “GAP Bölgesel Kalkınma Programı” için 43,5 Milyon Euro hibe sağlanmış, 7 Aralık 2002 tarihli anlaşma ile 3,5 Milyon Euro ek kaynak ile 47 Milyon Euro temin edilmiştir.

AB’nin yanı sıra Dünya Bankası da GAP Bölgesi’ndeki kentsel ve kırsal altyapının geliştirilmesine ilişkin iki projeye hibe sağlamıştır. Bunlar; “Şanlıurfa-Harran Ovaları Tarla-ıçi ve Köy Geliştirme Hizmetleri Projesi” ile “GAP Kentsel Planlama ve Sanitasyon Projesi” hazırlık çalışmalarıdır. Bu iki proje için Dünya

Bankası'ndan toplam 650 bin ABD Doları hibe finansmanı sağlanmıştır. GAP İdaresi ile BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) arasında 1997 yılında başlayan ilişkiler, 10 alt projeden oluşan "GAP-FAO Kırsal Kalkınma Programı" kapsamında devam etmektedir (GAP, 2008).

GAP İdaresi, bir çok yabancı kurum, kuruluş, üniversite ve sivil toplum örgütleriyle entegre bölgesel kalkınma sürecinde bilgi ve deneyimlerin paylaşılması, karşılıklı uzman değişimi ve teknoloji transferi amacıyla işbirliği çalışmalarını yürütmektedir. Bu doğrultuda; GAP İdaresi; Amerikan kurum, kuruluş ve üniversitelerinden Arizona Eyalet Üniversitesi, San Diego Eyalet Üniversitesi, Tennessee Vadisi Otoritesi (TVA); Kent Eyalet Üniversitesi; Portland Eyalet Üniversitesi; Oklahoma Eyalet Üniversitesi; Packard Humanities Institute (PHI); Merkezi Suriye'de bulunan Kurak Alanlarda Uluslararası Tarımsal Araştırmalar Merkezi (ICARDA); Merkezi Sri-Lanka'da bulunan Uluslararası Su Yönetimi Enstitüsü (IWMI); Mısır Güney Vadi Kalkınma İdaresi, TOSHK; Bari'de (İtalya) bulunan Akdeniz Tarımsal Araştırmalar Enstitüsü (IAMB), Suriye Sulama Bakanlığı Arazi Islah Müessesesi (GOLD) ve İsrail Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İşbirliği Merkezi (MASHAV) ile birer Mutabakat Zaptı imzalamıştır (GAP, 2008).

GAP İdaresi gerek Mutabakat Zabıtları gerekse benzer nitelikte projelere sahip Mısır, Çin, Bosna, Makedonya, Bangladeş gibi ülkelerden uluslararası ve ulusal düzeyden bir çok katılımcı ile eğitim programları gerçekleştirmektedir. Buna ilaveten; GAP İdaresi; Arizona Eyalet Üniversitesi, Kent Eyalet Üniversitesi, Portland Eyalet Üniversitesi, Kanada Uluslararası Kalkınma Araştırma Merkezi (IDRC) ve US Army Corp.'s of Engineers ve International Program for Technology and Research in Irrigation and Drainage (IPTRD) gibi yabancı ortakları/paydaşları ile çeşitli çalıştay (workshop), seminerler ve eğitim programları organize etmektedir (GAP, 2008).

H. GAP'ın Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Açısından Değerlendirilmesi

GAP'ın nihai hedefi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sürdürülebilir bir insani gelişmeyi sağlamaktır. Bu nedenle kalkınmanın odağı olarak insan

alınmaktadır. Gerçekleştirilmekte olan fiziki yapılar insani gelişmenin tabanını oluşturacaktır. GAP Bölgesi'ndeki sosyal farklılıkların giderilerek toplumsal kalkınmanın sağlanması, eşitlik ve refahın yaygınlaşması, Proje'ye toplumsal katılım sağlanması ve insan kaynaklarının geliştirilmesi ile Bölge'de sürdürülebilir bir kalkınma sağlanabilecektir. Kısacası GAP Bölgesi'nde sürdürülebilir kalkınma ile erişilmek istenen ekonomik büyümenin insani gelişme perspektifi kapsamında ele alınması; Bölge'nin tümünü içerecek bir sosyal değişimi ekosistem, kültür ve yöre özellikli katılımcı çözümlere çevirecek gelişmelerin sağlanmasıdır (GAP, 2008). Bu anlayış, sürdürülebilir gelişmenin sosyal boyutunu öne çıkaran bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Sürdürülebilir gelişmenin temelinde ekonomik, sosyal ve çevresel amaçlar entegre bir şekilde yer almaktadır. Oysa sürdürülebilir insani gelişme anlayışı, bu üç temel bileşenden yalnızca birisi olan sosyal boyutu içermektedir (Mengi ve Algan, 2003: 270).

Bölge düzeyinde ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamak amacıyla olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin çevre üzerinde de çok önemli etkileri olması kaçınılmazdır. GAP'ın çevre üzerindeki olumlu etkilerinden yararlanmanın, olumsuz etkilerini ise önlemenin, GAP'ın bölgesel gelişme anlayışının önemli bir parçası olduğu savunulmaktadır. Bu nedenle başlandığı zaman yalnızca bölgesel gelişme projesi olduğu halde, özellikle Rio Zirvesi'nden sonra çevre boyutu da projeye katılmıştır. Bu çerçevede GAP'ın sürdürülebilir gelişme anlayışı ile de ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Gündem 21 ilkeleri, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığının yürüttüğü tüm projelerde en önemli kriter olarak göz önünde bulundurulmuştur (Mengi ve Algan, 2003: 270-271).

Çevre boyutunun GAP'a dahil edilmesine kadar geçen zamanda bölgede, ciddi boyutlarda çevre zararları ortaya çıkmıştır. Sulama tekniklerinden kaynaklanan toprak sorunları, erozyon, iklim değişikliği ve buna bağlı olarak ortaya çıkan biyolojik zenginlikteki değişim, tarihi ve arkeolojik mirasın yok olması bu zararlara örnektir. Sürdürülebilir bölgesel gelişme anlayışına uygun olarak, yapılacak yatırımların çevresel ve stratejik etkilerinin daha proje planlanırken tamamlanmış olması ve kararların buna göre verilmesi gerekir. Yatırımın türü ve yeri konusundaki

karar, bu etkilere göre değiştirilebilir. Oysa GAP örneğinde çevresel etkiler yatırımlar tamamlandıktan sonra gündeme gelmiştir (Mengi ve Algan, 2003: 271).

Yine de GAP İdaresi'nin kimi çevre projelerini ve kültür varlıklarının korunmasına ve bölgesel gelişme için yararlanılmasına yönelik bazı çalışmaları başlattığı görülmektedir. Bunlardan başlıcaları; 2001 yılında başlanan Biyolojik Çeşitlilik Araştırma Projesi, 2002 yılında başlanan Yaban Hayatı Projesi, Adıyaman Eko-Kent Planlama Yaklaşımı Geliştirme Projesi, GAP Bölgesinin Günümüzdeki ve Gelecekteki İklim Durumunun İncelenmesi Projesi, Birecik, Halfeti ve Suruç İlçelerinin Taşınmaz Kültür Varlıklarının Belgelenmesi, Zeugma Acil Kazı ve Kurtarma Projesi, Sit Alanı Çevre Düzenleme Projesi ve Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Çalışması'dır (Mengi ve Algan, 2003: 271).

GAP İdaresi'nin Ocak 2001 tarihinde düzenlediği çalıştayda çizilen 2023 Yılı Perspektifini içeren GAP Bölgesi Gelişme Planı Genel çerçevesine bakıldığı zaman, GAP'ın sürdürülebilir bölgesel gelişme projesi olması için gerekli ilke ve stratejilerin sıralandığı dikkat çekmektedir. Bu ilke ve stratejiler, Bölge'de yaşayanların yaşam kalitesini yükseltmek ve bunu sürdürülebilir duruma getirmek genel amacından yola çıkılarak belirlenmiştir.

Çalıştayda belirlenen ilke ve stratejilerden birisi, bundan sonraki uygulamalarda, BM sözleşmelerinin, öteki uluslararası yükümlülüklerin ve 2023 Perspektiflerinin gözetileceğidir. Bir başka strateji de, bölgesel gelişmede ekonomik, kültürel, mekansal ve çevre koruma boyutlarının bütünleştirildiği, katılımçılık ve sürdürülebilirlik temeline dayanan insani gelişmenin göz önünde tutulacağıdır (Mengi ve Algan, 2003: 272).

Halk katılımı sağlanmadan sürdürülebilir bölgesel gelişme planlarının başarıya ulaşma şansları pek yoktur. Bu nedenle, GAP İdaresi, katılımcı bir bölgesel gelişme planı üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu çerçevede, bölgedeki meslek odaları, sendikalar, ticaret ve sanayi odası, kooperatifler, yerel yönetimler ve yerel

yönetim birlikleri ile işbirliği yapılması bu planda öngörülmektedir.

GAP İdaresi'nin, bugünkü bürokratik, merkeziyetçi yapısı ise, sürdürülebilir gelişme anlayışının yaşama geçirilmesinde güçlükler yaratmakta, bölgedeki yerel yönetimler ikinci planda kalmaktadır. Bu yapının değiştirilmesi ve yeniden yapılandırılması gereği de sık sık gündeme gelmektedir (Mengi ve Algan, 2003: 274).

I. GAP'ta Son Durum

1. Kamu Yatırımları

Dünyanın sayılı projeleri arasında yer alan GAP, çok kapsamlı ve bu ölçüde de çok maliyetli bir projedir. Sadece GAP Master Planı'nın belirlediği hedeflere ulaşabilmek için yapılması öngörülen kamu yatırımlarının finansman ihtiyacı 2008 yılı fiyatlarıyla toplam 41,2 milyar TL'dir. 2007 sonuna kadar 25,6 milyar TL harcama yapılmış ve nakdi gerçekleşme % 62,2 düzeyine ulaşmış bulunmaktadır (GAP, 2008c: 8).

GAP yatırım ödeneklerinin 1990-2008 dönemi itibariyle yıllık seyri izlendiğinde, GAP'a toplam kamu kaynaklarından yılda ortalama % 7,1 oranında pay ayrıldığı gözlenmektedir. GAP'ın ülke yatırımları içindeki payı, 2002 yılında % 5,9; 2003 yılında % 5,8; 2004 yılında % 6,8; 2005 yılında % 7; 2006 yılında % 7,2; 2007 yılında % 7,2 ve 2008 yılında % 6,2 olmuştur. 2008 yılında GAP Eylem Planı kapsamında tahsis edilen ek ödenek ile bu oran % 12'ye yükselmiştir (GAP, 2008b: 3).

2. Enerji

GAP kapsamında, 2007 sonu itibariyle toplam 9 hidroelektrik santrali tamamlanmış; santral kurulu güçleri itibariyle hidroelektrik enerji projelerinin % 74'ü gerçekleştirilmiştir. Karakaya, Atatürk, Batman, Kralkızı, Dicle, Birecik ve

Karkamış hidroelektrik santrallerinin işletmeye alınışından 2007 yılı sonuna kadar toplam 292,5 milyar kilovat-saat elektrik enerjisi üretilmiş ve ülkemizin enerji ihtiyacının önemli bir bölümü karşılanmıştır. Üretilen bu enerjinin parasal değeri 17,6 milyar ABD Doları'dır (1 kWh=6 cent). Türkiye'de 2007 yılında üretilen 35,7 milyar kilovat-saatlik hidroelektrik enerji içinde, GAP 18,2 milyar kilovat-saatlik hidroelektrik üretimiyle % 51'lik bir paya sahiptir. Üretilen elektriğin parasal değeri ise yaklaşık 1,2 milyar ABD Doları'dır (GAP, 2008b: 3).

3. Tarım

GAP kapsamındaki sulama yatırımları ele alındığında, öncelik su depolama yapılarına (barajlara) verilmiş, 15 baraj tamamlanmış; 1 milyon ha alanı sulayacak su depolama kapasitesi oluşturulmuştur. GAP Bölgesi'nde 2008 yılı itibariyle Fırat ve Dicle havzasında toplam 272 bin 972 ha alan sulamaya açılmıştır. Diğer bir ifadeyle sulama yatırımlarının ancak % 15'i gerçekleştirilmiştir (GAP, 2008c: 8).

4. Sanayi

GAP Bölgesi'nde sınai gelişmenin hızlanması, sanayi yatırımlarının artması, özel sektörün Bölge'de yatırım yapmasının sağlanması için sanayi altyapısının tamamlanması çalışmaları kamu yatırımları çerçevesinde yürütülmektedir.

GAP Bölgesi'nde biri Gaziantep, diğeri Mardin'de olmak üzere 2 serbest bölge mevcuttur. Yine Bölge'de 8 organize sanayi bölgesi (OSB), altyapısı tamamlanarak faaliyete geçmiş, 11 OSB ise yatırım programında yer almaktadır. İnşaatı devam eden 4 OSB'de de üretime geçilmiş olup faaliyetteki OSB sayısı 12'dir. Bölge'de, 2007 yılı itibariyle, 25 küçük sanayi sitesi (KSS) faal durumdadır; 12 KSS'nin ise yapım çalışmaları devam etmektedir. Bölge'nin sulu tarıma açılması ile beraber sanayide önemli gelişmeler meydana gelmiş; sanayi tesisleri sayısı iki katına çıkmıştır. 2007 yılı sonu itibariyle GAP Bölgesi'nde 10 kişiden fazla işçi çalıştıran işletme sayısı 1.969'dur. Bu işletmelerde toplam 87.566 kişi istihdam edilmektedir. Bölge sanayinin Türkiye sanayi katma değeri içindeki payı ise % 2'den % 4'e yükselmiştir (GAP, 2008b: 4).

GAP'tan yapılan ihracat düzeyinde de artış olmuş; 2001 yılında 710 milyon ABD Doları olan ihracat tutarı 2007'de 3,247 milyon Dolara yükselmiştir. GAP Bölgesi'nden yapılan ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı da aynı dönemde % 2,3'ten % 3,03'e çıkmıştır (GAP, 2008b: 5).

5. Ulaştırma

2006 yılı itibariyle GAP Bölgesi'nde karayolu ağı uzunluğu 34.975 km'dir. Bunun 203 km'si otoyol, 5.904 km'si devlet ve il yolu, 507 km'si bölünmüş yol, 28.361 km'si ise köy yoludur. Gaziantep-Şanlıurfa otoyolunun tamamı 2008 yılında trafiğe açılmıştır. Türkiye devlet ve il yolu şebekesinin % 9,2'si, köy yolları şebekesinin % 10,1'i Bölge'dedir ve Bölge'deki köylerin % 98'i anayol ağına bağlanmış durumdadır. Bölge'nin 7 ilinde havaalanı vardır. Ayrıca, Türkiye'nin en büyük kargo havalimanı olan GAP Uluslararası Havaalanı 2007 yılında Şanlıurfa'da hizmete açılmıştır. Bölge'de 2 adet konvansiyonel ve 5 adet STOL (sadece küçük uçakların iniş yapabileceği havaalanı) tipi havalimanı bulunmaktadır (GAP, 2008b: 5).

K. GAP İçin Öneri ve Tedbirler

GAP, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu kaynakları değerlendirerek bu yörede yaşayan nüfusun gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmeyi, bölgelerarası farklılıkları gidermeyi ve ulusal düzeyde ekonomik gelişme ve sosyal istikrar hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlayan kapsamlı ve ülke açısından son derece önemli bir projedir. GAP, bugün 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve 1,8 milyon ha sulayacak sulama şebekelerinden oluşan su kaynakları geliştirme programının yanı sıra tüm sektörlerdeki yatırımları da içine alan, sürdürülebilir insani gelişmeye dayalı entegre bir bölgesel kalkınma projesi olarak uygulanmaktadır.

GAP kapsamındaki hidroelektrik santrallerinin, kurulu güç itibariyle, % 74'ü gerçekleştirilmiştir. Ülkemizin hidroelektrik enerji ihtiyacının yaklaşık yarısı GAP'tan

karşılanmaktadır. Büyük barajlar tamamlanmış olup, 1 milyon ha sulayacak olan su depolanmış durumdadır. GAP'ın itici gücü olan sulama projelerinin öncelikle gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır.

Diğer yandan GAP bir modernleşme projesi olup geleneksel toplumsal yapıyı çözücü ve yeni sosyal ilişki tarzlarını ortaya çıkarıcı bir potansiyele sahiptir. Bu yönüyle projenin başarısının artışında sosyal sermayenin geliştirilmesi özel bir öneme sahip bulunmaktadır.

GAP'ta sürdürülebilir bir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde tek başına kamu yatırımları yeterli değildir. Kamu yatırımları yanında özel sektörün bir şekilde kalkınma süreci içine çekilmesi ve toplumun katılımının sağlanması bir gerekliliktir. Kamu, özel sektör ve toplum arasında karşılıklı güven ve işbirliği ortamının yaratılması ve kurumsallaşması kalkınma sürecine hız vereceği gibi, kalkınmanın sürdürülebilirliğini de mümkün kılacaktır.

Türkiye'deki ilk bölgesel kalkınma kuruluşu olan GAP İdaresi'nin, bölgesel kalkınma konusundaki deneyimleri ışığında, bölgedeki sosyal ve ekonomik kalkınmaya ivme kazandıracak yetkilerle donatılması gerekmektedir. GAP Bölgesi'nde yatırım faaliyeti bulunan yaklaşık 40 kamu kurum ve kuruluşu arasındaki koordinasyonu sağlama fonksiyonunun etkinleştirilmesi yönünde gerekli tedbirler alınmalıdır. GAP İdaresi'nin kurumsal ve finansal sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik yasal düzenlemeler ivedilikle gerçekleştirilmeli; İdare'nin fonksiyonları çerçevesinde ihtiyaç duyulan yeterli sayıda ve nitelikli elemanın istihdam edilmesine yönelik düzenlemeler yapılmalıdır (GAP, 2008a: 64).

SONUÇ

Artan dünya nüfusu ve beraberindeki tüketim hızı, teknolojideki hızlı gelişme ile birlikte endüstrideki üretim artışı, çevre kirliliği ve doğal kaynakların yok edilmesi tehlikesini gündeme getirmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki hızlı kapitalist büyümenin ekolojik denge üzerinde yarattığı sorunların farkına varılması ve kalkınma ile çevre arasındaki bağların ortaya çıkmasıyla birlikte dünyada sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı büyük önem kazanmıştır. Ülkeler bu yönde politikalar geliştirmiş, enerji, çevre, tarımsal araziler ve hatta insani gelişme için bile sürdürülebilirlik kavramları sıklıkla kullanılır olmuştur.

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir gelişme kavramları, günümüzde farklı amaçlar ve farklı nedenlerle çok sık biçimde kullanılmaktadır. Bu kavramlara yüklenen anlam ne olursa olsun, sürdürülebilir gelişme, özellikle uluslararası ilişkiler sisteminde kendisine önemli bir yer edinmiştir. Öte yandan küreselleşmenin olumsuz etkilerini en aza indirebilmek için de sürdürülebilir gelişme kavramının tanımının üzerinde uzlaşmaya varılması gerekir. Bu tanımın ise, ekonomik, sosyal ve çevresel tüm boyutları içermesi beklenir.

BM 1987 Brundtland Raporu; sürdürülebilir kalkınmayı “gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın bugünkü kuşağın ihtiyaçlarını karşılayabilecek kalkınma” olarak tanımlamıştır. Böylece büyümenin, çevre ile uyumlu olduğu sürece sürdürülebilir olduğu kabul edilmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya olanak verecek şekilde, doğal kaynakların rasyonel yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere yaşayabilecekleri bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakma yaklaşımıdır. Dolayısıyla kalkınmanın sürdürülebilir olması için gerek fiziki gerekse beşeri sermayeye yapılan yatırımların değeri, kullanılan doğal kaynakların değerine en az eşit olmalıdır. Böylesi bir yaklaşım kalkınmanın her aşamasında ekonomik ve sosyal politikalarla çevre politikalarının birlikte ele alınıp, entegre bir şekilde uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. O halde bu yaklaşımda,

sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen ülkelerde çevre politikalarıyla uyumlu, nüfus, gelir dağılımı, eğitim, hukuk, sanayileşme, dış ticaret, bayındırlık politikaları gibi tüm makro ve mikro nitelikteki politikalar birlikte ele alınmalıdır. Çöp ve atık santrallerinin kurulması, cam şişelerin yeniden değerlendirilmesi, kurşunsuz benzinlerin kullanılması, elektrikle çalışan otomobiller, vb. gibi çalışmalar, sürdürülebilir kalkınma stratejisinin konseptini güçlendirirken, bunun yanı sıra bölgelerarası farklılıkların kapatılması, cinsiyet ayırımının ortadan kaldırılması, eğitim seviyesinin yükselmesi gibi konular da sürdürülebilir kalkınma stratejisinin bir unsurudur.

Günümüzde sürdürülebilir kalkınma anlayışı gelişmekte olan ülkelere hedef olarak gösterilmektedir. Oysa çevresel koruma gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tümünü ilgilendirmektedir. İklim değişimleri, ozon tabakasının incilmesi, uluslararası hava ve su kalitesinin korunması, okyanus ve denizlerin kirlenmesi gibi küresel çevre sorunları ortak katılımı gerektirmektedir. Çevre kirliliği ve küresel ısınmaya ilişkin değerlendirmelere baktığımızda, gelişmiş ülkelerin bu sıralamalarda ilk sıraları aldıklarını, gelişmekte olan ülkelerin ise son sıralarda yer aldığını görmekteyiz. Gelecekte gelişmiş ülkelerin toplam nüfusunun bugünkünden az olacağı hatırlanacak olursa, dünya nüfusunun çoğunluğunun GOÜ'lerde olacağı anlaşılmaktadır. Bu durum, büyüme ve çevrenin karşılıklı ilişkisini GOÜ için daha da önemli hale getirmektedir. Bu nedenle uluslararası ekonomik sistemin, gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Türkiye, gelişmenin sürdürülebilirliğini sağlayabilmek için bölgesel gelişme politikalarını, insan ve çevre boyutunu gözetererek yeniden yapılandırılmalıdır. Bu sayede gelişmenin ekonomik, sosyal, çevresel ve mekan boyutları entegre edilmiş olacaktır.

Öte yandan küreselleşmenin olumsuz etkilerinden en büyük zararı yoksullar ve çevre görmektedir. Kalkınmanın sürdürülebilir kılınmasının önemli bir koşulu da, mevcut kuşaklar arasındaki refah düzeyi uçurumunu ortadan kaldırmaktır. Aşırı yoksulluğun kural olduğu bir dünyada, yoksulların doğal çevreyi tahrip etme dışında bir seçenekleri yoktur. Bundan dolayı doğal çevrenin bozulmasından yoksullar zenginlerden çok daha olumsuz etkilenmektedir. Isınmak ve yemek pişirmek için

odun kullanan bir topluluk, ormanların tahrip edilmesinden, varlıklı kesimlerden çok daha olumsuz etkilenecektir.

Bugün ürpertici boyutlara ulaşmış olan yoksulluk sadece sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel vb. sorunları ortaya çıkarmakla kalmamakta aynı zamanda doğal çevre üzerindeki baskıyı da artırmaktadır. Bu zararın tümüyle önlenmesi için küresel ekonomik ve ticari ilişkilerde kökten bir değişiklik gerekmektedir. Ancak yakın gelecekte böyle bir değişikliğin olamayacağı gerçeği kabul edilirse, yapılacak şey uluslararası ekonomik, politik ve ticari ilişkileri çevreye daha az zarar verecek biçimde belirlemektir.

Ülkelerin, yalnızca genel büyümeyi değil, bu büyümenin mekansal dağıtımını yönlendirmenin parametrelerini kurumsallaştırma arayışları 1980’li yılların bölgesel gelişme politikalarını etkilemiştir. Bu çerçevede, bölgesel gelişmenin kavramsallaştırılması ve bölgesel politikaların uygulanmasına dair tüm hususlarda, önemli temel değişimler yaşanmıştır. Bu değişim, bölgesel gelişmenin teorik temellerinin yeniden yorumlanmasına yol açmış ve kalkınma ekonomisini açıklayan yeni faktörlerle başlamış; amaçlar, hedefler, faaliyet alanlarındaki değişimlerle devam etmiştir. Artık doğrudan devlet yardımlarından ziyade işgücü, yaşam kalitesi, yatırım iklimi gibi mekanın niteliğini artırıcı alternatif yatırımlara ve içsel gelişmeye daha çok önem verilmiştir. Ancak bölgesel gelişmenin ülke içinde ve dışında çok yönlü bir etkileşim süreci sonucunda gerçekleştiği anlaşılmış, içe dönük bölgesel gelişme modellerinin de yetersiz kaldığı görülmüştür. Bunun sonucu olarak bölgesel gelişme politikalarına yönelik dünyadaki anlayış ve uygulamalar son 25 yılda büyük değişim göstermiştir. Dolayısıyla 1950’li yıllardan bu yana bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermeye yönelik bir anlayışla oluşturulan bölgesel gelişme politikalarının hareket noktası, sürdürülebilir gelişmeye ve tüm kaynakların etkin fakat gelecek kuşakların kullanımına yetecek şekilde dikkatli değerlendirilmesine yönelik hale dönüşmüştür.

Küreselleşme ve yerelleşme kavramlarının gündeme gelmesiyle bölgesel gelişme politikalarının önem kazandığı görülmektedir. Diğer taraftan bölgesel gelişme politikaları, sosyal ve çevresel değişimleri ekonomik gelişmelere paralel olarak kanalize ettikleri ölçüde başarılı olabilirler. Çevre ile ilgili sorunlarda küresel düşünme-yerel eyleme geçme zorunluluğu, çevre politikalarının bölgesel gelişme politikaları ile bütünleştirilmesini gerekli kılmakta ve sürdürülebilir bölgesel gelişme yaklaşımını gündeme taşımaktadır.

Çevreye dayalı sürdürülebilir bölgesel gelişme, sürdürülebilir ekonomik gelişme için bölgesel potansiyellerin harekete geçirilmesi ve kullanılması anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle ekonomik ve sosyal gelişmenin bölgesel düzeyde sağlanması hedefi söz konusudur

Türkiye’de sürdürülebilir gelişme politikalarının uygulanabilmesi, bu politikaların mekana yansıtılması ile mümkün görünmektedir. Ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde gerçekleştirilecek uygulamaların, küresel ve uluslararası bölgesel sürdürülebilir gelişme politikalarından bağımsız olacağı düşünülemez. Ancak bu etkileşim, ulusal gereksinme ve önceliklere göre yönlendirilmelidir.

Bu anlamda, Türkiye’de önemli bir entegre kalkınma projesi olan ve Cumhuriyet tarihinin en büyük bölgesel kalkınma projesi niteliği taşıyan Güneydoğu Anadolu Projesi uygulamaya konulmuştur. GAP ilk başta bir sulama ve enerji projesi olarak düşünülmüştür. Fakat daha sonra kapsamına sanayi, ulaştırma, kentsel ve kırsal altyapı, tarımsal altyapı, eğitim, sağlık, konut vb. konulardaki yatırımlar da dahil edilerek projeler demeti haline getirilmiştir.

GAP’ın uygulanmasıyla ekonomik anlamda önemi küçümsenemeyecek mesafeler kat edilmiştir. Ancak GAP, ilk başlarda sürdürülebilirlik kavramını içinde barındırmadığı için, GAP kapsamında uygulanan projelere sürdürülebilirlik kazandırılması zaman almıştır.

Gelecek yüzyılın en önemli sorunu çevre kirliliğidir. İnsan odaklı bir eylem olan kalkınma planlarının yine insan ve çevre boyutunu gözeterek ele alınması zorunludur. Çevre boyutunun GAP'a dahil edilmesine kadar geçen zamanda bölgede, ciddi boyutlarda çevre zararları ortaya çıkmıştır. Sulama tekniklerinden kaynaklanan toprak sorunları, erozyon, iklim değişikliği ve buna bağlı olarak ortaya çıkan biyolojik zenginlikteki değişim, tarihi ve arkeolojik mirasın yok olması bu zararlara örnektir. Bu gibi zararların azaltılması ancak sürdürülebilirlik kavramının projelere dahil edilmesiyle gerçekleşebilmiştir.

Toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi projesi olarak başlatılan GAP, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından çok sektörlü entegre bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüş ve sürdürülebilir insani gelişme kavramıyla uyumlu olarak ekonomik büyüme hedeflerine çevresel ve sosyal-insani boyutu entegre edilmiştir. Bu GAP'ın amacının sadece ekonomik büyüme olmayıp, temel olarak insanın yaşam kalitesinin artırılması anlamına gelmektedir. Altyapı geliştirme, tarımsal ve endüstriyel kalkınma, çevresel koruma, doğal kaynakları geliştirme, sosyal hizmetler vb. ekonomik büyümeye katkı yapanlarda da dahil olmak üzere, tüm faaliyetler sürdürülebilir bir tarzda insanın yaşam kalitesine yaptıkları katkı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Böylece bölge insanının eğitim ve sağlık hizmetlerinden daha iyi yararlanması, daha düzenli yerleşim yerlerinde yaşaması, gelir düzeylerinin ve yaşam standartlarının yükseltilmesi dolayısıyla refah düzeylerinin artırılması ve diğer ekonomik, sosyal ve kültürel hedefler de proje kapsamına alınmıştır.

Bu sayede bölgedeki sosyal farklılıkların giderilerek toplumsal kalkınmanın sağlanması, eşitlik ve refahın yaygınlaşması, Proje'ye toplumsal katılım sağlanması ve insan kaynaklarının geliştirilmesi ile sürdürülebilir bir kalkınma sağlanabilecektir. GAP Bölgesi'nde sürdürülebilir kalkınma ile erişilmek istenen ekonomik büyümenin insani gelişme perspektifi kapsamında ele alınması; Bölge'nin tümünü içerecek bir sosyal değişimi ekosistem, kültür ve yöre özellikli katılımcı çözümlere çevirecek gelişmelerin sağlanmasıdır.

GAP ile Türkiye’de bir kalkınma modeli yaratılmaktadır. Bu model hem bölgenin hem de Türkiye’nin gelişmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Yöreye götürülen projeler demetinde fiziksel koşullarla ilgili çeşitli yönler bulunmakla birlikte, bölgenin geri kalmış bir manzara sergileyen sosyal, kültürel ve ekonomik yapısının değişim ve dönüşümünü sağlaması açısından ve bölge dışı tüm ülke faktörleriyle olan ilişkileri yönünden büyük bir önem taşımaktadır.

Görüldüğü üzere; GAP, sadece bölgesel değil, fakat ülke ekonomisi genelinde de ekonomik ve sosyal gelişmeler yaratabilecek bir projeler topluluğu niteliğindedir ve topyekun kalkınma olgusu için birçok hedef öngörmektedir. GAP’ın tamamlanmasıyla Bölge’de yaşayan ve hayat standardı ülke ortalamasının altında olan Bölge halkının hayat şartları değişecek, satın alma gücünün artmasıyla dışa açılma hızlanacaktır. Ulaşım ve haberleşme ağı gelişecek, buna bağlı olarak kırsal ve kentsel alanlar arasındaki ilişkiler artacaktır. Bölge’deki dağınık yerleşim, yerini toplu yerleşime bırakacaktır. Tüm bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi ise, amaçların rasyonel bir şekilde ve bilimin ışığında formüle edilmesine ve özellikle projelerin devreye girmesiyle oluşacak kalkınma sürecinin kendi haline bırakılmayarak teşvik edici plan ve programlar kapsamında yürütülmesine bağlı görülmektedir.

KAYNAKLAR

Acar, T. (2006). *Bölgesel Kalkınma Potansiyelinin Harekete Geçirilmesinde İnsan Kaynağının Rolü ve Balıkesir İli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akkahve, D. (2003). Bölgesel Gelişme Planlarının Yönetişim Açısından Değerlendirilmesi. *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Bölgesel Yönetişim Konferans Bildirileri*. Düzenleyen İstanbul Politikalar Merkezi ve Sabancı Üniversitesi. İstanbul. 17-18 Ekim 2003.

<http://ipc.sabanciuniv.edu/tr/ArastirmaAlanlari/documents/DenizAkkahve.pdf>

(12 Aralık 2007).

Akpınar, R. (2002). *Bölgesel Gelişme Politikalarında Yaşanan Değişim: Yeni Bölgeselleşme Paradigması ve Uygulamaları*.

http://paribus.tr.googlepages.com/r_akpinar.doc (12 Aralık 2007).

Akpınar, R. (2004). *Bölgesel Gelişme Dinamikleri ve Kurumsal Yansımaları: Kalkınma Ajansları Deneyimi*. Planlama Uzmanlığı Tezi. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Aktakas, B. G., Gökçen, B., Kavuşturan, M. ve Öztaş, Ş. (2004). AB ve OECD Ülkelerinde Bölge Planlaması ve Adana İçin Bir Bölgesel Gelişme Önerisi. *DPT 2004 Türkiye İktisat Kongresi Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri* (ss. 93-120), Düzenleyen Devlet Planlama Teşkilatı. İzmir. 5-9 Mayıs 2004.

Altay, N. O., Gacener, A. ve Çatık, N. (2004a). Ege Bölgesinin Kalkınmasında Finansal Kurumsallaşma Araç Olabilir Mi? *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Kitabı Cilt 1* (ss. 16-42), Düzenleyen Devlet Planlama Teşkilatı ve Pamukkale Üniversitesi. Denizli. 10-12 Eylül 2003.

Altay, N. O., Çatık, A. N. ve Gacener, A. (2004b). Bölgesel Kalkınmada Kurumsal Boyut ve Ege Bölgesi İçin Bir Kurumsal Model Önerisi. *DPT 2004 Türkiye İktisat Kongresi Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri* (ss. 199-216), Düzenleyen Devlet Planlama Teşkilatı. İzmir. 5-9 Mayıs 2004.

Altunbaş, D. (2003). Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Türkiye'deki Kurumsal Değişimlere Bir Bakış. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilimleri Dergisi*. 1(1-2): 103-118.

Arslan, K. (2005). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Bahar 2005/1 Sayı (7): 275-294.

Başer, N. E. (2002). *Teknolojik İlerlemeye Dayalı Kentsel Kalkınma Yaklaşımı: İzmir Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Başkaya, F. (2000). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: İmge Kitabevi.

Büber, B. (2000). *Bölgesel Kalkınma ve GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı* Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ceylan, T., İşgüden, T., Erkan, H., Pirili, M., Kurtuluş, H. ve Ercan, F. (1995). Sürdürülebilir Kalkınma. Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum (ss. 203-223). Editörler: Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Ceylan, T. (1996). *Ekonomik Gelişme ve Çevre Sorunları Açısından Turizm Gelişmesi (Dalyan Örneği)*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çakır, Y. (1 Ocak 2004). *Alsace Bölgesel Kalkınma Ajansı ve Beş Nobel*. http://www.capital.com.tr/kose.aspx?KOS_KOD=8&PAGE=4 (25 Eylül 2008).

Çalı, H. H. (2003). Sürdürülebilir Kalkınmanın Türkiye'deki Gelişimi. *Çağın Polisi Dergisi*. 2(21): 48-50.
<http://www.caginpulisi.com.tr/21/48-49-50.htm> (18 Mayıs 2008).

Çelebi, A. K. (1986). *Bölgesel Kalkınmada Teşvik Edici Vergi Politikası ve Planlı Dönem Türkiye Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetin, M. (2005). Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*. (24): 1-14.
http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi24/sayi_24.htm (23 Ocak 2008).

Dağ, R. (2000). Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinin Gelişmesi Örneğinde Bölgesel Kalkınma Makro Politikaları. *TESEV Konferansı Tebliği*. İstanbul.

Dağ, R. ve Göktürk, A. (1999). *GAP Yeniden Yapılanmalıdır*. Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayını. Ankara: Gen Ajans Matbaası.

Dağdemir, Ö. (2005). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Ekonomik Büyüme: İklim Değişikliği Politikasının Türkiye İmalat Sanayi Üzerindeki Olası Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 60(2): 49-70.

Demir, A. ve Yiğidim, A. (2004). Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye'de Bölgesel Yakınsama Analizi: 1987-2001 Dönemi. *DPT 2004 Türkiye İktisat Kongresi Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri* (ss. 67-91), Düzenleyen Devlet Planlama Teşkilatı. İzmir. 5-9 Mayıs 2004.

Demir, O., Üzümcü, A. ve Duran, S. (2006). İçsel Büyümede İçselleşme Süreçleri: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*. 21(1): 27-46.
http://www.iibf.deu.edu.tr/dergi/1172240746_1.pdf (22 Ocak 2008).

Dinler, Z. (1994). *Bölgesel İktisat*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Dinler, Z. (2001). *Bölgesel İktisat*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Doğan, E. (1997). Türkiye’de Bölge Planlamasının Gelişimi, Yeni Yaklaşımlar. 7. *Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi Tebliği*, Düzenleyen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü. İzmir

DPT. (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan7.pdf> (6 Haziran 2008).

DPT. (2000a). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan8.pdf> (6 Haziran 2008).

DPT. (2000b). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu. DPT: 2502-ÖİK: 523*.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/oik523.pdf> (6 Haziran 2008).

DPT. (2003). *DPT Ön Ulusal Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Stratejileri*. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. Ankara.

DPT. (2004). *DPT 2004 Türkiye İktisat Kongresi Çalışma Grubu Raporları IV Bölgesel Gelişme Çalışma Grubu Raporu* (ss. 1-47), Düzenleyen Devlet Planlama Teşkilatı. İzmir. 5-9 Mayıs 2004.

DPT. (2006a). *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı*.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf> (6 Haziran 2008).

DPT. (2006b). *Dokuzuncu Kalkınma Planı Stratejisi*.
<http://www.sp.gov.tr/documents/KP2007-2013.pdf> (6 Haziran 2008).

Dulupçu, M. A. (2001). *Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler*. <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=637&icerikID=732&dil=TR> (12 Aralık 2007).

Egeli, G. (1996). *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Politikaları*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

EGİAD. (2007). Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi. *EGİAD Girişimcilik-Yönetim-Ekonomi Araştırmaları Dizisi-5*. İzmir: Tükemat A.Ş.

Ekinci, M. B. (2005). Sanayileşme Stratejileri Çerçevesinde Çevre Boyutlu Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışına İlişkin Değerlendirmeler. İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları. *İktisat Fakültesi Dergisi*. Yayın No: 592: 977-1009. http://www.sd-certificate.info/dyn_files/sd/99.pdf (22 Şubat 2008).

Eraydın, A. (2004). Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler. *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Kitabı Cilt 1* (ss.126-146), Düzenleyen Devlet Planlama Teşkilatı ve Pamukkale Üniversitesi. Denizli. 10-12 Eylül 2003.

Erdal, S. (1991). Sürdürülebilir Bir Ekonomik Kalkınmanın Sağlanmasında Eğitimin Rolü. *Ekonomik Büyüme ve Çevre Korunması: İnceleme Yarışması IV* (ss. 93-106). İstanbul: YASED Yayınları.

Erdem, D., Yanmaz, M., Ertem, M. E. ve Karakaya, G. B. (24 Eylül 2005). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Demir Çelik Sektörü*. <http://emre.ertem.googlepages.com/ErtemSK.pdf> (17 Ekim 2008).

Erkal, M. (1972). *Bölgelerarası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması*. İstanbul: Şamil Yayınları.

Erkal, M. (1982). *101 Soru-101 Cevap Bölge Açısından Azgelişmişlik*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Erkan, H. (1987). *Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme: Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Erkan, H., İşgüden, T., Pirili, M., Kurtuluş, H., Ceylan, T. ve Ercan, F. (1995). Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Politikası. Gelişme İktisadi: Kuram-Eleştiri-Yorum (ss. 226-250). Editörler: Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkyay. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

ESI. (2002). *2002 Environmental Sustainability Index*.

http://sedac.ciesin.columbia.edu/es/esi/ESI2002_21MAR02tot.pdf (09 Mayıs 2008).

ESI. (2005). *2005 Environmental Sustainability Index*.

http://www.yale.edu/esi/b_countryprofiles.pdf (09 Mayıs 2008).

EU Funds/ ISPA,

<http://www.delpol.pl/index.php?id=eispa§ion=6&samSession=5db59a2c89f216b91d771992a8a36ad2> (19 Aralık 2007).

European Commission. (2004). *The Independent Interim Evaluation and Monitoring Services of PHARE (EMS)*. European Commission, Enlargement Directorate-General, Country: Poland, Programmes Covered: 1999-2002, Reporting Period: 01/08/2001- 31/07/2003, Author: EMS Poland, 13.2.2004, p. Preface.

Fidan, E. (1992). *Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kalkınma Sürecine Etkileri ve Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fisunoğlu, M. (1990). Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomi. *Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı Kitabı* (ss. 39-48), Düzenleyen Türkiye Çevre Sorunları Vakfı. Ankara. 29-30 Kasım 1989.

GAP. (1993). *GAP 1992 Durum Raporu*. T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Ankara.

GAP. (2007). *Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Son Durum GAP İdaresi'nin Faaliyetleri*. T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Ankara.

GAP. (2008). T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. www.gap.gov.tr (10 Ağustos 2008).

GAP. (2008a). *GAP İdaresi 2007 Yılı Faaliyet Raporu*. T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

<http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/fr2007.pdf> (22 Haziran 2008).

GAP. (2008b). *Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Son Durum GAP İdaresi'nin Faaliyetleri*. T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Ankara.

GAP. (2008c). *GAP Eylem Planı (2008-2012)*. T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

<http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/eylem812.pdf> (18 Ağustos 2008).

Gastaldo, S. ve Ragot, L. (1996). Sustainable Development Through Endogenous Growth Models. *Models of Sustainable Development* (ss.73-86). Edited by S. Faucheux, D. Pearce and J. Proops. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.

Gülsoy, E. (2008). *Polonya Ülke Raporu*. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi. Ankara.

Gündüz, A. Y. (1988). *Türkiye’de Bölgesel Dengesizlikleri Gidermeye Yönelik Politikalar: Güneydoğu Anadolu Projesi Örneği*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güneş, İ. (13 Mart 2005). *Sürdürülebilir Kalkınma*.

http://www.sanalderslik.com/modules.php?name=Kose_Yazilari&file=yazi_oku&sid=14 (26 Nisan 2008).

Güneşer Demirci, A. (2005). *Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma Ajansları, Bölgesel Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?* Derleyen: Menaf Turan. Ankara: Paragraf Yayınları.

Higgins, B. (1968). *Economic Development: Development Problems, Principles and Policies*. New York: W.W. Norton and Co. Inc.

Ildırrar, M. (2003). *Bölgesel Kalkınma Teorisi ve Gelişme Stratejileri*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ildırrar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

International Monetary Fund-IMF. (2009). www.imf.org (10 Şubat 2009).

İktisadi Kalkınma Vakfı-İKV. (2008). www.ikv.org.tr (14 Kasım 2008).

İlkin, A. (1988). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*. İstanbul: Yön Ajans.

İncekara, A. (2001). *Anadolu’da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

İşgüden, T., Erkan, H., Pirili, M., Türkay, M., Kurtuluş, H., Ceylan, T. ve Ercan, F. (1995). Gelişme Kuramları. Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum (ss. 140-166). Editörler: Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Karaçay Çakmak, H. (2004). Yerel Kalkınmada KOBİ'lerin Rolü: Türkiye İmalat Sanayi Örneği. *DPT 2004 Türkiye İktisat Kongresi Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri* (ss. 217-240), Düzenleyen DPT. İzmir. 5-9 Mayıs 2004.

Karaçay Çakmak, H. ve Erden, L. (2004). Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye'den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz. *Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi*. 6(3): 77-96.
<http://dergi.iibf.gazi.edu.tr/default.aspx?issues/6|3> (23 Ocak 2008).

Karakayalı, H. (1980). *Bölgesel Gelişmede Endüstriyel Etkinliklerin Ekonomik ve Mekansal Açısından İrdelenmesi*. Doçentlik Tezi. Manisa: Ege Üniversitesi İşletme Fakültesi Manisa Maliye ve Muhasebe Yüksek Okulu.

Kedik, D. (2003). *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Bölgesel Politikaya Yönelik Devlet Yardımları*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keleş, R. ve Hamamcı, C. (2002). *Çevrebilim*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Klaric, Z. (1992). Establishing Tourist Regions. *Tourism Management*. 13(3): 242-247.

Koçdemir, K. (2000). *Dünya'da Mahalli İdareler*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Kosarczyn, H. (2001). *Regional Development in Poland, An Overview*. Polska Agencja Rozwoju Regionalnego. Warszawa.

Koyuncu, Evrim. (2006). *Türkiye’de Kalkınma Sürecinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü ve Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köktürk, G. (2002). *Ekonomi-Çevre-Yönetim İlişkisi Bağlamında Bir 21. Yüzyıl Fenomeni: Sürdürülebilir Kalkınma*.

http://www.isgucdergi.org/?p=arc_view&ex=60&inc=arc&cilt=4&sayi=2&year=2002 (25 Temmuz 2008).

Kumral, N. (1993). *Bölgesel Gelişme Politikası Aracı Olarak Ekonomik Kalkınma Ajansları ve Girişimciliğin Teşviki*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Küçükaltan, D., Oğuzhan, A., Apak, S. ve Boyacıoğlu, E. Z. (2005). Bölgesel Kalkınmada Kültürel Turizmin Etkisi: Kırkpınar Yağlı Güreşleri Örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(1): 1-22.

<http://sosyalbilimlerenstitusu.trakya.edu.tr/dergilerson/6.pdf> (11 Ekim 2007).

Lynn, S. R. (2003). *Economic Development Theory And Practice For A Divided World*. New Jersey: Pearson Education, Inc.

Madran, C. (1991). Doğayı Tahrip Etmeden Sürdürülebilir Kalkınma Modelinin Benimsetilmesinin Devlete, Tüketiciye ve Sanayiciye Getireceği Görev ve Sorumluluklar. Ekonomik Büyüme ve Çevre Korunması: İnceleme Yarışması IV (ss. 135-150). İstanbul: YASED Yayınları.

Meier, G. M. (1995). *Leading Issues In Economic Development*. New York: Oxford University Press.

Mengi, A. ve Algan, N. (2003). *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme AB ve Türkiye Örneği*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

MGK Genel Sekreterliği. (1993). *Türkiye’de Bölge Planlamasının Evreleri*. Ankara: Levent Yayıncılık.

Milliyet Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi. (1992). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi*. Cilt 10: 4855-4856.

Nemli, E. (2003). *Sürdürülebilir Gelişme: Ekonomi İle Çevre Arasındaki Denge*. <http://www.kalder.org/genel/Esra%20Nemli%20Oturum%205E%20Windows%20X.P.ppt> (18 Mayıs 2008).

Nitaş, K. (2000). *Fransa Yönetim Sistemi*. <http://birimweb.icisleri.gov.tr/strateji/arastirma/21yy/fransa.pdf> (5 Şubat 2007).

Özbeý, F. R. (2002). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Turizm Kalkınması. *Küreselleşme ve Sürdürülebilir Kalkınma Uluslararası Bilimsel Konferansı Kitabı 4* (ss. 135-150). Varna. 1-3 Temmuz 2002. <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/kuresellesme.doc> (25 Aralık 2007).

Özelçi Eceral, T. (2005). Bölgesel/Yerel Ekonomik Kalkınma Kuramlarının Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimleri. *Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Ekonomik Yaklaşım Dergisi*. 16(55): 89-106. <http://yaklasim.iibf.gazi.edu.tr/default.aspx?issues/16|55> (24 Ocak 2008).

Pepe, O. (2004). *T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Johannesburg Uygulama Planı. Ulusal Çevre ve Kalkınma Programı*. Ankara: Kardelen Ofset.

PHARE, “*National Programmes in Poland*” <http://www.delpol.pl/index.php?id=devel§ion=1&samSession=5db59a2c89f216b91d771992a8a36ad2> (17 Ocak 2008).

Poland National Strategic Reference Framework, Preliminary Draft. Warszawa, 23 September 2005.

Radikal Gazetesi. (9 Kasım 2008). *GAP'a 4 Milyar TL*.

<http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=907444&Date=09.11.2008&CategoryID=101> (9 Kasım 2008).

Safi, İ. (2001). Türk İdari Yapısı ve Bölgesel Yönetimler. *Avrasya Kuşağı Düşünce Grubu Dergisi*. (3).

Samsunlu, A. (2004). *Çevre Bilimleri*. İstanbul: Çevre Gönüllüleri Derneği Yayını.

Sarfati, M. (2002). Sürdürülebilir Gelişme. *İktisat Dergisi*. Sayı 430: 79-80.

Sarıca, İ. (2001). Türkiye'de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. (1): 154-204.

<http://www.ceterisparibus.net/turkiye/guncel.htm> (20 Eylül 2007).

Sivrekli Demircan, E. (2003). Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. Sayı 21 (Temmuz-Aralık 2003): 97-116.

Smith, D. M. (1971). *Industrial Location An Economic Geographical Analysis*. Newyork : John Wiley and Sons, Inc.

Şahin, A. (1990). *İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi*. Ankara: TOBB Yayınları.

Şen, A. (2004). *Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Yaklaşımı: İzmir Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şen, E. (2008). *ABD Ülke Raporu*. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi. Ankara.

Taban, S. ve Kar, M. (2004). *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Tandırcıoğlu, H. (1998). *Bölgesel Dengesizliklerin Çözümüne Yönelik Alternatif Kamu Politikaları ve Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (26 Ocak 2009).
<http://www.tuik.gov.tr> (31 Ocak 2009).

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2006). *Çevre Kanunu*.
<http://www.cevreorman.gov.tr/yasa/k/2872.doc> (5 Haziran 2008).

T.C. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. (1999). *Dünyada Mahalli İdareler*. Ankara: Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını.

T.C. İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etütler Merkezi (2008). *Bazı Avrupa Ülkelerinde Trafik Hizmetlerinin Yürütülmesi*.
http://www.arem.gov.tr/proje/ars_rapor/trafik/B4.doc (25 Aralık 2008).

Tezcek, Ö. (2005). Ortodoks Kalkınma Yazınında Devlet. *İktisat Dergisi*. Sayı 461-462: 63-76.

The Ministry of Economy, Labour and Social Policy of Poland. (2004). *Poland Integrated Regional Operational Programme, 2004-2006, Community Support Framework for 2004-2006*, February 2004. Warsaw.

Thirlwall, A. P. (2003). *Growth And Development With Special Reference To Developing Economics*. New York: Palgrave Macmillan.

Tunç, M. (1997). *Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye’de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkay, M., İşgüden, T., Erkan, H., Pirili, M., Kurtuluş, H., Ceylan, T. ve Ercan, F. (1995a). Gelişme: Kavramsal Köken ve Yorumlar. Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum (ss. 89-110). Editörler: Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Türkay, M., İşgüden, T., Erkan, H., Pirili, M., Kurtuluş, H., Ceylan, T. ve Ercan, F. (1995b). Gelişme İktisadının Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı. Gelişme İktisadı: Kuram-Eleştiri-Yorum (ss. 112-139). Editörler: Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Türkmen, D. (2004). *Alsace Bölgesini ve Alsace Kalkınma Ajansı’nı Tanıyalım*. <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/F2B601CC-610C-4281-9D25-3747E8C11AF9/4124/alsace.pdf> (15 Kasım 2008).

Tüylüoğlu, Ş. (2004). Küreselleşme Sürecinde Kalkınma Politikaları ve Devletin Zayıflayan Rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*. 9(1): 257-280.

Tüylüoğlu, Ş. ve Çeştepe, H. (2004). Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi. Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular (ss. 27-69). Editörler: Sami Taban ve Muhsin Kar. Bursa: Ekin Kitabevi.

Uçar, H. (1991). Global Yapılaşmada Çevre Faktörü. Ekonomik Büyüme ve Çevre Korunması: İnceleme Yarışması IV (ss. 37-71). İstanbul: YASED Yayınları.

Uzel, U. ve Köprülü, Ö. (2004). *Bölgesel Kalkınmada KOBİ’lerin Rolü: Denizli Örneği*. <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/umutozelozlemkoprulu.pdf> (15 Mart 2008).

Ünlüsoy, F. (1985). *Bölgesel Gelişme Merkezi ve Çevresinde Planlama Yaklaşımı: Samsun Örneği*. Lisans Bitirme Projesi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.

Varım, S. (1989). *Bölgesel Kalkınma ve Türkiye Örneği: GAP*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Wikipedi Özgür Ansiklopedi. (2008). www.tr.wikipedia.org (27 Aralık 2008).

Yavilioğlu, C. (2002). Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım). *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 3(2): 49-70.
<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/147.pdf> (23 Ocak 2008).

Yıldız, Ö. (2008). GAP İllerinde Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm. *Ege Akademik Bakış*. 8(1): 289-302.
http://eab.ege.edu.tr/pdf/8_1/C8-S1-M16.pdf (18 Haziran 2008).

Yücel, F. ve Ata, A. Y. (2006). Bölgesel Kalkınma Stratejileri Açısından Fuarçılık: Birinci ve İkinci Çukurova Sanayi ve Ticaret Fuarlarının Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15(1): 505-522.
<http://sosyalbilimler.cu.edu.tr/dergi/dosyalar/2006.15.1.299.pdf> (26 Nisan 2008).